

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek törölve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXII. évfolyam

2025. 2. szám

FONS XXXII. 2025. 2. sz.

E számunk szerzői

Jelenfi Róbert (ELTE BTK Kora újkori magyar történelem Doktori Program, PhD hallgató),

Kocsis Annamária (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, levéltári könyvtáros),

Lutherán-Turi Sarolta (EKKE TDI, Phd hallgató),

Matolcsi Péter (ELTE BTK, egyetemi hallgató),

Metzger Soma (ELTE BTK, PhD hallgató; MKI, tudományos segédmunkatárs),

Pilikta László (MNL GYMSVGYL, segédlevéltáros)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; EKKE = Eszterházy Károly Katolikus Egyetem; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem;

GYMSVGYL = Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltár, Győri Levéltára;

MKI = Magyarországi Kutató Intézet; MNL = Magyar Nemzeti Levéltár;

TDI = Történelemtudományi Doktori Iskola

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Az egykori győri jezsuita, ma bencés templom, rendház és gimnázium a Széchenyi téren. Glück József felvétele 1920 körül.

Forrás: „Bencés templom és rendház”, Glück József (1877-1944) fotói, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, https://romer.hu/gluck/items/gluck_016.html (letöltés ideje: 2025. december)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

Nyomta és kötötte: Fellini Kft.

Felelős vezető: Marosi Attila

ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)

ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

Jelenfi Róbert

Az 1687. évi konstantinápolyi „gabonaválság” francia nyelvű nyilvánossága és a francia nagypolitika 125

Pilikta László

A mezővárosi korszak utolsó száz évének győri csúcscsillaga
A győri városi esküdtek és iskoláztatásuk 1650–1743 169

Metzger Soma

Nyilvános terek női szemmel
Szentpétery Éva köznemesi hétköznapjai és utazásai (1694–1702) 183

Kocsis Annamária

Boszorkányvadás a XVIII. századi újfehértóról
Szabolcs vármegye vizsgálata Prodán Jánosné ellen 211

Lutherán-Turi Sarolta

„Az török felől mit írjon Kegyelmed én megértettem”
Gróf Széchy Dénes levelei a Batthyányakhoz 225

Könyvismertetés

„Éppoly finom udvaronc, mint derék katona volt”

F. Molnár Mónika: A birodalom szolgálatja – Raimondo Montecuccoli (1609–1680) című kötetének recenziója
— ismerteti Matolcsi Péter 241

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXII. évfolyam

2025. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS, TERNOVÁ CZ BÁLINT szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Az Alapítvány számlaszáma: OTP 11705008-20464819

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

JELENYI RÓBERT

AZ 1687. ÉVI KONSTANTINÁPOLYI „GABONAVÁLSÁG” FRANCIA NYELVŰ NYILVÁNOSSÁGA ÉS A FRANCIA NAGYPOLITIKA

Bevezetés

„Lehet, hogy olvasónk már unni fogja, hogy szinte mindig ugyanazokat a dolgokat olvassa Konstantinápolyról, de nem minket kell hibáztatnia, maximum az igazság iránt érzett szeretetünket. Nem számolhatunk be ugyanis másról, csak a káoszról és az éhínségről, amely ebben az óriási városban és a birodalomban uralkodik, mivel minden innen érkező levél erről szól.”¹ A politikai hírekre specializálódott, Hollandiában havonta megjelenő francia nyelvű periodika, a *Histoire abrégée de l’Europe*² már-már szabadkozva (s olyan erényeket kiemelve, mint az objektivitásra törekvés, vagy a közvetlen források használata) számolt be egy konstantinápolyi éhínségről 1687 januárjában. A szerkesztőség jól érezte, hogy egész Európában „futótűzként” terjedt a hír. Amennyiben átnézzük 1686/1687 fordulójának korabeli sajtótermékeit, azt láthatjuk, hogy angolul, hollandul, spanyolul, németül, olaszul,³ és természetesen ahogy már láthattuk franciául⁴ is beszámoltak az oszmánok szorult helyzetéről. A hírek tartalma Európa-szerre megegyezett: akadozó (élelmiszer)ellátmányok, az alapélelmiszerek egekbe szökő árai és az elégedetlenkedő lakosság erőteljesen körvonalazódó éhséglázadása. 1687 nyarán

1 Histoire abrégée de l’Europe (továbbiakban: HAE) 1687. jan. 20–21. p. A dolgozatban saját fordításaimat közlöm.

2 A lap szerkesztői Jacques Bernard és az egyben nyomdai feladatokat is ellátó Claude Jordan, Hollandiában letelepedett hugenották voltak, ám a kooperáció rövidnek bizonyult. A periodika csupán 2,5 évig működött 1686 júliusa és 1688 decembere között, összesen 30 szám erejéig. Jordan a pfalzi örökösödési háború (1688–1697) kitörésével magyarázta a lap megszűnését, ám piaci és gazdasági okok is indokolhatták, mivel 1691-ig folyamatosan próbálkozott az igencsak jövedelmező amszterdami gazetta jogainak megszerzésével. A periodika történetéhez részletesebben lásd: *Sgard*, 1991. Oldalszám nélkül.

3 Az érzékeltetés kedvéért csupán néhány példa: Amsterdamse Courant 1687. jan. 23., Haerlemse Courant 1687. márc. 11., Nuevas ordinarias 1687. márc. 4., febr. 18., jún., 17., Il corriere 1687. jan. 2., The London Gazette Issue 2217.

4 Franciául nem csupán a Hollandiában nyomott lapok, hanem az 1631-ben alapított francia kormányzati hetilap a *Gazette de France* is többször tudósított pl. *Gazette de France* (továbbiakban: GF) 1686 dec. 7., 1687 febr. 8. A hírlapról bővebben: *Sgard*, 1991. Oldalszám nélkül.

azonban a francia nyelvű sajtóban megjelentek hírek, miszerint francia hajók enyhítették a helyzetet, ellátmányokat szállítva Konstantinápolyba. Dolgozatomban ezen epizódot próbálom megfejteni, ütköztetve a periodikák narratíváit Pierre de Girardin konstantinápolyi francia nagykövetség⁵ (1685 és 1688 között) levelezéseivel, akit a lapok többször is említenek az eset kapcsán. Mennyire közöltek pontos információkat a hírlapok, volt-e bármi köze Girardin-nek a gabonaszállítmányokhoz, és egyáltalán mi volt Versailles álláspontja az oszmánokkal folytatott élelmi-szerkereskedelemről?

Konstantinápoly gabonaellátása a XVII. század végén

Ugyan igen eltérő adatokat olvashatunk,⁶ az biztos, hogy Konstantinápoly a korabeli Európa egyik legnépesebb városa volt. Ennek a „feneketlen gyomrú”⁷ városnak napi 200–250 tonna gabonára volt szüksége a XVII–XVIII. század fordulóján,⁸ amely gondtalan biztosításához egy rendkívül precíz, olajozottan működő rendszert kellett fenntartani. Az oszmán kormányzat ezt a feladatot egy papíron meglehetősen intervencionista és etatista politikával próbálta megoldani. Ez egyrészt a szultánra nehezedő, iszlámból fakadó morális-erkölcsi elvárásokon alapult,⁹ illetve bizonyos aspektusaiban akár bizánci elődjei is inspirálhatták.¹⁰

5 A nagykövetség vázlatos, magyar nyelvű pályájához lásd: *Kerekes*, 2007. 15–18. p., *Kerekes*, 2001. 93–95. p.

6 Már a korabeli útleírások is rendkívül fluktuáltak, ahogy a történészek/oszmanisták is különféle módszerekkel különböző eredményekre jutottak. A szakirodalom újabbban 300–400.000 fős lakosságot tartja a legrealisabbnak a XVII. században *intra muros*: *Encyclopaedia of Islam*, 2012. Oldalszám nélkül.

7 A találó kifejezés Fernand Braudel klasszikus művének magyar fordításában olvasható: *Braudel*, 1996b. 629. p.

8 *Inalcik*, 1994. 180. p., *Inalcik*, 1975. 145. p., *Murphey*, 1987. 230. p.

9 Az iszlám államokban fontos vallási doktrína volt az ún. *hisba*, amely globálisan a rend és helyes erkölcsök betartását jelentette, ám volt egy gazdasági vetülete is, elvárva az uralkodóktól, hogy megvédjék az alattvalókat a csalásoktól, átverésektől, spekulációtól a piacokon, igazságos árakat és jó minőségű termékeket biztosítva. Lásd: *Inalcik*, 1969. 106. p.

10 *Bratinau*, 1930. 83–107. p. különösen 102–105. p. A vonatkozó művekben a mai napig élénk viták zajlanak, hogy valóban a bizánciak inspirálták-e az oszmánokat, vagy inkább egyfajta földrajzi-politikai determinációról beszélhetünk, amely a két államot egymástól ugyan függetlenül, de hasonló intézkedésekre sarkallták. Lásd: *Özveren*, 2004. 239–241. p.

Nagyon vázlatosan, a Porta kijelölte a beszerzési zónákat, ahol a szultáni menlevelet birtokló kereskedők egy előre meghatározott, rögzített áron felvásárolták a gabonát. A fővárosba érven a szállítási költségek belekalkulálásával újabb alkudozások következtek a pékek céhével és néhány tisztviselővel, majd ellenőrzött körülmények között kirakodtak.¹¹ Végezetül pedig a készterméket (esetünkben főként kenyeret) szintén fixált áron (*narh*) kínálták a pékek.¹² A rendszernek azonban több buktatója is volt a gyakorlatban. Hatósági árak kiszabása a felvásárlandó gabonára például már önmagában kontraproduktív lehetett, hiszen a Porta értelemszerűen mindig a legalacsonyabb, ellenben a termelők a legmagasabb (de legalábbis piaci) árakra törekedtek.¹³ Ez a politika nem ösztönözte a földműveseket a mezőgazdasági produktivitás növelésére, sem újabb termelési technikák elsajátítására, ami a legsúlyosabb esetekben akár a termőföldek teljes elhagyásához is vezethetett.¹⁴ Egyes régiókban csempészetre is sarkallhatta a termelőket, abban bízva, hogy a gabonahiánnyal küzdő Itáliába jobb áron tudnak értékesíteni, exporttilalmak idején is. Az illegális gabonakereskedelem sikere oly mértékű volt, hogy az Égei-szigetvilágban, szaloniki és vóloszi centrumokkal virágzó csempészközpontok alakultak ki.¹⁵ Természetesen a gazdák saját erőből nem tudták volna az árut a feketepiacra juttatni, ehhez a hajósok aktív részvétele is kellett. Sokszor pedig — a Porta erőfeszítései ellenére¹⁶ — ugyanazon kör volt érdekelt a csempészetben is, mint Konstantinápoly ellátásában.

11 Részletesebben lásd: *Agir*, 2013. 574–585. p., *Mantran*, 1962. 187–197. p., *Murphey*, 1987. 221–226. p.

12 A *narh* egy fixált árplafon volt, amelyet a kádi, a piacok felügyelője (*muhtasib*) szabott meg a kereskedőkkel és céhekkel való egyeztetések után. Általában a szállítási és termelési költségek után, 10-20% profitot engedtek. Eredetileg évente szabályoztak minden terméket, ám a XVII. századtól a *narh* már főként csak az alapvető élelmiszerekre vonatkozott és akár többször is változtathatták az év során. *Dictionnaire*, 2022. 1751–1752. p.

13 Alapvetően a helyi hatósági árakat, nem a fővárosból alakították önkényesen, hanem az illetékes kádit, a helyi érintett céheket és szakértőket is bevonva. Előfordult azonban, hogy Konstantinápoly ellátása számára még ezeket az árakat sem volt hajlandó a Porta megfizetni. *Mantran*, 1962. 190. p.

14 *Murphey*, 1987. 220. p., *Alexandrescu-Dersca*, 1958. 13–17. p., A szultán próbálta valamennyire kompenzálni a termelőket, ingyenes vetőmagokkal, illetve szükség esetén adókedvezmény-, vagy akár mentességgel, ám ez nem kárpótolta a kieső bevételeket: Uo. 234. p.

15 *Braudel*, 1996b. 629–630. p., *Inalcik*, 1969. 119–120. p., *Alexandrescu-Dersca*, 1958. 29. p.

16 A Porta megpróbált óvintézkedéseket bevetni, például a rakományok szigorú mérlegelését a be-, illetve kirakodási pontokon is, ám ezeket a leleményes hajóskapitányok ki tudták játszani. Szintén bevett szokás volt, hogy inspektorokat küldtek a fedélzetre, akik ellenőrizték, hogy be-

Ez pedig kidomborítja a kereskedelmi flotta hiányát, ami Rhoads Murphey szerint Isztambul gabonaellátásnak legszűkebb keresztmetszete volt.¹⁷ Ahogyan imént láthattuk, a kormányzat menlevelek biztosításával és bérleti szerződésekkel főként magánkereskedőkre allokálta a gabona felvásárlását és szállítását.¹⁸ A Porta számára ugyanis óriási költségekkel (és deficittel) járt volna egy nagyobb permanens kereskedelmi flotta fenntartása. Főleg, hogy a birodalom (és kifejezetten a főváros) belső ellátásán kívül nem voltak ambiciózus tengeri céljai, nem keresték a külső piacokat.¹⁹ Robert Mantran francia oszmanista szerint a XVII. század végén tíz gabonaszállítmányból maximum kettőt bonyolított le közvetlenül az állam. Ezeket is a szeráj, az udvar és a fővárosban állomásozó katonaság számára szerezték be.²⁰ A kereskedők pedig alaposan visszaéltek ezzel a „szabadsággal.” Evlija Cselebi tanúsága szerint a XVII. század közepén volt egy tökeerős gabonaszpekuláns réteg a fővárosban, akik a kisebb hajósoktól/kereskedőktől vásárolhatták fel az árut, hogy inséges időkben — az útleíróból mély undort kiváltva — „aranyáron” engedjék piacra. Mantran a befektetendő összegek és a várható nyereségek hatalmas volumene, na és az oszmán tisztviselők közismert mohósága nyomán még azt is felveti, hogy ezen spekulánsok akár legfelsőbb politikai elittel is (üzletlársi) kapcsolatban lehetek.²¹

A beszállító zónák földrajzi elhelyezkedése is problémás lehetett, különösen háborús időkben. A főbb csomópontok közül az egykori Mamlúk Birodalom területeit, mint Egyiptom és Szíria,²² a kortársak — leegyszerűsítve a helyzetet — sokszor még a XVII. század végén is az Oszmán Birodalom „éléskamrájának” tartották.²³ Ez az egyiptomi *fertilitas* toposz egyrészt antik hagyományokra nyúl-

tartják-e az útvonalat. Olykor akár hadihajókkal is kísérték a szállítmányokat. *Murphey*, 1987. 222–223. p., 225. p., *Mantran*, 1962. 190. p.

17 *Murphey*, 1987. 221. p.

18 *Panzac*, 2009. 78–84. p.

19 *Soucek*, 2011. 175. p., 178. p., *Murphey*, 1987. 223–225. p., 243–244. p., *Mantran*, 1962. 214. p.

20 *Mantran*, 1984. III/1134. p., 138–140. p., *Mantran*, 1962. 191–193. p. Egy 1758. évi adat szerint az év során Konstantinápolyba érkező 176.750 tonna gabona 92%-a privát tőkéhez köthető, és csak 8% származott közvetlen állami vásárlásból: *Özveren*, 2004. 228. p. Az oszmán tisztviselők kapzsisága miatt ráadásul a Porta által közvetlenül vásárolt gabona rendre gyengébb minőségű volt, hiszen a családokat rendszerszinten el tudták tussolni: *Alexandrescu-Dersca*, 1958. 28–29. p.

21 *Mantran*, 1984. III/1134–135. p.

22 *Murphey*, 1987. 221. p., 232–233. p., *Hitzel*, 2007. 63. p.

23 A XVII. században számos politikai traktátus boncolgatta, hogy az Oszmán Birodalom „megfőjtásához” először Egyiptomot kell elfoglalni, amely leggazdagabb tartományként élelmezi a

hat vissza, hiszen Konstantinápoly alapításától kezdve a VII. századi arab hódításig, valóban a császárváros legfontosabb gabonabeszállítója volt.²⁴ Másfelől egyes szemlélőket, (egymást is kompiláló) útleírókat megtéveszthette az Alexandria és Konstantinápoly között minden évben adókat, ellátmányokat és az indiai térség luxuscikkeit szállító konvojok gazdagsága.²⁵ Rhoads Murphey szerint azonban Egyiptom a XVII. század végén inkább a közel-keleti szent helyek gabonaellátásban volt érdekelt, és egyfajta „vészhelyzeti éléskamra” volt a főváros számára.²⁶ Különleges státuszának²⁷ köszönhetően belpolitikai instabilitás, már-már szeparatizmus jellemezte a tartományt. A vallásilag és etnikailag heterogén lakosság minden alkalmat megragadott, hogy a Porta parancsait keresztülhúzza, nem beszélve az önállósodó helyi elitről.²⁸ Továbbá az egyiptomi szállítmányok konstans ki voltak téve a keresztény kalózkodnak a Földközi-tengeren, ami háborúk idején csak tovább fokozódott.²⁹

Ám az oszmánok adaptálódtak a helyzethez, és földközi-tengeri kiszolgáltatottságukat európai hajók bérlésével próbálták semlegesíteni. Az áruk így nagyobb határfokkal értek célba a birodalmon belül, hiszen európai zászlók alatt szállítva kisebb volt az esélye, hogy keresztény kalózkodók zsákmányává váljon. Az európai hajósok pedig elégedettek voltak a fuvarozásért kapott summával és a termékek utáni esetleges részesedéssel. A muszlim utazók, kereskedők és keresztény (pl. genovai) hajósok közötti fuvarozások kezdetei a középkorig nyúlnak vissza a mediterrán világban, ám a szultánt a kandiai háború (1645–1669) pusztításai

fővárost. 1670-ben Leibniz is ezt a nézetet fejtette ki egy politikai memoárjában, amellyel az egymásnak feszülő európai uralkodóknak inkább a *hostis naturalis*, a szultán elleni fellépést javasolta. *Bilici*, 2004. 74–89. p., *Poumarède*, 2004. 166–188. p.

24 *Bratinau*, 1930. 88–90. p., *Özveren*, 2004. 232–239. p.

25 *Fontenay*, 1985. 189–191. p., 197–200. p., Girardin árnyalva ezt a képet úgy látta, hogy az Egyiptomból befolyó adók (1,35 millió *livre*) a kincstár éves bevételének 3,5%-át tették ki, valamint a szultánnak járó természetbeni juttatások (rizs, kávé, cukor stb.) már alig fedezték a szeráj éves fogyasztásának a negyedét. Habár azt ő is hozzátette, hogy ez főképpen az udvar túlkapasainak köszönhető: *Kerekes*, 2007. 48. p., 54–55. p.

26 *Murphey*, 1987. 232–233. p.

27 Egyiptomban az oszmánok nem vezették be a tímárrendszert. A területnek némi autonómiát hagytak, miután a szultán az általa kinevezett kormányzón, kádin, defterdaron, valamint kivezényelt janicsárokon keresztül irányított. A tartomány bevételeit a kormányzó gyűjtötte össze, akinek a kiadások rendezése után, egy meghatározott összeget (ún. *szálijáne*) a Portának kellett küldeni évente. *Inalcik*, 1994. 104–106. p.

28 *Paris*, 1957. 367–370. p.

29 *Fontenay*, 1985. 185–208. p., *Inalcik*, 1975. 128. p., *Panzac*, 2004. Oldalszám nélkül.

készítették arra, hogy egyre intenzívebben európai hajók szolgáltatásait vegyék igénybe. Ekkor még a semleges angolok és hollandok felé fordultak, de a rendszer gyorsan népszerű lett, és az európai normákhoz illeszkedve kodifikálódott szabványos írásbeli szerződésekkel. A hajóbérléshez így a háború után is előszeretettel fordultak a török kereskedők, noha ez gyakorlatilag nyílt beismerése volt, hogy sem a hadi-, sem a kereskedelmi flottájuk nem elégséges. Ráadásul az 1680-as években egyre jobban bekapcsolódtak a franciák is az üzletbe, amelyre „tengeri karavánként” (*caravane de mer*) hivatkoztak.³⁰

A legfőbb gabonabeszállító zónák igazából Európában feküdtek, a Balkánon (Trákia, Macedónia, román fejedelemségek), a Krím-félszigeten és ukrán területeken.³¹ A szállítást pedig nagyban megkönnyítette, hogy ezen vidékek mind rendelkeztek fekete-tengeri „kijáratokkal,” amelyet az oszmánok *mare nostrum*ként próbáltak megőrizni, kitiltva az európai kereskedőket.³² Az Oszmán Birodalmat az 1680-as évek közepén bejáró francia kereskedelmi inspektor (és kém?) Étienne Gravier d’Ortières³³ így foglalta össze a helyzetet: „...a város (Konstantinápoly) ellátásához szükséges gabona nagy része a Fekete-tengeren keresztül érkezik, hiszen biztonságos, megbízható, és nincs kitéve a korzáróknak, mint a Földközi-tengeren szállított gabona, amelyet Vóloszból, Móréából, Palesztinából és Egyiptomból nyernek ki...”³⁴

Az 1680-as években, a Szent Liga háborújának idején azonban ezek a területek is egyre veszélyeztetettebbé váltak. Mint az jól ismert, a Balkánon megjelent, és évről évre mélyebbre nyomult a velencei, és a császári haderő is. Az oszmán

30 Panzac, 2004. Oldalszám nélkül., *Buti*, 2005. 7–13. p.

31 *Murphey*, 1987. 232. p., *Inalcik*, 1975. 130. p., 145–146. p., *Braudel*, 1996a. 111. p. Egy 1755 és 1762 közötti időszakra vonatkozó kutatás kimutatta, hogy a fővárosba érkező gabona 86%-a Fekete-tenger felől és csak a maradék 14% származott a mediterrán zónából. Noha ez ismét XVIII. századi adat, ám a tendencia nyilvánvaló. *Özveren*, 2004. 229. p.

32 *Özveren*, 2004. 229. p., 232. p. Braudel szerint talán az európai kereskedők sem nehezteltek feladni ezt a régiót, mivel a közép-ázsiai politikai változások és az orosz előrenyomulás miatt a klasszikus selyemút már nem jutott el a Fekete-tengerig: *Braudel*, 1996a. 112–115. p.

33 D’Ortières-t 1679-ben nevezték ki a királyi gályák főbiztosának Marseille-ben, de néhány év múlva új feladatot kapott: 1685 végén hivatalos küldetésre indult az Oszmán Birodalomba, hogy inspektorként ellenőrizze a birodalom városaiban működő francia kereskedelmi telepeket (ún. *échelles*). Emellett egy titkos megbízatása is lehetett, amelynek keretében fel kellett mérnie az oszmánok mediterrán erődjait és haderejét. *Fontenay*, 2010. 170–171. p., *Bilici*, 2004. 147–166. p.

34 Bibliothèque nationale de France (továbbiakban: BnF) Département des manuscrits (Ms.) Français (Fr.) 7176. f. 32v.

sereg hagyományos felvonulási területe is a Konstantinápoly-Drinápoly-Plovdiv-Szófia-Niš-Belgrád útvonalra koncentrálódott.³⁵ A Balkán így egy stabil, termelő hátszázgból egyre inkább háborús fronttá vált. Északkeleten pedig a román fedelelenségeket a lengyelek, míg a Krímet 1686-tól már az oroszok is prédálták a szövetséges kozákokkal. A Fekete-tengeren pedig d’Ortières állításával ellentétben, igenis számolni kellett a kozák kalózzokkal, akik a XVII. század elejétől kezdve időről időre, az aktuális politikai helyzetűtől függően felbukkantak a tengeren sok bosszúságot okozva a törököknek.³⁶

Az 1686/1687. évi élelmezési krízist is Girardin alapvetően az európai ellátási láncokban beállt problémákkal magyarázta. Már 1686 májusában arról írt, hogy a nagyvezír valószínűleg csak július elején tud majd megindulni seregeivel Edirnéből, mivel meg kell várnia az új aratást. Az előző évek terméshozama ugyanis gyenge volt és egy belgrádi³⁷ tűzvészben a sereg számára felhalmozott ellátmány is megsemmisült.³⁸ Belgrádi jelentések alapján egyenesen diófélékből (*noix*) és magokból készítettek kenyeret, miután minden a tűz martalékává vált.³⁹ A hiány a Balkánon is gyorsan érezte a hatását. A nagykövet szerint egy ló napi takarmánya 4-5 *sol*-ba kerülne, ami a tűzvész után Edirnében már több mint egy *écu*-re rúgott.⁴⁰ Júniusra pedig már a fővárosban is kölesből, árpából és egyéb takarmányként használt gabonafélékből sütöttek kenyeret, és még ezek is hatszorosába kerültek a búzakenyér alapárának.⁴¹ A hónap végén is azon morfondírozott Girardin, hogy a szárazság miatt az előző két évhez hasonlóan az 1686. évi termés is meglehetősen steril lesz a Fekete-tengernél, ami semmi jót nem ígér a fővárosnak.⁴² A Buda megsegítésére igyekvő nagyvezír pedig a sereg számára Belgrádba csoportosította ezt a keveset is, a leégett raktárak pótlására.⁴³ Egész egyszerűen

35 *Bíró*, 1921. 18–24. p.

36 *Braudel*, 1996a. 110. p. Itt ismét vissza lehet utalni az oszmán tengerészet helyzetére. A III. (Sobieski) János udvarába az 1670-es években küldött francia hadmérnök, Philippe Dupont is megjegyezte, hogy a jól manőverezhető, gyors sajkáikkal a kozákok könnyen megtréfálják a lassú, nehezen irányítható oszmán gályákat: *Mémoires de Dupont*, 2016. 81–86. p.

37 Belgrád az Oszmán Birodalom legnagyobb ruméliai „logisztikai központjává” vált, igaz a védelmi katonai szerep rovására. Bővebben: *Fotic*, 2005. 51–75. p., *Popovic*, 2018. 5–26. p.

38 BnF Ms. Fr. 7164. f. 243r–244v.

39 BnF Ms. Fr. 7164. f. 406r.

40 BnF Ms. Fr. 7164. f. 267 l *écu* 60 *sol*t ért, így nyolcszoros áremelkedés tapasztalható.

41 BnF Ms. Fr. 7164. f. 360r.

42 BnF Ms. Fr. 7164. f. 465r.

43 BnF Ms. Fr. 7165. f. 43v–44v.

nem jutott Konstantinápolyba elég gabona, még inkább elmélyítve a káoszt. A nagykövet nyáron arról számolt be, hogy a készleteket központilag osztották a pékeknek, és neki is ki kellett harcolnia, hogy a franciák pékje folyamatos ellátást kapjon.⁴⁴ Októberben pedig aggódva közölte, hogy már hosszú ideje nem érkeztek szállítmányok a Fekete-tenger felől.⁴⁵ Ebben az időszakban ez különösen égető probléma volt, mivel a fekete-tengeri hajózás általában novembertől márciusig szünetelt a rossz időjárási körülmények és a heves szelek miatt.⁴⁶ A kis jégkorszak különösen kemény telei⁴⁷ idején befagyott folyók szinte lehetetlenné tették a fekete-tengeri kikötők megközelítését is, hiszen a Balkánon is a folyami szállítást preferálták.⁴⁸ A friss gabonát így egy nagyon szűk időablakban, a nyári aratás és október között kellett a fővárosba juttatni.⁴⁹ Minél később érkeztek a hajók, annál valószínűbbé vált, hogy a gabona valamelyik balkáni lerakatban fog „kitelelni,” elmélyítve az inflációt. A Porta persze próbálta ezeket az időszakokat átvészelni és 4-5 hónapra elegendő tartalékokat felhalmozni. A fővárosi pékeknek is ideális esetben 1-2 havi lisztmennyiséget kellett volna tárolniuk üzemeikben (amivel részben a raktározási költségeket is át tudta hárítani a szultán az alattvalókra).⁵⁰ Ám minden „óvintézkedés” ellenére, Girardin még decemberben is hatszoros áremelkedésről panaszkodott a birodalom ruméliai felén.⁵¹

A sajtótermékek Európa-szerte erről a nehéz helyzetről számoltak be 1687 első felében. Láthattuk viszont, hogy a Földközi-tengeren cirkáló európai hajósok gyakran kooperáltak az oszmánokkal egyfajta „kiskaput” biztosítva. Mielőtt azonban Girardin levelezését vizsgálánánk a francia politika szerepéről Konstantinápoly „felmentésében,” fontos áttekinteni a sajtó által felvázolt narratívát.

44 BnF Ms. Fr. 7165. f. 42v., 43v.

45 BnF Ms. Fr. 7166. f. 37.

46 *Mantran*, 1984. IV/185–186. p.

47 A térségben 1675 és 1715 között rendkívül zord téli időjárás uralkodott, nagy hótömegek és extrém hideg jellemezte még a mediterrán térséget is. *Rácz*, 2006. 45–46. p.

48 *Alexandrescu-Dersca*, 1958. 24. p.

49 *Özveren*, 2004. 231. p.

50 *Özveren*, 227. p., 232. p., *Murphey*, 1987. 229. p.

51 BnF Ms. Fr. 7166. f. 237v.

A frankofón sajtóvisszhang

A bevezetőben említett *Histoire abrégée de l'Europe* 1687. évi júniusi számában egy hosszás, érdekesítő leírást közölt a Konstantinápolyba érkező egyiptomi gabonaszállítmányról, és a kivitelezés nehézségeiről: „Beszélnek egy Alexandriában történő lázadásról...íme az ürügy amiért kitört: Az aga, parancsot kapva a Portától, hogy gyűjtsön össze minden gabonát és szállítsák Konstantinápolyba, engedelmeskedett. Am a nép, amely éhezik, ellenkezett és a beduinoknak nevezett parasztokkal fegyvert ragadtak. Amikor meglátták, hogy külföldi hajókról van szó, azt kiáltották, hogy halál minden frankra⁵², és néhányat meg is öltek. Főként egy rakodó francia hajóra támadtak, ám a kapitány ágyúkat rakatott le, néhányat meg is öltek, amitől visszavonultak. Az aga is erősítést küldött és kiszorították őket a városból, így a francia hajók sikeresen berakodtak és 12-en elérték a fővárost. Nem nehéz kitalálni, hogy a törökök miért francia hajókat használnak: Az övéiket útközben könnyedén megtámadhatják, ám a franciák teljes biztonságban vannak. Néhányakat azonban meglep, hogy a francia király megengedi alattvalóinak, hogy támogassa a hitetleneket, olyan időkben amikor a keresztények ellen háborúznak. A (francia) korona ellenségei nem mulasztják el hangoztatni, hogy ez nem tűnik összeegyeztethetőnek a hit terjesztésének szeretetével, ám lehet, hogy ezen okoskodók majd elhallgatnak, amikor megtudják, hogy Girardin úr francia nagykövet a király nevében tudatta a kereskedőkkel, hogy ne merészeljének még egyszer ilyen üzleteket kötni.”⁵³ A hír ugyan az imént felvázolt „tengeri karaván” működését sugallja, ám tüzetesebben átolvasva van néhány megkérdőjelezhető állítása. Életszerűtlen például, hogy Girardin semmit sem tudott a Porta és/vagy a kereskedők üzemeiről. Utóbbiakra is igaz, — ahogyan a dolgozat későbbi részében látni fogjuk — hogy tisztában kellett lenniük az engedélyezett és tiltott árukkal.

Több francia nyelvű periodika átolvasása után azonban az is világosan kirajzolódik, hogy a történet két jól elkülöníthető elemből tevődött össze, mivel olykor egymástól függetlenül is megjelentek a lapokban. A *Histoire abrégée* leírása az egyiptomi felkelésről például szinte szóról szóra megegyezően szerepelt már korábban a francia kormányzati hetilap, a *Gazette* május 24-ei hasábjain is. A néhány apróbb eltérés, árnyaltabb szóhasználat azonban máshogy keretezte az

52 Frankok alatt ebben a kontextusban nem csupán a franciákat kell érteni. Az oszmánok ezt a „terminus technicus” használták minden nyugat-európai, keresztény (kereskedő)nemzetre. Fontenay, 2010. 152. p.

53 HAE 1687. jún. 626–629. p.

eseményeket. A *Gazette* egy április 30-ai livornói levélre hivatkozott, ám ebből a verzióból nem derült ki explicit módon, hogy a franciák gabonát rakodtak be. A történet úgy is értelmezhető, hogy egy általános pogrom tört ki az európaiak ellen, a franciák rosszkor voltak rossz helyen, de sikeresen megvédték magukat: „...ám az ehező nép ellen akart állni és fegyvert ragadtak a beduinokkal. Először azt kiáltották, hogy halál minden frankra, és néhányat meg is öltek. Egy rakodó francia hajó legénységét akarták megtámadni, ám a kapitány lerakatott néhány ágyút, és néhányat megölt, így a többieket visszavonulásra kényszerítve. Az aga is erősítést küldött, akik ellátták a bajukat és kiszorították őket a városból.”⁵⁴ A történet ráadásul itt véget is ért a *Gazette*-ben.

Ezt az epizódot Brüsszelben a magát kormányzatnak tekintő, tehát Habsburg-párti *Relations véritables*⁵⁵ nevű, heti kétszer megjelenő francia nyelvű gazetta is közölte. A május 17-ei szám (tehát Párizst megelőzve) április 27-re datált genovai híre szerint a parancs miatt lázadás tört ki a pasa valamint a franciák ellen, mindkét oldalon több halottat eredményezve, így az utasítást nem hajtották végre.⁵⁶ A következő számban még ettől függetlenül, általánosan arról írtak bécsi forrásokra hivatkozva, hogy 12 keresztény hajó érkezett Konstantinápolyba ellátmányokkal.⁵⁷ A május 31-ei számukban azonban már összemosták a keresztény hajókat a franciákkal, beleszöve Egyiptomot is, pontosítva, hogy a gabonát Alexandriából szállította 12 francia hajó. Ám meglepő módon arról is írtak, hogy Girardin büntetést helyezett kilátásba az engedetlen kereskedők számára.⁵⁸

Hasonló „utat járt be” a heti kétszer megjelenő ún. leideni gazetta (*Nouvelles extraordinaires de divers endroits*)⁵⁹ is. A június 3-ai számukban még csak azt

54 GF 1687. máj. 24.

55 A lapot 1649-ben alapították még *Courrier véritable des Pays-Bas* néven, azzal a céllal, hogy a spanyol-francia rivalizálásban egy Habsburg-hű ellensúlyt képezzen a francia *Gazette* „hazugságainak.” Noha az alapító, Pierre Hugonet elnyerte a brüsszeli udvar támogatását, piacilag nem vált rentábilissá hazájában és sokkal inkább nemzetközi közönséget keresett. A lap születéséről: *Arblaster*, 2014. 220–244. p.

56 *Relations véritables* (továbbiakban RV) 1687. máj. 17.

57 RV 1687. máj. 21.

58 RV 1687. máj. 31.

59 A lap 1677-ben született Johannes van Gelder holland nyomdász és egy hugenotta emigráns Jean-Alexandre de la Font közreműködéséből. Van Gelder halálával 1680-ban a nyomda is a la Font családhoz került, majd 1685-től az elhunyt Jean-Alexandre helyett a fia vitte tovább az üzletet. A *Histoire abrégée*-ben is szerepet vállaló Claude Jordan 1686-os Leidenbe érkezésével társult la Fonttal és egyre nagyobb szerepet vállalt 1688-ig. Bővebben lásd: *Sgard*, 1991. Oldalszám nélkül., *Georgakakis*, 2020. 660. p.

említették, hogy 12 francia hajó szállított élelmiszert Alexandriából Konstantinápolyba.⁶⁰ Egy héttel később, június 10-én azonban már ők is összekapcsolták az egyiptomi felkelést a francia szállítmányokkal. Ebben a május 17-ére datált torinói hírben egy „mórok” általi alexandriai lázadásról számoltak be, megemlítve a gabonát szállító francia hajókat is, bár számuk valamilyen okból (talán nyomdahibából?) már 16-ra nőtt.⁶¹

A 12 hajó és az elégedetlenkedő Girardin képe visszaköszön a *Mercure historique et politique*-ban⁶² is, amely szintén egy Hollandiában havonta kiadott, politikai híreket közlő, már-már könyvszerű periodika volt. A *Mercure* júniusi számában Konstantinápolyra fókuszált teljesen elhagyva az egyiptomi szálat: „...a gabona ára az egekben, ami miatt zúgolódik a nép. Most azonban érkezett némi felmentés, mivel 12 kereskedőhajó érkezett gabonával a kikötőbe, megtöltötték a raktárakat, ami szüneteltette az elégedetlenkedéseket. A törökök Mohamednek hálálkodtak mecseteikben, ám Girardin úr, a francia nagykövet igencsak dühbe gurult, a hajóskapitányok miatt, akik nemzetéből valók, mivel jól látja, hogy egy ilyen esemény uralkodója kárára lesz interpretálva.”⁶³

A *Mercure* különlegessége, hogy a főszerkesztő, Gatien Courtilz de Sandras minden „hírcsokorhoz” kommentárokat fűzött, megpróbálva olvasóközönsége számára elemezni a történéseket. Természetesen erről az epizódról sem mulasztotta el megosztani a saját, kissé zavaros interpretációját: „Nincs semmi arra utaló jel, hogy a legkeresztényebb királynak bármi köze lett volna a Konstantinápolyba érkező gabonához. Ha így nyilatkozott volna ki, egy nagy királyhoz méltóbb módon tette volna. Semmi nem gátolhatta volna meg, hasznát is megtalálta volna, és még egy okos kifogást is talált volna, hogy fedezze magát. De hogy néz ki, hogy ilyen pongyolán intézte ügyeit, és még haszna sem származik belőle. Mert szeretném, ha valaki elmagyarázná, hogy mi előnye származik abból, hogy a törököknek 12 hajónyi gabonával több vagy kevesebb van? Ez elég, hogy újra az ügyeiről beszéljünk és nem értünk-e egyet azzal, hogy néhány diverzióból több

60 Nouvelles extraordinaires de divers endroits (továbbiakban NEDE) 1687. jún. 3.

61 NEDE 1687. jún. 10.

62 Talán a *Historie abrégée* sikerén és formuláján inspirálódva a periodikát Courtilz de Sandras alapította Hágában (noha az első másfél évben egy fiktív párizsi nyomdát tüntetett fel) 1686 novemberében. A *Histoire abrégée*-vel ellentétben Courtilz következetesen kitarított lapja mellett, amely rendkívül népszerűvé vált, és a sorsát még az sem pecsételte meg, amikor Courtilz-t 1693-ban illegális könyvcsempészet miatt börtönbe vetették a francia hatóságok. A *Mercure* egészen 1782-ig töretlenül működött. A lap történetéhez lásd: *Sgard*, 1991. Oldalszám nélkül.

63 *Mercure historique et politique* (továbbiakban MHP) 1687. jún. 820–821. p.

hasznát húznának? Mondjuk úgy, hogy ez az ügy inkább néhány kereskedő mohóságát mutatja, akik tudták, hogy a gabona drága ebben az országban, és valahogy menleveleket szereztek...Lehet, hogy Franciaországból még más rakományral indultak el, és a gabonát máshol vásárolták, mondjuk Danzigban, vagy más lengyel kikötőben. Csak az idő fogja megmondani a választ, és meg kell nézni, hogy hazatértük után, hogyan fogadják majd őket Franciaországban”⁶⁴ Látható, hogy Courtilz újfent hangsúlyozta, hogy kereskedők magánakciójáról volt szó, Versailles jóváhagyása nélkül. Azonban furcsa hipotézisekbe bocsátkozva közvetlen francia, vagy akár lengyel eredetet tulajdonított a gabonának, ezzel talán még inkább elbizonytalanítva az olvasókat, további táptalajt adva a pletykáknak.

Megfontolandó azonban a kérdése, hogy 12 kereskedőhajó mire is volt elég pontosan? Mennyi gabonát tudtak Konstantinápolyba juttatni?⁶⁵ Valójában lehetetlen választ adni ennyi információból. Önmagában is problémás, hogy a sajtótermékek meglehetősen elnagyolva csupán „hajókról” (*vaisseaux*)⁶⁶ írtak, nem tisztázva a típusukat. A helyzet meglehetősen komplex volt, mivel a Földközi-tengeren cirkáló francia kereskedőhajók hordképesség szerint legalább három főbb csoportba sorolhatóak, számos különböző hajótípussal.⁶⁷ Még amennyiben ismernénk is ezeket, a rakomány meghatározása akkor is rendkívül hipotetikus lenne. A XVII–XVIII. század fordulóján kvázi nem léteztek igazi szabványok, még országhatárokon belül is minden kikötő és hajóskapitány más mértékeket használt, és más adatok alapján számolt. Louis-Alexandre de Bourbon Toulouse grófja, és a Francia Királyság admirálisa (1683–1737) még 1721-ben is arról panaszkodott, hogy hiányzik egy egységes és biztos módja a rakományok méré-

64 MHP 1687. jún. 830–832. p.

65 A kérdés nem csak azért érdekes, mert a hírben a *Mercure* is arról számolt be, hogy megtöltötték a raktárakat, de a brüsszeli gazetta bő egy hónappal az első hírek megjelenése után, a július 5-ei számában már arról írt, hogy a 12 francia hajó által szállított gabona el is fogyott, és a további szállítmányokra lenne szükség. Ebben a keretében ők leginkább a hírt szerették köztudatban tartani, illetve további francia „segélyeket” prognosztizálni: RV 1687. júl 5.

66 Az 1690-ben publikált és a korabeli szóhasználatra mai napig etalonként használt Furetière-féle lexikonban az alábbi található a „*Vaisseau*” szócikknél: „*Tengerészeti értelemben ide sorolható az összes tengeri építmény az alábbi két kategóriából: Az egyik a magas fedélzetű hajók, amelyek csak vitorlával közlekednek, és amelyek minden tengeren megtalálhatóak. A másik az alacsony fedélzetű hajók evezőkkel és vitorlákkal, mint például a gályák, amelyek csak a mediterrán térségben közlekednek...Marseille-ben csak azokat hívják így, amelyeknek minden vitorlája négyzetes, kivéve a tatét, ami latin...5 osztálya van a hajóknak, amelyeket nagyságuk, kapacitásuk és rakodóterük nagysága, fedélzetük száma, és a tűzesség mennyisége határoz meg.*” Furetière, 1690. Oldalszám nélkül.

67 Paris, 1957. 154–157. p.

sének.⁶⁸ Courtilz magabiztos és kissé becsmérő kijelentése, miszerint 12 hajó nem változtat sok mindenen, leginkább azt mutatja, hogy nem volt túl jártas a kereskedelemben (amit az is bizonyít, hogy mennyire belekavarodott a gabona eredetébe), hiszen egyszerűen nem tudta felmérni a hajók valódi hozzájárulását.

A *Merucré* még a júliusi számában is foglalkozott az üggyel. Ekkor ugyan már pedzegették, hogy Girardin-nek valamit tudnia kellett a szállítmányokról, ám elhárítva a felelősséget a francia kormányzatról egy új motívumot is megemlítettek: a kereskedők kényszerítését. A *Merucré* leírása szerint a kereskedők azzal védekeztek, hogy nem volt más választásuk, ami felvetette a további szállítmányok érkezésének lehetőségét.⁶⁹

Ezt az narratívát képviselte a francia *Gazette* is, ahol ugyan láthattuk, hogy egyáltalán nem szóltak a 12 hajóról, viszont a június 21-ei számukban már szűkszavúan hírül adták, hogy az oszmánok nyomására a franciák kénytelenek voltak ellátmányokat szállítani. Ám sietve hozzátették, hogy a frissen sorozott katonák frontra szállítását még így is határozottan elutasították, szemben más európai hajósokkal.⁷⁰ Ezzel rámutatva, hogy a franciáknak jóval erősebb érdekérvényesítő képessége van az Oszmán Birodalomban.

A leideni gazetta július 15-ei számában egy újabb érdekes hír olvasható. A velencei keltezésű információ alapján a Szenátus jelezte Franciaországnak, hogy különböző nemzetek hajói szállítanak Konstantinápolyba élelmiszert francia lobogó alatt. XIV. Lajos pedig válaszul elrendelte néhány hadihajó felszerelését a provence-i térségben, hogy megütközzenek velük, ezzel azt sugallva, hogy visszaélnek a francia lobogóval.⁷¹ Ez a hír remek példája, amikor a gazetták száraz, tömör információit többféleképpen is lehetett értelmezni az olvasó tudásanyagától függően. A szövegbe ugyan bele lehet látni a „tengeri karavánt” is, de inkább máshol keresendő a válasz.

A passzus vonatkozhatott más európai nemzetekre is, ugyanis hivatalosan az Oszmán Birodalomban az ún. kapitulációkkal⁷² rendelkező országok kereskedhet-

68 *Barandon*, 1976. 44. p., A mértékegységek „zúzavarához” elég csak megnézni a Jacques Savary des Brûlons, vámügyi főfelügyelő által készített, 1723-ban (poszthumusz) publikált kereskedelmi szótárban a *tonneau* vagy *quintal* szócikkeket: *Dictionnaire de commerce*, 1741. 443–445. p., 1035–1038. p.

69 MHP 1687 júl. 922–923. p.

70 GF 1687. jún. 21.

71 NEDE júl. 15.

72 A kapitulációkat a szakirodalom sokszor egyszerű kereskedelmi szerződésekre, az oszmánok által nyújtott gazdasági koncessziókra (pl. vámkedvezmények) redukálja, ám valójában sokkal

tek. Az első kora újkori kapitulációt a Portával éppen a franciák kötötték 1535-ben,⁷³ majd megújítva 1569-ben, ami a francia uralkodót a keresztény világ fejeként ismerte el, és gyakorlatilag a velenceieken kívül minden más európai nemzetet protektorátusuk alá helyeztek.⁷⁴ Ez alól főként az oszmánok bizalmát gyorsan elnyerő angolok és hollandok tudtak kibújni a saját kapitulációikat megkötve a XVI–XVII. század fordulóján.⁷⁵ A nagykövettel, kereskedelmi konzulokkal⁷⁶ és jogi biztosítékokkal nem rendelkező nemzetek azonban úgy tudták minimalizálni az oszmán hatóságok abúzusait, ha valamelyik „kodifikált” ország lobogója alatt kereskedtek, ami természetesen plusz bevételeket jelentett utóbbiaknak.⁷⁷ Ez a jelenség tehát alapvetően nem volt kirívó, sőt kifejezetten kívánatos volt a francia udvar számára

komplexebb jogi dokumentumok voltak. A szultán ezeket az *athnámékat* (tehát még csak nem is kétoldalú szerződésekről van szó, hiszen a „kedvezményezett félnek” nem is kellett aláírnia, a szultán sem várt semmit cserében, ám bármikor visszavonhatta) azért bocsátotta ki, hogy egyfajta jogi keretrendszert és biztosítékot nyújtsanak egy adott (európai) uralkodó alattvalóinak a Oszmán Birodalom területén. A Porta célja tehát az volt, hogy az iszlám jogrendszerbe integrálja őket, még ha paradox módon sok esetben ez pont azzal járt, hogy kivonták őket a szultáni joghatóság alól. *Eldem*, 2006. 292–297. p., *Calafat–Grenet*, 2023. 235–241. p.

73 Mivel csupán a franciák másolata maradt fent 1535-ből, ezért olykor kétségbe vonják érvényét és csak egy francia tervezetnek vélik, az 1569. évi kapitulációkat tartva az elsőknek (pl. *Zeller*, 1955. 127–132. p., *Lafon*, 2001. Oldalszám nélkül, *Eldem*, 2006. 290. p., *Calafat–Grenet*, 2023. 244. p.). Ezt a tézist cáfolja azonban a marseille-i kereskedelem élénk feljutása 1535 után, valamint az, hogy a kortársak akár oszmán részről is, rendre az 1535. évi dokumentumra hivatkoztak, bár a jogerős verzió valóban eltűnhetett a XVI. században: *Simon*, 2021. 18–20. p.

74 *Lafon*, 2001. Oldalszám nélkül.

75 *Eldem*, 2006. 289–292. p., *Lafon*, 2001. Oldalszám nélkül

76 A konzulok az európai kereskedelmi telepek (franciául ún. *échelles*) vezetői, saját nemzetük képviselői és érdekeinek védelmezői. Noha a kapitulációk nagyban megerősítették szerepüket és jogkörüket, a pozíció középkori eredetű. A XV. század végéig a viszonylag független Provence-i grófságban a mediterrán kereskedelmet kezében tartó Marseille városa nevezte ki a konzulokat, ám a grófságot időközben bekebelező francia korona egyre inkább arra törekedett az 1530-as évektől, hogy királyi hivatalallá tegyék a tisztséget, ellenérzéseket kiváltva Marseilleben. Bővebben: *Poumarède*, 2001. 65–128. p., *Steensgaard*, 1967. 13–55. p.

77 Amennyiben egy kereskedőhajó valamelyik kapitulációkkal rendelkező ország lobogóját használta, úgy a kikötést követő két napon belül, még a kirakodást megelőzően fel kellett keresniük az adott nemzet konzulját (vagy nagykövetét a fővárosban), informálva őket a rakományról. Ennek fényében határozták meg a törököknek fizetendő vámokat és a „protekciónért” fizetendő illeteket: *Mantran*, 1962. 611–613. p. D’Ortières tanúsága szerint amennyiben francia hajókon szállítottak „idegen” árukat, akkor is bevételek illették őket. Konstantinápolyban például a nagykövet (aki itt egyben a konzuli feladatokat is ellátta) minden francia hajón szállított „idegen” be-, és kimenő áru után 2%-os konzuli díjra (*droit de consulat*) volt jogosult. Ezt a francia korona alattvalóinak nem kellett fizetniük, csak a külföldieknek: BnF Ms. Fr. 7174. f. 148.

ra, hiszen ez is a *gloire*-t fényesítette és a kereskedelmet is élénkítette.⁷⁸ A francia Külügyminisztérium Diplomáciai Levéltárának Velencére vonatkozó iratanyagában (*AMAÉ – CP Venise*) azonban van egy másfél éves hiátus 1686 júliusa és 1688 között, így nem tudtam utánanézni, hogy a *Serenissima* valóban tett-e panaszt a nagyköveten keresztül, és pontosan mit is jelentettek Versailles-nak.

Összegezve elmondható, hogy az ismertetett öt periodika sokkal inkább a gabonaszállítmányok politikai dimenzióját ragadta meg, a kínzó kérdést, hogy francia hajók és Versailles segítették-e az oszmán fővárost. A logisztikát és a gazdasági érdekeket ellenben igen elnagyoltan mutatták be, sőt Konstantinápoly élelmézését megpróbálták a mediterrán régióból levezetni, mivel az itáliai városoknak köszönhetően innen voltak közvetlen forrásaik, míg a Fekete-tengerre kevesebb rálátásuk volt. Szintén közös pont, hogy a sorok között kritizáló brüsszeli lap kivételével egyáltalán nem támadták a francia kormányzatot, sőt akár kifejezetten védték Versailles-t.

A francia *Gazette* esetében érthető, hogy óvatosan és körültekintően fogalmaztak, hiszen az 1680-as években főként a Német-római Birodalom irányából XIV. Lajost számtalan kritika érte „törökösség” és a szultánnal való szövetkezés vádjával.⁷⁹

A *Relations véritables* brüsszeli szerkesztői sem indítottak egézs pályás letámadást. Ez magyarázható a gazetták műfaji sajátosságaival (semleges hangnem, tömör hírek), illetve talán azzal is, hogy a lap éppen kritikus időköt élt át. 1685-ben ugyanis börtönbe vetették az arculatot 1667 óta meghatározó főszerkesztőt, Adrien Froppenst, ami veszélybe sodorta a flamand nyelvű közegében egyébként sem túl sikeres lapot.⁸⁰ Az új szerkesztőség talán még kereste a hangját, de finoman odaszürkált a franciáknak. Bár ők is hírül adták, hogy Girardin elítélte a kereskedőket, ám ne feledjük, hogy a francia nyelvű lapok közül ők mosták össze elsőként a 12 hajót a franciákkal, ezzel elindítva a „lavinát.” A nyár folyamán

78 *Paris*, 1957. 260–263. p. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy 1686 tavaszán Girardin is azon mérgeződött, hogy a velencei kereskedők Raguzával fuvaroztatnak, ami egyrészt jogsértő másrészt mind velencei, mind raguzai részről tiszteletlen Franciaországgal szemben: BnF Ms. Fr. 7164. f. 282r–284v.

79 A német területeken nyomott, de egész Európában keringő pamfletekben, rölapokban olyan alaptalan állításokat is olvashatunk, miszerint az oszmán sereg lobogóin a Bourbon-liliom is megtalálható, illetve, hogy a csatatereken talált oszmán ágyúk a félhold mellett liliummal is meg voltak jelölve. Bővebben lásd: *Yali Haran*, 1996. 203–219. p.

80 1684-ben derült ki, hogy Froppens visszaélt munkájából adódó kormánykezeli forrásaival és információkat szivárogtatott többek között Franciaországba is. Az esetről bővebben: *Arblast*, 2014. 247–255. p.

ráadásul folyamatosan visszautaltak erre a 12 hajóra köztudatban tartva a hírt. Az augusztus 9-ei számuk konstantinápolyi hírében pedig kilépve a gazzetták semleges tónusából nyíltan elítélték a kereszténység közös ügyét eláruló, nyereségvágyból ellátmányt szállító „keresztény hajósokat,” akik elősegítik az oszmánok túlélését.⁸¹ Noha nem nevezték meg a franciákat, egyértelmű, hogy az utalás főként rájuk vonatkozott.

Elsőre rendkívül furcsának tűnhet a Hollandiában nyomott periodikák magatartása is. A szakirodalom többször is rámutatott, hogy ezen sajtótermékek kritikusak voltak a „Napkirály” politikájával szemben, főleg az 1685. évi fontainebleau-i ediktum után, amikor számos hugenotta emigráns kezdett el ezen lapok körül gravitálni.⁸² A szerkesztőkre azonban nem szabad binárisan gondolni, ráadásul még az 1688-ban kitörő háború előtt járunk. A XIV. Lajossal szembeni kritikák nem jelentettek feltétlenül Habsburg-pártiságot, vagy az augsburgi liga politikájának támogatását.

Erre a legjobb példa a *Mercurie historique et politique*. A katonai pályát maga mögött hagyó, majd illegális könyvcsempészetből meggazdagodó, (ráadásul katolikus) Courtilz kapcsán már ismert korábbi kutatásokból, hogy noha kritikus szemmel figyelte Versailles-t, ám sokkal erősebb unszimpátiával viseltetett a Habsburgok iránt. Egy kéziratában például Lipótot léha uralkodóként jellemezte, akinek jezsuitákkal való egyeztetések, a zene, és a vadászat a legfőbb napi elfoglaltságai.⁸³ Így a *Mercurie* hiába számított illegális periodikának a Francia Királyságban,⁸⁴ ám folyamatosan csípős megjegyzésekkel illette a bécsi udvarhoz kötődő személyeket,⁸⁵ és rendre megvédte a franciákat a Habsburgok által terjesztett „törökösség” vádjától is.⁸⁶ Látván milyen hevesen érvelt XIV. Lajos mellett, talán itt is úgy vélte, hogy Habsburg „bértollnokokkal” van dolga.

81 RV 1687. aug. 9.

82 *Klairs*, 1976. 20–23. p. 39. p.

83 *Lombard*, 1980. 111. p. Jean Lombard műve egyébként kiváló összefoglaló monográfia Courtilz kalandos életéről és szerzői munkásságáról, aki például börtönévei alatt készítette el d’Artagnan félig fiktív életrajzát, amelyet aztán Alexandre Dumas is felhasznál regényéhez.

84 Erős kritikái miatt még Spanyol Németalföldön is nemkívánatos lapnak számított: *Arblaster*, 2014. 254. p.

85 Egy ízben például Savoyai Jenőnek szúrt oda, Habsburg zsoldba szegődött szerencsevadásznak titulálva (MHP 1687. márc., 545–546. p.), míg a nagyharsányi csata előtt Lotaringiai Károlyt kritizálta a vakmerő drávai átkelés miatt, mivel szerinte először kémekkel kellett volna felmérni a terepet (MHP 1687. aug., 111. p.).

86 Az 1687. évi szeptemberi számának szerkesztői kommentárjában arról elmélkedett, hogy rengeteg álhir terjed Bécsből és Brüsszelből, ám szerinte ezek kissé kontraproduktívak, hiszen

A leideni gazetta és a *Histoire abrégée* esetében a szálak összeérnek, mivel mindkét periodika egy bizonyos Claude Jordan közreműködésével készült. A kálvinista Jordan még az 1680-as évek elején érkezett Hollandiába, ahol több lapnál is szerepet vállalt (Leidenben még egy nyomdára is szert tett), ám a teljes „szakításra” Franciaországgal soha nem került sor részéről, többször is hazaköltözött a későbbiekben és a francia hatóságokkal is békés viszonyt ápolt, hogy a sajtótermékeit terjeszthesse.⁸⁷ A franciák ugyanis — a *Gazette* monopoljogát birtokló Renaudot család többszöri kérése ellenére — az 1670-es évektől a teljes tiltás helyett megpróbálták inkább egy békés *modus vivendi* kialakítani a terjesztés kontrollálásával, ami a hollandiai szerkesztőknek is jól jött, hiszen a lapjaik fő piaca egyértelműen Franciaország volt.⁸⁸ A külföldi gazetták⁸⁹ így szabadon bejuthattak a postahálózaton keresztül, sőt egyfajta köztes kapocsként a francia terjesztés monopóliuma egy párizsi könyvesházhhoz került, ahol az előfizetéseket intézték, de a lapokba szánt hirdetések is itt lehetett feladni, hogy azokat Hollandiába juttassák. Ha a szerkesztők túlságosan messzire mentek, a könyvesházban még vissza tudták tartani az adott számot, és kilátásba helyezték a posta lezárását. A lapokból megélni kívánó hollandiai szerzők sokszor egész egyszerűen „öncenzúrához” folyamodtak.⁹⁰ Jordan tehát elsősorban egy opportunista üzletember volt,⁹¹ aki nem akarta elveszteni gazettája piacát. A *Histoire abrégée* esetében pedig láthattuk, hogy ironikusan csak „okoskodóknak” (*raisonneurs*) titulálták XIV. Lajos ellenfeleit, így itt sem zárhatjuk ki, hogy valamiféle elvi megfontolás is állhatott a háttérben.

Nézzük azonban, hogy Girardin nagykövet levelezései az „okoskodóknak” vagy a XIV. Lajost védő narratívának adnak-e igazat.

ezzel is a francia haderőt méltatják, ha kimutatják mennyire rettegnek az állítólagosan oszmánoknál szolgáló névtelen francia tisztektől: MHP 1687. szept. 160–174. p.

87 *Brétéché*, 2015. 63. p., 81–82. p., 193. p.

88 *Rétat*, 2001. 37. p., 42–44. p., *Klaits*, 1976. 21–22. p. Ezt továbbá az is jól jelzi, hogy számos holland gazettában franciaországi, főként párizsi orvosok és gyógyszerészek hirdetési találatok: *Georgakakis*, 2023. 112–117. p.

89 Ám fontos hangsúlyozni, hogy ez csak a híreket szárazon, tömören közlő hírlapokra vonatkozott. A politikát elemző, véleményező periodikák, mint a *Mercure historique* vagy a *Histoire abrégée* továbbra is tiltólistán voltak: *Brétéché*, 2015. 280. p.

90 *Rétat*, 2001. 131–135. p.

91 Üzleti érzékét és „elvtelenségét” jól mutatja, hogy Jordan felismerve egy piaci rést, 1704-ben megalapította a *Histoire abrégée* és *Mercure historique* mintájára az első Franciaországban is engedélyezett, így franciapárti elemző periodikát, a *Clef du cabinet des princes*-t. *Brétéché*, 2015. 277–287. p., *Klaits*, 1976. 77–81. p.

Francia-oszmán kereskedelmi kapcsolatok és a gabonaszállítás

Hogy megérthessük Girardin levelezéseit és az udvar motivációit, fontos bemutatni az oszmán-francia kereskedelmi kapcsolatok dinamikáját. A XVI. századi kapitulációk, és főként a keresztények feletti francia protektorátus elismerése szimbolikusan kifejezte, hogy amíg a muszlim világ feje az oszmán szultán, addig a keresztényeknél ez a pozíció a mindenkori francia királyt illeti meg. Hasonló kölcsönösséget más európai uralkodókkal szemben nem ismertek el a XVI. századi szultánok.⁹²A franciák azonban nem tudtak hosszútávú politikai vagy gazdasági tőkét kovácsolni a kedvező „rajtpozícióból.” Az újra és újra fellángoló belpolitikai konfliktusok, illetve a királyság külpolitikai irányvonala is teljesen elhomályosították az oszmán kapcsolatokat.⁹³ A helyzetet súlyosbította, hogy a XVII. század első felében többször is inkompetensnek bizonyuló nagykövetek kerültek a Portára, akik rendre rosszul döntöttek kényes szituációkban, aláásva a szultánok bizalmát.⁹⁴

Gazdaságilag pedig a később érkező, ám szervezettebb angolok és hollandok portékái gyorsan közkedveltek lettek az oszmán piacokon,⁹⁵ miközben a franciák mediterrán kereskedelmét a kezükben tartó provence-i, főként marseille-i kereskedők igencsak rossz reputációra tettek szert.⁹⁶A szállítási költségek lefaragása érdekében pedig a hadihajók kíséretét is elutasították, ellentétben a védett kon-

92 *Lafon*, 2001. Oldalszám nélkül. A kapitulációk oszmáni nyelven írt szövegében ráadásul következetesen *padisah*-ként hivatkoztak a francia uralkodóra, amely az oszmán szultánok titulusai között is szerepelt, ezzel szintén valamiféle kölcsönösséget elismerve. Bővebben: *Simon*, 2021. 26–30. p.

93 *Mantran*, 1962. 562. p.

94 *Masson*, 1896. 3–8. p.

95 A franciáknak egyszerűen nem igazán volt az Oszmán Birodalomban nagy tételben kelendő exportcikkük, így a keleti fűszereket és ezüstöt kínáló hollandok és a jó minőségű textilekkel kereskedő angolok gyorsan gazdasági előnyre tettek szert. *Fontenay*, 2010. 157–162. p.

96 A minél nagyobb haszon reményében rendre átvették a törököket az árucikkek minőségével, és mennyiségével ám még súlyosabb csorbát ejtett a franciák reputációján, amikor 1650-es években rossz minőségű, rontott pénzzel árasztották el az oszmán piacokat, amire a törökök rendkívül lassan jöttek rá. Azonban nem csak ők, de például a hollandok is üzleteltek ezekkel a főként Avignonban vert érmékkel, ám ők kelendőbb árucikkeik miatt jobb megítélés alá estek, és védekezni is tudtak, mondván, hogy francia érmékről van szó. *Mantran*, 1962. 245–247. p., 262–265. p., *Masson*, 1896. 157–159. p.

vojokban közlekedő angolokkal és hollandokkal.⁹⁷ Így viszont könnyű prédává váltak az észak-afrikai kalózsoknak, akik saját javukra fordították a harmincéves háború zürzavaros időszakát.⁹⁸

Amikor 1661-ben Mazarin bíboros halálával XIV. Lajos végérvényesen átvette az államügyek igazgatását, az oszmán-francia kapcsolatok abszolút mélyponton voltak. 1660 és 1665 között hivatalos nagykövet sem volt a Portán, pusztán egy befolyásos kereskedő, Jean-François Roboly⁹⁹ képviselte a nemzetet. A „Napkirálynak” ekkoriban még nem volt kiforrott keleti politikája, és részben a törökök ellen Kandiában kvázi „proxiháborút”¹⁰⁰ viselő Mazarin öröksége élt tovább. Ezt jól példázza a Magyarországra küldött francia kontingens 1664-ben, vagy a Velence megmentésére Kandiába érkező flotta 1669-ben.¹⁰¹

XIV. Lajos azonban flexibilisebbnek és pragmatikusabbnak bizonyult, és párhuzamosan szabad kezett adott Jean-Baptiste Colbert-nek az ún. levantei térség kereskedelmének rendbetételére.¹⁰² Colbert irigykedve figyelte az angol és holland profitot a mediterráneumban,¹⁰³ ezért az 1660-as években számos reformot indított el a királyságban, és különösen Marseille-ben.¹⁰⁴ Távlati célja egyértelműen a mediterráneum dominálása volt marseille-i központtal, ahogy ezt egy 1679. évi levelében is kifejti: „*Egy szó mint száz, ez egy olyan város (Marseille),*

97 *Masson*, 1896. 24–29. p. A franciák azért is preferálták ezt a módszert, mert 1-1 kisebb hajó elvesztésének költségei könnyebben eloszlottak a befektetők között, és a többi (célba érkező) hajó is enyhíthette a károkat. *Fontenay*, 2010. 162. p.

98 *Palotás*, 2017. 73–76. p. Az 1630-as években a berber kalózsok fenyegetése annyira súlyos volt, hogy még a legkisebb francia halászhajókat is kénytelenek voltak felfegyverezni, illetve a provence-i partvidék kisebb településein (pl. La Ciotat) folyamatos hadkészültségben éltek, katonai őrszaktokat működtetve, és a lakóházakat is megerősítve: *Correspondance de Henri d'Escoubleau de Sourdis*, 1839. 223–266. p.

99 Roboly aix-en-provence-i kereskedő, aki 1638-ban telepedett le Konstantinápolyban, ahol egy helyi görög asszonyt vett feleségül. Girardin szerint az 1680-as évekre a Roboly családé lett a főváros legrégebbi működő francia kereskedőháza: *BnF Ms. Fr. 7163. f. 50v–51r*.

100 Mazarin a kandiái háború kezdetétől komoly pénzügyi segílyt nyújtott a *Serenissimának*, és engedélyezte, hogy francia földön toborozzanak. Igaz a teljes oszmán szakításig soha nem jutott el részben a francia-spanyol háború miatt, ám 1659 után is csak pápai lobogó alatt küldött francia segílyhadakat. *Bilici*, 2009. 42–46. p.

101 *Bérenger*, 1987. 197–199. p., *Instructions*, 1969. XI–XV. p.

102 Amikor Franciaország hadba lépett 1635-ben, a levantei kereskedelmük éves volumene 25-30 millió *livre* körül mozgott. 1660-ra ez 2,5-3 millió *livre*-re esett vissza. *Horn*, 2011. 99. p.

103 Colbert 1670-ben úgy vélte, hogy a hollandok gazdagsága főként a levantei térség kereskedelmén alapul, ahol nagyobb profitot realizálnak, mint a Kelet-Indiákon. *Instructions*, 1969. 71. p.

104 Colbert reformjairól bővebben: *Masson*, 1896., 137–177. p.

*amellyel folyamatos kereskedelmi háborút kell vívni más külföldi kereskedővárosok, és még az angolok és hollandok ellen is, akik hosszú ideje a kárukra elbitorolták a levantei kereskedelmet.*¹⁰⁵

Ehhez szükség volt a politikai viszony normalizálására is az oszmánokkal, ami szintén nem váratott magára. Az 1670-ben Portára küldött Nointel márki nagykövetsége (1670–1679) újfent sikeresnek bizonyult, ugyanis 1604 óta először tudták a kapitulációkat megújítani¹⁰⁶ 1673-ban (köszönhetően részint XIV. Lajos „hangos” sikereinek Hollandiában), aminek keretében a birodalom „magterületein” a vámokat az északi riválisok által is fizetett 3%-ra csökkentették a korábbi 5%-ról.¹⁰⁷ Nointel utódja, Guilleragues márki megbízatása (1679–1685) is eredményesnek tekinthető, hisz a kapitulációkat kvázi kiegészítő, 83 szultáni firmánt (ún. *commandement*) sikerült kiharcolnia a Portán, amelyek tovább erősítették a francia kereskedelem pozícióit.¹⁰⁸ Az 1680-as években a francia flotta továbbá szabályos büntetőhadjáratokat indított a maghreb kalózállamok ellen, több ízben is szétbombázva például Algír városát.¹⁰⁹ Ezzel egyrészt jelzésértékű üzenetet küldtek a Portának is az erőviszonyok megváltozásáról, másrészt pedig biztonságosabbá tették a kereskedelmet a konvojokat még mindig elutasító, és az „északiaknál” még mindig kisebb hajókkal cirkáló franciáknak.¹¹⁰ XIV. Lajos azonban a francia korszárokat sem türte meg (ami szintén okozhatott diplomáciai feszültségeket), ezért az 1670-es évek végén megtiltotta alattvalóinak, hogy máltai zászló alatt kalózkodjanak.¹¹¹

105 Mémoires de Colbert, 1873. 706. p.

106 A kapitulációkat az oszmánok a kibocsátó szultán szívélyes gesztusaként értékelték. Így minden szultánváltáskor újratárgyalva a feltételeket meg kellett volna újítani az *athnámét*. *Calafat-Grenet*, 2023. 236. p.

107 *Du Rausas*, 1902. 60–72. p., *Paris*, 1957. 87. p.

108 *Instructions*, 1969. 114. p.

109 *Palotás*, 2017. 76–78. p.

110 D’Ortières jelentése szerint a franciák még az 1680-as években is kisebb hajókkal (*barques*) miközben a többi nemzet jóval nagyobb hordképességű hajótípusokkal érkezett Konstantinápolyba: BnF Ms. Fr. 7174. f. 135v. Versailles egyébként 1682-ben megpróbálta bevezetni a konvojok rendszerét, ám erős ellenállást váltott ki, még Guilleragues részéről is, aki úgy vélte a konvojokban érkező rengeteg hajó árubőséget okoz, ami lenyomja az árakat. A maghreb kalózik megregulálásával, az udvar fel is adta ezt a politikát: *Mantran*, 1962. 598–600. p.

111 *Fontenay*, 1988, 383. p. A franciák ennek ellenére „kettős játékot” űztek a Portával. Guilleragues nagykövet például hivatalosan elítélte a francia kalózikat, ám több levelében is tájékoztatta Versailles-t, hogy titokban a máltaiakkal is kapcsolatban áll, és informálja őket az oszmán flotta helyzetéről. *Correspondance*, 1976. 192. p., 380. p.

A gutaütést szenvedő Guilleragues helyére 1686 januárjában érkező Girardin feladata tehát az volt, hogy folytassa ezt a gazdasági expanziót, és a riválisok kiszorítását. A nagykövet levelezései alapján nagy lelkesedéssel kezdett dolgozni, és komoly érdeklődést mutatott a fuvarozás iránt. Már 1686 februárjában, alig egy hónappal érkezése után (és még az első hivatalos audienciája előtt) több levelében is lelkesen számolt be egy francia hajóskapitányról, aki olykor 250%-os profitot realizál az Egyiptomból Konstantinápolyba tartó „karavánon.” Az 1683-ban apja örökébe lépő Jean-Baptiste Colbert de Seignelay-nak küldött levelében Girardin még megemlítette az igencsak befolyásos Jean-Baptiste Fabre-t¹¹² is, aki saját maga kívánt szállítmányozni a birodalmon belül, megkerülve a helyi kereskedőket. Girardin ekkor még úgy vélte, hogy hasznosabb lenne, ha ezt idővel minden francia megtehetné, ám aggódott a velenceiek miatt, nehogy csempészárúnak minősítsék a szállítmányaikat, fennakadást okozva. Így arra kérte az az udvart, hogy egyeztessen Velencével és tiltsák meg számukra a francia hajók megállítását.¹¹³ A fuvarozás tehát 1686-ra — ahogyan azt a bevezetőben is említettük — már egy teljesen bevett szokás volt, és Girardin minimalizálni akarta a kockázati tényezőket.

Az udvar választását azonban nem várhatta meg, mivel március közepén már Edirnében vett részt audienciákon és első tárgyalásain a nagyvezírel.¹¹⁴ Bár kereskedelmi ügyekben félsikert aratott,¹¹⁵ két fontos eredményt mégis kiharcolt. Egyrészt engedélyt kapott a nagyvezirtől, hogy Alexandriából három éven keresztül évi 300 tonna rizst, illetve az adott évben 20.000 *kile*¹¹⁶ gabonát vihesse-

112 D’Ortières alapján 1687 körül Konstantinápolyban négy francia kereskedőház működött, közül a Fabre családé volt a leggazdagabb, legbefolyásosabb. Ezt jól jelzi, hogy az udvarnál elérték Jean-Baptiste kinevezését portai ágensnek 1685-ben, hogy a franciákat képviselje Girardin érkezéteig: BnF Ms. Fr. 7174. f. 150. Fabre ezen kívül érdemet, kuriozitásokat és arab lovakat szerzett be XIV. Lajos megbízásából, habár 1691-ben haza kellett térnie miután felmerült a felelőssége a hamis, rongtolt pénzek ügyében. Az 1690-es évek végén azonban már ismét Konstantinápolyban tartózkodott, sőt 1703-ban még perzsa követté is kinevezték, azzal a megbízással, hogy ott is szervezze meg a franciák kereskedelmét. Ezen útja közben hunyt el Jerevánban, talán mérgezés által. Les Français, 2020. 267–268. p.

113 BnF Ms. Fr. 7163. f. 153r–161v., 165v–168v.

114 Girardin február 20-án indult el Konstantinápolyból és e hónap utolsó napján meg is érkezett Edirnébe. BnF Ms. Fr. 7163. f. 360v.

115 Nem tudta például elérni az indulása előtt kapott instrukciókban is kifejtett udvari elvárását, hogy a Vörös-tenger partvidékén Dzsidda és Szuez városaiban lerakatokat létesíthessenek a franciák: Instructions, 1969. 125. p.

116 Nagyjából 500 tonnának feleltethető meg, miután 1 *kile* 23–25 kg. In.: *Mantran*, 1962. 273. p.

nek Franciaországba.¹¹⁷ Másrészt elérte Jean-Baptiste Fabre számára, hogy három hajóval szintén három évig a saját számlájukra szállítsanak gabonát, rizst, kávé, zöldségeket és egyéb élelmiszereket Egyiptomból Konstantinápolyba.¹¹⁸ Girardin úgy érvelt Seignelay-nak, hogy noha valószínűleg „megkapta”¹¹⁹ volna a teljes szabadságot is a nagyvezírtől, ám egyelőre csak Fabre részére kért engedélyt. Attól tartott ugyanis, hogy a pozícióikat védő oszmán kereskedők könnyen keresztbe tehetnek a franciáknak, főleg a zürös Egyiptomban. A piac agresszív és gyors lerohanása helyett ezért még mindig a szép profittal kecsegtető bérbeadást tartotta a legjobb opciónak a többieknek.¹²⁰

A levelezésekből azonban kirajzolódik, hogy Franciaországban ezt némileg csalódottan vették tudomásul, ugyanis minél több szereplő szeretett volna részesülni az üzletből. Girardin-hez már csak nyárra jutott el Seignelay március 17-én keltezett levele, amely leszögezte az udvar álláspontját. A miniszter világosan kifejtette, hogy semmi nem fontosabb („*il n'y a rien de plus important*”) az Egyiptom-Konstantinápoly közötti kereskedelem általánossá tételénél, amiért minden követ meg kell mozgatnia. Ugyanakkor biztosította a nagykövetet, hogy csempészárúnak csak a „bevett dolgok” minősülnek, így XIV. Lajos nem fogja szó nélkül hagyni, hogy a velenceiek más cikkeket kobozzanak el.¹²¹ A Girardin-hez befutó levelekből arra is fény derül, hogy a Marseille-ben sem fogadták lelkesen a tárgyalások eredményét: „*A marseille-i kereskedelmi kamara tagjai féltékenyek Fabre úr jogaira — természetüknél fogva irigyek mások vagyona — és kissé felháborodtak az ön által kiharcolt parancsokon a Kairó és Konstantinápoly közötti kereskedelmet, a gabona és rizs Egyiptomból és Szíriából történő kivitelét illetően, azt hangoztatva, hogy ennek általánosnak kellene lennie, és nem igazságos, hogy csak kiemelt személyekhez kerül a profit.*”¹²²

117 BnF Ms. Fr. 7164 f. 80r. Ez viszont nagy eredménynek számított, mivel az oszmánok ritkán engedélyezték ezen alapvető élelmiszerek exportját. Girardin szerint még elődje is felhagyott ezzel, mivel az oszmánok cserében 15 ezer piasztért kértek volna: BnF Ms. Fr. 7164 f. 79v. A piaszterekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a XVII–XVIII. század fordulóján öt különböző piasztér (mexikói, sevillai, livornói, tuniszi és alexandriai) is forgalomban volt az Oszmán Birodalom mediterrán régióiban. A nagykövet azonban nem pontosított, így ezen összeg átváltása francia valutába meglehetősen hipotetikus lenne: *Grenet–Ulbert*, 2022. 62. p.

118 BnF Ms. Fr. 7163. f. 372.

119 Ezek a „koncessziók” természetesen nem voltak ingyen, Girardin arról panaszkodott, hogy 700–800 piaszternyi ajándékokba kerültek: BnF Ms. Fr. 7163. f. 445v.

120 BnF Ms. Fr. 7163. f. 383.

121 BnF Ms. Fr. 7165. f. 70.

122 BnF Ms. Fr. 7165. f. 371v.

Ráadásul még a frissen alapított Mediterrán Társaság (*Compagnie de la mediterranéenne*)¹²³ is szemet vetett az üzletre. A nagykövet május elején kapott kézhez egy februári levelet az igazgatóságtól, akik közölték vele, hogy XIV. Lajos átengedett a társaságnak egy hajót, amelyet az Egyiptom-Konstantinápoly közötti kereskedelemhez használnának. Így arra kérték Girardin-t, hogy próbáljon meg a Portánál engedélyt szerezni ezen hajónak is.¹²⁴ A helyzetet enyhítette, hogy a társaság igazgatóságában is érdekelt volt a Fabre család,¹²⁵ ráadásul válaszlevelében Girardin szabadkozva megígérte, hogy idővel megpróbálja teljesíteni a kérésüket. Addig is azt javasolta, hogy dolgozzanak be a Fabre-nak, vagy fuvarozzanak oszmán kereskedőknek. Azt tartotta a legjövödelmezőbbnek, ha sikerülne az áruk egy részét a társaság számlájára szállítani, míg a másik felét a törököknek, így jelentős bérleti díjat és egyéb kompenzációkat kényszeríthettek ki a hajó és a legénység után.¹²⁶ A társaság szándékait nyomatékosította az egyik részvényes Jean-Louis Girardin de Vauvré a nagykövet testvére,¹²⁷ egyben touloni tengerészeti intendáns, aki tavasszal már arról írt, hogy a társaság el is indította a királytól kapott,¹²⁸ *Chariot* névre keresztelt hajót.¹²⁹ Testvéréhez hasonlóan egyébként ő sem pártolta ezen kereskedelem teljes szabadságát. Az intendáns azon az állásponton volt, hogy a piacot koordinálatlanul előzőnlő francia kereskedőknek negatív hatása lenne. A marseille-iek ugyanis egymással is rivalizálnak, mindenki a saját szakállára dolgozik, amiből csak az oszmánok profitálnának.¹³⁰

123 A társaság 1685 augusztusában jött létre (pontosabban a csödbe ment Levantei Társaság „átmentéséről” volt szó), fő profilja pedig a languedoc-i és marseille-i posztók, szövetek, és textilárak oszmán piacokra exportálása volt. Bővebben: *Paris*, 1957. 53–64. p. Az udvar egyébként a Girardin-nek szánt instrukciókban is kikötötte, hogy a társaságnak kiemelt protekciót kell biztosítania a konszolidáció céljából: *Instructions*, 1969. 129. p.

124 BnF Ms. Fr. 7164. f. 188v–189r.

125 A társaság egyik igazgatója és pénzügyeinek ellenőre a marseille-i bankár és textilmágnás Joseph Fabre, Jean-Baptiste testvére volt. BnF Ms. Fr. 7162. f. 229v–230v.

126 BnF Ms. Fr. 7164. f. 289r–290r. A társaság megfogadta Girardin tanácsát, ugyanis utóbbi októberben arról értesítette az udvart, hogy a *Chariot* megérkezett Konstantinápolyba, amelyet kávé, rizst és zöldségeket szállító alexandriai oszmán kereskedők vetek bérbé: BnF Ms. Fr. 7166. f. 47v–48r.

127 Girardin naplójában megjegyzi, hogy Seignelay nyomására testvére 20.000 *livre*-rel lépett be, és lett az egyik alapítótagja a társaságnak. BnF Ms. Fr. 7162. f. 219v., 228v.

128 De Vauvré továbbá egy 1686. májusi levelében arról is írt, hogy XIV. Lajos is 20.000 *livre*-t fektetett be, tehát valamilyen szinten ő is várta a profitot. BnF Ms. Fr. 7165. f. 80v.

129 BnF Ms. Fr. 7164. f. 398r.

130 BnF Ms. Fr. 7165. f. 81.

Látható tehát, hogy Franciaországban óriási igény lett volna ezen kereskedelem megnyitására. Ahogyan azonban Girardin egyre inkább szembesült a komplex gazdasági realitásokkal Egyiptomban,¹³¹ a francia kereskedők természetével¹³² — és persze a saját érdekeit se felejtjük el¹³³ — vonakodott végrehajtani az utasításokat. Többször is megírta Seignelay-nak, hogy egyelőre kontraproduktívnak véli a teljes szabadságot,¹³⁴ és idővel inkább egy társaságot kellene létrehozni, ahová az érdeklődő kereskedőket be lehetne terelni.¹³⁵ Sőt, a testvérével folytatott levelezésekből az is kiderül, hogy de Vauvré is próbált hatni a miniszterre.¹³⁶ Egy ízben a kairói konzulnak is arról írt, hogy a három hajó számára megszerzett kiváltságnak szerinte sem lesz további foganatja, és az esélytelenség nyugalmával ráhagyta, ha egy francia kereskedő valahogy mégis elérné a helyi pasánál, hogy saját szakállára szállítson, azt nyugodtan engedje. Azt viszont mindvégig fontosnak tartotta, hogy a Fabre érdekeltségeire figyeljenek oda Egyiptomban, egyrészt mert Seignelay-hoz közel álló családról van szó, másrészt pedig Girardin úgy vélte, hogy a franciák önálló kereskedelmét kicsiben kell elkezdni, és majd fokozatosan, rendezetten lehet idővel kibővíteni.¹³⁷ Végül XIV. Lajos is megnyilatkozott, aki egy 1686 őszen írt levelében arra utasította nagykövetét, hogy az élelmiszerek pl. rizs, kávé, gyümölcsök szállítását lehetőleg próbálja meg a Portán engedélyeztetni minden francia számára. Ám a gabonafélék ügyében szabad kezet adott, elismerve, hogy stratégiai fontosságú termékként, talán túlságosan is sok helyi érdeket sértenek.¹³⁸

A vizsgált időszakunk végéig, 1687 nyaráig viszont nem történt változás, és Girardin sem tett jelentős lépéseket ezügyben. Azonban már ennyiből is ki-

131 Girardint a kairói konzul, David Magy is figyelmeztette, hogy a konstantinápolyi kereskedők nem fogják hagyni, hogy a franciák „elhappolják” az üzletüket. Sokkal inkább hozzá kellene őket szoktatni, hogy a franciákkal összedolgozzanak: BnF Ms. Fr. 7165. f. 340v.

132 1687-ben már Girardin is lesújtó véleménnyel volt a francia kereskedőkről. Egy ízben úgy fogalmazott, hogy csak az egymás iránti irigység vezérli őket és „...a *levanti térségben a provençe-iak számára nincs nagyobb ellenség, mint a provençe-iak.*” BnF Ms. Fr. 7170. f. 70v.

133 Ahogy már említettük, a mindenkori konstantinápolyi nagykövet minden külföldi kereskedő által francia hajókon szállított áru után 2%-os konzuli díjat kapott. Girardin a márciusi audienciáján megerősítést is nyert egy rendelet formájában, hogy ezt a szultán alattvalóira is vonatkozik: BnF Ms. Fr. 7163. f. 383–384.

134 Pl. BnF Ms. Fr. 7165. f. 96r.

135 BnF Ms. Fr. 7167. f. 265r.

136 BnF Ms. Fr. 7166. f. 67r.

137 BnF Ms. Fr. 7166. f. 7.

138 BnF Ms. Fr. 7167. f. 96.

rajzolódik, hogy a periodikák narratívája, miszerint a szimpla „tengeri karavánt” Girardin ellenezte és megróttá a hajósokat, nem állja meg a helyét. Éppen ellenkezőleg, Versailles talán kissé szervezetlenül és túlságosan is agresszívan — figyelmen kívül hagyva az oszmán felet — szerette volna rátenni a kezét az üzletre, és a saját „koordináta rendszere” szerint nem látott ebben vétséget. Ők ezt nem segítségként, hanem szimpla üzletként, bekebelezendő gazdasági pozícióként értelmezték.

Megvoltak azonban a betartandó határok, amelyek a levelezések alapján három fő kategóriába sorolhatóak. Elsőként a már többször szóba kerülő csempészárukat kell megemlíteni, amelyekre szigorú egyházi és világi szabályozás vonatkozott a XVII. században. Egyházi részről például az évente kihirdetett *In Cæna Domini* elnevezésű pápai bulla kiközösítéssel fenyegette a muszlimoknak fegyvereket csempészőket. A gallikanizmus miatt ugyan ezeket nem feltétlenül applikálták Franciaországban, ám XIV. Lajos is egyértelmű rendeleteket hozott ezügyben, sokszor egész egyszerűen a királyság érdekeit védve stratégiai megfontolásokból.¹³⁹ A fegyverek és lőszerak áramlását még országon belül is rendkívül szigorúan kezelték. Számos, súlyos büntetést kilátásba helyező rendelet bocsátottak ki például a királyi fegyverraktárak csempészei, és a fegyvereket jogtalanul birtokló magánszemélyek ellen.¹⁴⁰ Természetesen a levantei térségre, és általánosan a tengeri árucserére is több rendelet született. Ilyen volt például a tengeri kereskedelmet szabályozó, 1681. évi ún. „tengerészeti kódex” (*Ordonnance de la marine*) amely világosan kimondta, hogy „a fegyverek, lőpor, ágyúgolyók, és egyéb hadi muníciók, még a lovak és személyzet is, amelyeket ellenségeink számára szállítanak el lesznek kobozva.” Majd egy hosszú tétellista pontosította az áruk körét.¹⁴¹

Girardin például az izmiri francia konzult részesítette dicséretben, aki meggátolta, hogy egy francia kereskedő ólmot szállítson Izmirből Ciprusba.¹⁴² Az angolokon és hollandokon viszont súlyosan megbotráncozott, akik előszeretettel adtak el ónt, ólmot¹⁴³ vagy puskaport a törököknek. 1687 márciusában is arról panaszkodott az udvarnak, hogy információi szerint télen az angolok rengeteg

139 *Poumarède*, 2004. 314–324. p., *Simon*, 2021. 55–64. p.

140 *Corvisier*, 1964. 68. p.

141 *Ordonnance*, 1681. 331–332. p.

142 BnF Ms. Fr. 7169. f. 43v.

143 Érdekeség, hogy a d’Ortières-féle gazdasági jelentés nem tulajdonít hadi felhasználást ezen anyagoknak. Szerinte a törökök ólommal fedik be az épületeiket, míg az edényeiket, evőeszközöket ónozzák: BnF Ms. Fr. 7174. f. 142v.

lőport és ólmot adtak el Szalonikiben, amelyet a törökök Moreába és Magyarországra szállítanak.¹⁴⁴ Persze a profitorientált francia kereskedőknek is voltak kétes üzleteik,¹⁴⁵ de Versailles álláspontja világos volt.

Szintén tiltott volt az oszmán katonák szállítása a birodalom egyik pontjából a másikba, miután így elveszne a semlegesség, ami gazdasági károkat okozna. Továbbá a hajókra is fizikai fenyegetést jelenthettek a kétes fegyelmű, olykor erőszakkal besorozott milíciák.¹⁴⁶ Az oszmánok szűkös tengeri kapacitásaik miatt rendre megpróbálták az Ázsiában és Egyiptomban toborzott katonákat is európai hajókkal a frontra juttatni. Már Guilleragues-nak is számtalanszor közbe kellett avatkoznia, hogy a francia hajók felmentést kapjanak, amiről a *Gazette* is előszeretettel számolt be diadalittasan.¹⁴⁷ Girardin is egyből intézkedett, ha a fülébe jutottak tervezett török csapatszállítások,¹⁴⁸ s pont a kereskedelem és Konstantinápoly zavartalan ellátásának biztosításával érvelt¹⁴⁹ az oszmánoknak amellet, hogy a francia hajók nem szállíthatnak csapatokat. Ahogyan egy ízben örömmel nyugtázva de Vauvré is kifejtette: *„Ez egy nagyon jelentős előny, hogy sikerült kiharcolnia a (török) csapatok francia hajókra történő szállításának tilalmát. Egyrészt mert ez nagyon kiszolgáltatná őket, másrészt pedig nagyon elterelné a*

144 BnF Ms. Fr. 7168. f. 90. Az angolok kapcsán érdemes megemlíteni, hogy mindkét félle üzleteltek. 1685 áprilisában például a velencei francia nagykövet, Denis de la Haye-Vantelet (1685–1722), arról írt Versailles-nak, hogy a *Serenissima* 50 öntöttvas ágyúgolyót vett angol kereskedőtől és még további 100-at rendelt: Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance politique, Venise, 138/111 (mikrofilm jelzet 9766) f. 47r.

145 Girardin 1686 októberében számolt be Seignelay-nak, egy Itáliából Egyiptomba megrendelésreként szállító francia kereskedőről, ami sokakat felháborított, mivel a selymek és kelmék fehérítése mellett a lőporgyártáshoz is felhasználható anyagról van szó. Ám időközben angol és holland hajósok is Egyiptomba érkeztek, olcsóbban kínálva a ként, így a megrendelő nem akart fizetni, és hosszas pereskedés kezdődött. Girardin kissé megkönnyebbülve nyilatkozta, hogy ez az epizód legalább elveszi majd a franciák kedvét, hogy ezzel az anyaggal kereskedjenek: BnF Ms. Fr. 7166. f. 55r.

146 Girardin szerint 1686 őszén például egy holland hajó járt pórul, mivel egy Egyiptomból Kandába szállítandó oszmán milícia megtagadta a szolgálatot és sietve kényszerítették a hollandokat, hogy tegyék ki őket Rodosz szigetén. Az eset hajótörésbe fulladt, két holland tengerész is életét követelve: BnF Ms. Fr. 7166. f. 51v.

147 Pl. GF 1683. ápr. 10. A lap konstantinápolyi hírében büszkén adta közre, hogy csak a francia hajók kaptak felmentést a csapatszállítások alól, miközben a kényszerített angolok, hollandok és velenceiek kereskedelmének ez komoly károkat jelent.

148 BnF Ms. Fr. 7166. f. 11r–12v., 49r., BnF Ms. Fr. 7165. f. 195v.

149 Pl.: BnF Ms. Fr. 7165. f. 195v–196v.

kereskedelmet, különösen a kairóit...meggyőződése, hogy mindez kifejezetten tetszik a királynak.”¹⁵⁰

Végezetül a szimpla ellátmány, élelem szállítása is tilos volt a francia kereskedőknek, ha az úticél ostrom vagy blokád alatt állt. 1686 őszén Girardin aggódva számolt be az udvarnak azokról a „pletykákról” (*bruits*), miszerint a velencei flotta a Dardanelláknál telelne,¹⁵¹ így összejátszva a fekete-tengeri kozákokkal elzárnák Konstantinápolyt. A nagykövet szavaival élve a város ebben az esetben „...ostromlottnak lenne ítélve, és (a szövetségeseeknek) teljes jogában állna nemcsak meggátolni, hogy bármiféle élelmiszert szállítsanak ellenségeinek, de megtiltani minden más termék kereskedelmét is, attól féltve, hogy a csatornán beérkező hajók felfedik ellenfeleiknek a céljaikat és erőik elhelyezkedését.”¹⁵² Továbbá újfent a velenceiekre panaszkodott, akikkel meg kell értetnie Versailles-nak, hogy ameddig Konstantinápoly nincs formális ostrom alatt, addig az élelmiszerek nem csempészárúk.¹⁵³ A korabeli nemzetközi, illetve háborús jogot tehát semmiképp sem akarták áthágni a franciák, és kényszerrel ügyeltek a semlegesség megtartására. 1687 februárjában például a kajmakám busás bérleti díjért cserében szeretett volna francia hajókon gabonát szállíttatni Monemvasiába (*Napoli di Malvasia*), amely azonban velencei blokád alatt állt. A nagykövet többszöri kérésre is kategorikusan visszautasította az üzletet, — a fenti logikát követve — azzal az indokkal, hogy a semleges, mindkét féllel jó viszonyt ápoló franciák így a hadszíntérre lépnének. A városállamnak így felhatalmazásában állna mind a rakomány, mind akár a hajók lefoglalása, komoly károkat okozva a francia-oszmán kereskedelemben. Girardin az udvarnak küldött beszámolójában azt is kérte, hogy informálják a *Serenissimát* a francia álláspontról a nagyköveten keresztül.¹⁵⁴

A levelezésekből jól kirajzolódik, hogy Velencét nagyon irritálta a francia közvetítő kereskedelem, amit ők inkább segélyként értelmeztek.¹⁵⁵ A bizalmat-

150 BnF Ms. Fr. 7167. f. 123v–124r.

151 Ez az információ Európában is igen elterjedt lehetett, mivel Seignelay (BnF Ms. Fr. 7167. f. 296r.), illetve Joseph Fabre is (BnF Ms. Fr. 7167. f. 171r.) megírta Girardin-nek, szintén attól féltve, hogy ez megakasztaná a kereskedelmet.

152 BnF Ms. Fr. 7166. f. 50v.

153 BnF Ms. Fr. 7166. f. 49r–51r.

154 BnF Ms. Fr. 7167. f. 249r–250v.

155 BnF Ms. Fr. 7168. f. 253v. A franciák birodalmon belüli kereskedelméből valamilyen szinten a velenceiek is profitáltak. Amikor 1686 tavaszán Girardin élelmiszerek importját kérte a nagyvezirtől, az oszmánok többek között azért hezitáltak engedélyezni, mivel a Porta tudomására jutott, hogy Durazzonál francia hajók gabonát, élelmiszereket és egyéb árukat csempészték

lanság akkora méreteket öltött, hogy 1686 őszére már a sereget tizedelő járványok ellenére sem sorozták be franciákat a velenceiek. Csupán akkor fogadták el őket, ha *franche-comté*-i, vagy *lotaringiai*nak vallották magukat.¹⁵⁶ A seregben is tapasztalható ellenérzéseket a franciákkal szemben legjobban talán Michel Misserel¹⁵⁷ Míloszon élő francia kereskedő 1687 februárjában Girardin-nek írt levele érzékelteti. Misserelnek lehetősége volt velencei tisztekkel beszélni, akik dühösök voltak („*ils sont enragez*”) a franciákra a fuvarozás miatt, mivel úgy vélték enélkül jóval nagyobb eredményeket érnének el a háborúban. Olyan, velenceiek között terjedő pletykákat is hallott, miszerint ezeket a szállítmányokat XIV. Lajos háta mögött valamelyik francia miniszter intézi. Misserel megpróbálta őket felvilágosítani ezen állítások abszurdításáról, ám szerinte a velenceiek a seregekben szolgáló franciakon vezetik le a haragjukat, akikkel sokkal keményebben bánnak és minden apró hiba miatt éheztesítik, vagy gályákra számúzik őket.¹⁵⁸ Ez utóbbit egyébként menekülő szemtanúk többször is megerősítették a nagykövetnek.¹⁵⁹ 1686 végén, a téli holtidőben például 40 francia dezertőr járult elé, akik a velenceiek kegyetlen bánásmódja elől menekültek. Ám elhűlve írta az udvarnak, hogy ők csupán a csendes, hazatérni vágyó kisebbség, további 2-300 társuk ugyanis bosszútól fűtve a fronton maradt, ahol a *moreai* szeraszker meghagyva őket keresztény hitükben csapatot verbuvált belőlük és fegyverekkel látta el őket.¹⁶⁰ Bár komoly mélyfúrásokra lenne szükség, különösen a német nyomtatványokban, a velencei seregben terjedő álhíreket látva könnyen elképzelhető, hogy a Habsburg-párti szerzők is felhasználhatták ezeket a téves információkat, amelyeket aztán a hollandiai periodikák próbáltak racionálisan cáfolni.

Velencének. Attól féltek, hogy a szállítmányokat nem is Franciaországba szállítják, hanem átjuttatják az ellenségeiknek: BnF Ms. Fr. 7163. f. 366v.

156 BnF Ms. Fr. 7166. f. 292v–293r.

157 Misserel egy Mílosz szigetén berendezkedő touloni kereskedő volt, és rabszolgakereskedelemmel foglalkozott olykor akár az udvar megbízásából. Tevékenységéről és *versailles*-i kapcsolatairól bővebben: *Koutzakiotis*, 2016. 55–62. p.

158 BnF Ms. Fr. 7167. f. 301. 1688 után a franciák helyzete még rosszabbra fordult, ugyanis a velenceiek a krónikus utánpótláshiányuk miatt számtalan, a pfalzi örökösödési háborúban fogságba esett francia katonát alkalmaztak erőszakkal a gályákon, ami még több szökési kísérletet és dezertőrt eredményezett. Utóbbiak támogatása az 1690-es években olykor már-már nehézkessé is vált a helyi francia közösségeknek. *Poumarède*, 2004. 606–617. p.

159 1686 nyarán például két francia dezertőr jutott el Konstantinápolyig, akik saját bevallásuk szerint inkább lennének a törökök rabjai, mintsem velencei szolgálatban: BnF Ms. Fr. 7165. f. 38v–39r.

160 BnF Ms. Fr. 7166. f. 235v–236r., 246v., 251.

Mi is történt azonban Egyiptomban? Valóban volt némi felfordulás a franciák miatt? Először is fontos látni, hogy a periodikákban felvázolt „jóságos” pasa alakja, aki alázatosan végrehajtja a Porta parancsait és együttműködik a franciákkal, éles ellentétben áll a Girardin feljegyzéseiből kirajzolódó képpel. Az Egyiptomban ténykedő franciák folyamatosan panaszkodtak a helyi elitre, akik fittyet hánytak a kapitulációkra és szultáni rendeletekre, túlzó, akár újabbnál újabb vámokat és járadékokat követelve. Emellett előfordultak olyan „apróbb” visszaélések is, mint a franciák számára rendre kedvezőtlenül elszámolt áruk egy oszmánokkal összejátszó zsidó vámtiszt¹⁶¹ által, vagy hogy a francia kapitányok csak egy, a piaci ár duplájával dolgozó alexandriai péktől vehettek kétszersültet a legénység számára.¹⁶²

A helyzetet bonyolította, hogy 1686 nyarán egy Girardin által utólag csak gazembernek (*fripon*) titulált francia kapitány — miután Egyiptomban bérbe adták a hajót helyi kereskedőknek — mindenféle menlevél és igazolványok nélkül indult útnak, ám e dokumentumok hiánya miatt egy portugál zászló alatt működő francia korzár áldozatává váltak.¹⁶³ Az eset tovább rontotta a helyi gazdaságpolitikai elit bizalmát a franciákban. Egyiptomból érkező hírek szerint a kairói dívánban többen is nyíltan a franciák ellen agitáltak, és az ősz folyamán a bérbeadást is megnehezítették, kezeseket követelve.¹⁶⁴ A helyieket abszolút megkerülni kívánó Fabre üzlete sem szárnyalt ezután — ami mindenképp Girardin óvatosabb megközelítését igazolta — mivel az ő hajóit is visszatartották, és gabonát nem is rakodhattak be.¹⁶⁵ A kairói konzul szerint egyenesen „...*Guibert kapitány hajója, vagy az őt elkapó Poussault kapitány az okai minden bosszúságnak és lerombolták mindazt, ami annyi nehézséggel épült fel. Adja Isten, hogy a törökök és a rakomány visszaszolgáltatása helyreállítsa az üzletet, de kevés esélyt látok erre.*”¹⁶⁶ A franciák pont azt hangoztatták, hogy a borsos bérleti díjért cserében¹⁶⁷ XIV. Lajos

161 1687 tavaszán az egyiptomi franciák még egy memorandumot is összeállítottak a Kain Saragoussy nevű vámos bűnlajstromáról, amelyben Konstantinápolyba szállítását követelték: BnF Ms. Fr. 7168. f. 369r–379r.

162 BnF Ms. Fr. 7166. f. 224v–226v., 304v–307r. Utóbbi, egyiptomi visszaélésekről szóló, kereskedők által írt memoárban sokszor a helyi francia konzulok sem tűnnek fel jó színben.

163 BnF Ms. Fr. 7166. f. 214., 242v–245v. 252v–255v.

164 BnF Ms. Fr. 7167. f. 156v–157v.

165 BnF Ms. Fr. 7167. f. 264v–265r.

166 BnF Ms. Fr. 7168. f. 135v.

167 Girardin szerint a török hajók feleannyiért bérelhetőek, ám a biztonság miatt az oszmán kereskedők mégis a franciák mellett döntenek: BnF Ms. Fr. 7166. f. 44r.

garantálja a kereskedelem teljes biztonságát és semminek nem eshet bántódása. A nagykövet ezért kénytelen volt a kajmakámnál magyarázkodni, majd levelet írni a kairói pasának, és megoldást találni, hogy valamilyen módon az oszmán kereskedők kártérítést kapjanak.¹⁶⁸ Viszont az „árulást” elkövető Guibert kapitányon példát akart statuálni és elfogató parancsot adott ki ellene, hogy Marseille-be szállítsák.¹⁶⁹

Ettől az ügytől függetlenül, 1686 őszén Girardin éppen csak elküldte a két elődjét is szolgáló Hassan csasuzt Egyiptomba az érdekérvényesítés végett,¹⁷⁰ de a helyzet közben tovább súlyosbodott. A kairói konzul jelentése szerint az alexandriai vámfőtiszt (*aga de la douane*) egy heves vitában¹⁷¹ nekiesett a helyi alkonzulknak, aminek a franciák dragománja lett a fő kárvallottja, akit kvázi félholtra vert az oszmán tisztviselő. Kairóban pedig nem igazán akartak igazságot szolgáltatni és megbüntetni a feljelentett agát.¹⁷² Végül Konstantinápolyban döntöttek, ahol Girardin lobbijának köszönhetően a kajmakám egy kapudzsi basit küldött Egyiptomba, hogy bebörtönözzék a vétkes agát.¹⁷³

1687 elejére tehát rendkívül elhidegült a viszony a franciák és az egyiptomi elit között, egymás ellen folytattak aknamunkát a fővárosban és a Belgrádban tartózkodó nagyvezírnél. Utóbbihoz 1687 februárjában küldte el Girardin a legmegbízhatóbb dragománját, Joachim Fontont¹⁷⁴ a francia ügyek rendezésére, me-

168 BnF Ms. Fr. 7166. f. 228r–229v.

169 BnF Ms. Fr. 7166. f. 244v., 255r., 318v–319v., Az ügy súlyát jól mutatja, hogy XIV. Lajosig is eljutott, aki a nyomozás után elrendelte a rakomány és a foglyok visszaadását. A hajó tulajdonosa, egy tuniszi francia kereskedő, igazolta magát, és kiderült, hogy Guibert (aki csak egy alkalmazott volt) a tuniszi konzultól kapott menlevelet. BnF Ms. Fr. 7168. f. 212v–213r.

170 BnF Ms. Fr. 7166. f. 27v–28r. A csasuz feladata az lett volna, hogy betartassa a kapitulációkat, ám csúfos kudarcot vallott, a kairói udvar gyakorlatilag foglyul ejtette és nem engedték vissza Konstantinápolyba: BnF Ms. Fr. 7168. f. 142r–143v.

171 A probléma abból eredt, hogy egy francia kapitánytól a kirakodáskor megtagadták a 3%-os vámot, mert az oszmánok szerint a rakomány egy zsidó kereskedőé, aki a franciákkal összejátszva próbálta elkerülni a 20%-os vámot. Az aga még egy zsidó tanút is hozott, akit a franciák szerint hamis tanúzásra kényszerítettek.: BnF Ms. Fr. 7167. f. 161v–162v.

172 BnF Ms. Fr. 7166. f. 350r–357r.

173 BnF Ms. Fr. 7166. f. 408v.

174 Fonton a Colbert által 1669-ben alapított tolmácsiskola első generációs növendéke volt, hisz 1670 és 1675 között Perában tanult, majd Karióba neveztek ki. Egyiptomi szolgálata azonban rosszul végződött, mivel 1685-ben 20 napra láncra verték, és hazaküldték. Am Marseille-ben találkozott a készülődő Girardin-nel, aki munkát ajánlott neki és magával vitte Konstantinápolyba. Ezt követően a nagykövet leghűbb tolmácsává vált, és 1694-ben megszerezte a legfőbb dragomán tisztséget Versailles-tól. Les Français, 2020. 228. p.

lyek között természetesen kiemelt helyet kaptak az egyiptomi hatalmaskodások. A tolmácsnak szánt leveleiben a nagykövet úgy érvelt, hogy a kairói pasának leginkább a jogai megnyirbálása (ergo bizonyos vámbevételek és illetékek megvonása a francia kereskedők után) fájjt igazán. Ezért bosszúból fellázította a népet a franciák ellen, mondván, hogy ilyen vészterhes időkben szeretnének rizst és gabonát Franciaországba szállítani.¹⁷⁵ Ez utóbbiról egyébként Girardin is lemondott, azt javasolva az egyiptomi franciáknak, hogy inkább ne erőltessék a dolgot ilyen „ellenszélben.”¹⁷⁶

Tavasszal egyre többször felmerült a levélváltásokban egy esetleges lázadás a franciák ellen, ami nem is váratott sokat magára. A nagykövet április 7-én egy nyilvános ünnepséget tartott a francia közösségnek XIV. Lajos gyógyulásának öröme, és itt hallott először az eseményekről a korábban összevert dragomán családjától. Naplójában bosszúsán fel is jegyezte, hogy helyi konzulok eddig nem tájékoztatták és így kell megtudnia a történeteket, amely egyébként alapvetően egybevág a hírlapokban olvasottakkal. A dragomán információi alapján az alexandriai nép (*menu peuple*) fellázadt a franciák ellen, mivel éhínség idején Konstantinápolyba visznek ellátmányokat. Vidéken ugyanis lázadó arabok (akiket a hírlapok beduinaként emlegettek) meggátolják, hogy a termést a városokba juttassák. A csöcselék a franciák negyedébe vonult, ahol szerencsére épp mise zajlott így a többség a templomban volt, viszont a városban dolgozó matrózok között akadtak sérültek.¹⁷⁷

Valószínűleg egyre több részlet, vagy akár pletyka szivároghatott Konstantinápolyba, ugyanis amikor Girardin április 22-én először írta meg Versaillesnak az eseményeket már új elemeket is olvashatunk, főleg a lázadókról. Eszerint egy rablóvezér 2-3000 embert gyűjtött maga köré és ősi vérvonalára hivatkozva Egyiptom trónját követelte. A helyi kormányzat ezt nem vette komolyan, és hanyagságuk miatt a vidéket teljesen ellenőrzésük alá vonták a 30.000 főre duzzadt csapatok így kialakítva az éhínséget. Girardin két halott matrózt is megemlített, hozzátéve, hogy még ő sem tudja mennyire súlyos a helyzet és mennyire megbízhatóak ezek hírek, feltehetően arra utalva, hogy még mindig nem kapott tájékoztatást az egyiptomi konzuloktól.¹⁷⁸

175 BnF Ms. Fr. 7167. f. 231v–232r., 7168. f. 169r–171v.

176 BnF Ms. Fr. 7168. f. 148v, 231v.

177 BnF Ms. Fr. 7168. f. 263v–264v.

178 BnF Ms. Fr. 7168. f. 307v., 308.

Erre végül május elején került sor, amikor a kairói konzul és az alexandriai alkonzul leveleit is kézhez kapta.¹⁷⁹ Ezen „hivatalos” jelentések a dragomán információit támasztják alá, és nem számoltak be halálesetekről, csak sérültekről. Megkérdőjelezték viszont a helyi elit szerepét a történetben. A konzulok szerint a nép először a kádi házát támadta meg, aki azt javasolta nekik, hogy szerezzék meg maguknak az élelmet, azt is hozzátéve, hogy a franciák raktárai tele vannak zöldségekkel. A kairói konzul sejtelmesen megjegyezte, hogy noha nyilvánosan a kádi lett bűnbakként kikiáltva, ám „...*bizonyosan vannak más személyek is, akik ezt a csapást akarták okozni nekünk.*”¹⁸⁰ A helyzetet egyébként néhány józan helyi hang oldotta meg, akik meggyőzték a templom előtt a forrongó tömeget, hogy a franciáknál sincs gabona vagy zöldség, így egy három közel órá „ostrom” után szétszéledtek, és valóban csupán néhány éppen dolgozó francia matróz sérült meg.¹⁸¹

A hírlapok tehát alapjaiban jól megragadták a lázadás tényét, és egybecsengtek a Konstantinápolyba is befutó első információkkal. Ám volt pár lényegi tévedés/eltérés, legfőképpen a főváros francia „felmentése” és a 12 hajó konstans említése, ami az összes hollandiai periodikában megjelent. Girardin irataiban egyáltalán nincs utalás egy ekkora flottára, sőt egészen tényyszerűen cáfolható. Május 6-án — tehát egy hónappal az első hírek beérkezte, és bő két hónappal a februári események után¹⁸² — kesergett egy levelében d’Ortières-nek, hogy az egyiptomi kereskedelem veszteséges az évben.¹⁸³ Mivel az Alexandria-Konstantinápoly út akár két hét alatt teljesíthető volt,¹⁸⁴ májusra egy lassabb hajóraj is bőven megérkezett volna február végi indulással. Még meggyőzőbb bizonyíték azonban Girardin szeptember 15-ei kimutatása, amelyben az 1687. év során Egyiptomból a fővárosba érkező francia kereskedőhajókat listázta.¹⁸⁵ Az összeírás szerint nyolc

179 A késedelem a konzul szerint abból adódott, hogy az egyiptomiak nem engedték kihajózni a franciákat, ezért angol hajókon akarták a küldeményt a fővárosba juttatni Girardin-nek. Végül egy francia hajó mégis távozhatott, amit a konzul óriási szerencsének vélt és rájuk bízta a levelet: BnF Ms. Fr. 7168. f. 363v., 365v.

180 BnF Ms. Fr. 7168. f. 366.

181 A kairói konzul levele: BnF Ms. Fr. 7168. f. 363v–368v., Az alexandriai alkonzul levele: BnF Ms. Fr. 7168. f. 383r–388r.

182 A lázadás dátumát sokáig nem említik napra pontosan, azonban későbbi levelekből kiderül, hogy február 23-án történt: BnF Ms. Fr. 7170. f. 71v.

183 BnF Ms. Fr. 7168. f. 346r.

184 Braudel, 1996b. 401. p.

185 Archives Nationales, Affaires étrangères, B/I/380. f. 65r–67r. Az összeírásból arra is fény derül, hogy a franciák egyáltalán nem tudták megkerülni az oszmán kereskedőket, még Fabre sem. A

és fél hónap alatt 21 hajó futott be, júliusig mindössze kilenc, amikor a hírlapok már bőven tényként kezelték a 12 hajó érkezését. Hogy mi is volt ennek a 12 hajónak az „eredettörténete” ahhoz további vizsgálatokra lenne szükség. Ám a brüsszeli gazetta és a hollandiai lapok arra engednek következtetni, hogy először a XIV. Lajos ellenes közegben formálódhatott és jelenhetett meg elsőként ez az információ.

Szintén érdekes eltérés, hogy a *Gazette* az egyiptomi franciákat sokkal „dícsőségesebbnek” láttatta, akik a helyi elit támogatását élvezve gond nélkül megvédték magukat. Ám a sokkal összetettebb valóság jól rámutat, hogy miért is publikálhatta a kormányzati *Gazette* ezt az éhséglázadást. A franciák számára nagyon fontos volt, hogy a mediterráneumban hegemon pozícióba kerüljenek, tisztelve és félve legyenek. Ezt jól alátámasztja de Vauvré egy levele, amelyben kifejtette, hogy a korzároktól nem kell tartani a levantei térségben, mert „túlságosan tisztelik” a francia zászlót.¹⁸⁶ Ezt az erőt és dominanciát szerették volna közvetíteni nyomtatványokon keresztül a királyságban, sőt egész Európában akár. A *Gazette* így gyakran közölt olyan híreket, miszerint a kalózok nem mertek rátámadni a francia hajókra,¹⁸⁷ de ebbe a logikába illeszkedett a franciák oszmán csapatszállítások alóli mentessége, vagy akár ez a hír is. Szintén nagy népszerűségnek örvendtek az 1680-as években az Algír bombázásról szóló nyomtatványok.¹⁸⁸ 1686-ban még az atlanti érdekelttségű Bordeaux-ban is egy olyan pamflet jelent meg Girardin-ról, amelynek végszava szerint: „...nem lehet kétkedni, hogy a Franciaország erejét mindenhol mélyen tisztelik, és nagyon félik az Oszmán Birodalomban.”¹⁸⁹

Ezek a hírek ráadásul nemcsak a pusztá katonai erőt fejezték ki, de valamilyen szinten a gazdaság stimulálását is elősegíthették, azt az üzenetet közvetítve az „érdeklődőknek,” potenciális befektetőknek, hogy a pénzüik biztonságban lesz, és a franciák mediterrán kereskedelmének semmi nem árthat.

listán egy olyan francia hajó sem szerepelt, amely kizárólag saját számlájára szállított volna; minden hajó vagy török bérlés, vagy legalább a rakomány egy része oszmán kereskedőkhez tartozott.

186 BnF Ms. Fr. 7167. f. 118r.

187 Pl. GF 1687. jún. 14.

188 1683-ban a *Gazette* egy különszámot is szentelt Algír bombázásának: GF Extraordinaire, 1683. júl. 17., Genova 1684. évi bombázását követően pl. a XIV. Lajostól apanázt húzó, híres Giovanni Paolo Marana is készített egy politikai pamfletet. A szerző két leigázott várost megszemélyesítve, Algír és Genova dialógusán keresztül fejt ki XIV. Lajos tetteinek jogosságát és mediterrán hegemoniáját: *Ayme*, 2013. 65–73. p.

189 Relation à Constantinople.

Összegzés

Ez az epizód jól illusztrálja, hogyan fokozódott XIV. Lajos körül a nemzetközi nyomás és a „propagandaháború” az 1680-as években. Az érdekelt francia kereskedők és Versailles üzleti lehetőségként tekintettek a „tengeri karavánra.” Ameddig az egyházi és világi törvények, illetve a formálódó nemzetközi (háborús) jogon belül tudtak maradni, addig a földközi-tengeri kereskedelembe bekebelezhető új pozíciók lebegtek a szemük előtt. Az európai sajtótermékekben azonban sokkal inkább a politikai olvasat került előtérbe, így rakományok gyorsan „hadisegélyekké” avansáltak. Azok a rakományok, amelyeket egyébként a franciáknak soha nem állt módjukban leszállítani, hiszen a francia-egyiptomi viszony kritikus ponton volt, ami egy lázadásban kulminálódott. A Habsburgok és velenceiek azonban sikeresen elvethették a tévhírek csíráját. A Hollandiában élő francia, olykor hugenotta (!) szerzők heves reakciói mindenképpen erre engednek következtetni. A francia kormányzati hetilap, noha nem állt bele a vitába, ám az egyiptomi lázadás hírért önmagában nagyon is át tudták forgatni saját céljaikra, hogy kifejezzék a franciák mediterrán primátusát. Az érintett francia kereskedők a híreket nem a *Gazette*-ből szerezték, hanem ágensektől, bankároktól, vagy akár a diplomáciai személyzettől, de a nyilvános hírek segíthették a mediterrán gazdaság további fejlődését. Az erő és a biztonság kifejezése ugyanis kedvet adhatott az érdeklődő, tőkeerős „kivülállóknak,” hogy befektessenek.

Kiadott források

Correspondance de Henri d'Escoubleau de Sourdis, 1839.	Correspondance de Henri d'Escoubleau de Sourdis, archevêque de Bordeaux, chef des conseils du roi en l'armée navale.... Tome 3. Szerk.: Eugène Sue. Párizs, impr. de Crapelet, 1839.
Correspondance, 1976.	Guilleragues, Correspondance. Tome I. Szerk.: Frédéric Deloffre – Jacques Rougeot. Genf, Droz, 1976.
Instructions, 1969.	Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France. XXIX, Turquie. Szerk.: Pierre Duparc. Párizs, Centre national de la recherche scientifique (CNRS), 1969.

- Mémoires de Colbert, 1873. Lettres, instructions et mémoires de Colbert. Tome II. Industrie, commerce. Szerk.: Pierre Clément. Párizs, Imprimerie Impériale, 1873.
- Mémoires de Dupont, 2016. Philippe Dupont, Mémoire pour servir à l’histoire de la vie et des actions de Jean III Sobieski. Szerk.: Philippe Roy – Daniel Tollet. Panazol, Lavauzelle, 2016.

Kiadatlan források/korabeli nyomtatványok

- Amsterdamse Courant 1687 Amsterdamse Donderdaeghse Courant 1687. január 23. Online elérés: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010759036>
- Archives Nationales, Affaires étrangères, B/I/380 Liste des navires français qui sont venus d’Égypte à Constantinople depuis le début de janvier 1687 jusqu’au 15 septembre, avec les prix de leurs nolis
- Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français, 7162, 7163, 7164, 7165, 7166, 7167, 7168, 7170, 7174 Journal de Pierre de Girardin pendant son ambassade à Constantinople (1685–1688) Vol. I., II., III., IV., V., VI., VII., IX., XIII.
- Dictionnaire de commerce, 1741 Dictionnaire universel de commerce. Tome 3 (L-Z): contenant tout ce qui concerne le commerce qui se fait dans les quatre parties du monde... Ouvrage posthume du Sr Jacques Savary Des Bruslons... continué... et donné au public, par Philémon-Louis Savary,... Nouvelle édition. Paris, Vve Estienne, 1741.
- Furetière*, 1690 *Anotine Furetière*: Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois tant vieux que modernes, et les termes de toutes les sciences et des arts... tome 3 La Haye, A. et R. Leers, 1690.

- GF (Extraordinaire)
1683 Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses avenues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cents quatre-vingt trois. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64417052>
- GF 1686 Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses avenues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cents quatre-vingt six. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6448149b>
- GF 1687 Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses avenues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cents quatre-vingt sept. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6361553r>
- HAE 1687 Histoire abrégée de l'Europe pour le mois de... où l'on voit tout ce qui se passe de considérable dans les États...1687. – Bibliothèque Saint-Geneviève. 8 AEJ 14 RES
- Haerlemse Courant
1687 Oprechte Haerlemse Dingsdaegse Courant 1687. március 11. Online elérés: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011225444>
- Il corriere 1687 Il corriere ordinario 1687. január 2. Online elérés: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ico&datum=16870102&zoom=33>
- MH 1687 Mercure historique et politique: contenant l'état présent de l'Europe, ce qui se passe dans toutes les cours, les intérêts des princes ... et généralement tout ce qu'il y a de plus curieux. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1351289/f5.item>

- Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance politique, Venise, 138/111 (mikrofilm jeltet 9766) Lettre de M. de la Haye du 7 avril 1685.
- NEDE 1687 Nouvelles extraordinaires de divers endroits, 1687. – Bibliothèque Saint-Geneviève. 4 AEJ 14 RES
- Nuevas ordinarias 1687 Relación histórica de l’ año 1687. Tocante al estado, sucesos y progresos de la Liga Sagrada contra turcos; formada de las últimas cartas de Italia y el Norte. Online elérés: https://www.boe.es/diario_gazeta/hemeroteca.php?a=1687&m=3&d=4
- Ordonnance, 1681 Ordonnance de la marine, du mois d’ aoust 1681. Commentée & conférée avec les anciennes ordonnances, & le droit écrit, avec les nouveaux réglemens concernans la marine. Paris, Chez Guillaume Cavelier, 1714.
- Relation à Constantinople Lettre écrite par le sieur Marin, interprète des langues du Levant, au sieur Marin, son père bourgeois de cette ville, contenant la Relation de ce qui s’ est passé à Constantinople touchant l’ insulte que les soldats turcs appelez leventins ont faite à des françois et la satisfaction qui a été faite pour ce sujet. Bordeaux, é. n. [1686] – Bordeaux Bibliotheque Mériadeck, Fonds Patrimoniaux. D 32576/21
- RV 1687 Relations véritables 1687. – Bibliothèque royale de Belgique (KBR), VB 7.845 A
- The London Gazette Issue 2217 (1686. február 14. azonban Angliában még a Julián naptárat használták így a valós dátum 1687. február 24.) Online elérés: <https://www.thegazette.co.uk/London/issue/2217/page/1>

Felhasznált szakirodalom

- Agir*, 2013. *Sven Agir: The Evolution of Grain Policy: The Ottoman Experience.* In: *The Journal of Interdisciplinary History.* 43. (2013) 4. sz. 571–598. p.
- Alexandrescu-Dersca*, 1958. *Maria Matilda Alexandrescu-Dersca: Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle.* In: *Studia et Acta Orientalia*, 1958. 1. sz. 13–37 p.
- Arblaster*, 2014. *Paul Arblaster: From Ghent to Aix. How They Brought the News in the Habsburg Netherlands, 1550–1700.* Leyden, Brill, 2014.
- Ayme*, 2013. *Olivia Ayme: Le Dialogue de Genes et d'Algers de G. P. Marana, outil de propagande au service de l'hégémonie française en Méditerranée.* In: *Cahiers de la Méditerranée.* 86. (2013) 1. sz. 65–73. p.
- Barandon*, 1976. *Désiré Barandon: La jauge des navires à Marseille au début du XVIIIe siècle.* In: *Cahiers de la Méditerranée.* hors série n°1, 1976. Commerce de gros, commerce de détail dans les pays méditerranéens (XVIe–XIXe siècles). Actes des journées d'études Bendor, 25–26 avril 1975. 43–73. p.
- Bérenger*, 1987. *Jean Bérenger: La politique ottomane de la France dans les années 1680.* In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33. (1987) 2/4. sz. 193–201. p.
- Bilici*, 2004. *Faruk Bilici: Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul.* Ankara, Imprimerie de la Société d'histoire turque. 2004.
- Bilici*, 2009. *Faruk Bilici: Les relations franco-ottomanes au XVIIe siècle. Réalisme politique et idéologie de croisade.* In: *Turcs et turqueries (XVIe–XVIIIe siècles).* Szerk.: Gilles Veinstein. Párizs, Sorbonne, 2009. 37–61. p.
- Bíró*, 1921. *Bíró Vencel: Erdély követei a Portán.* Kolozsvár, Minerva, 1921.

- Bratinau*, 1930. *Gheorghe I. Bratinau*: La question de l’approvisionnement de Constantinople à l’époque byzantine et ottomane. In: *Byzantion* 5. (1930) 1. sz. 83–107. p.
- Braudel*, 1996a. *Fernand Braudel*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. 1. kötet. Bp., Osiris, 1996.
- Braudel*, 1996b. *Fernand Braudel*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. 2. kötet. Bp., Osiris, 1996.
- Brétéché*, 2015. *Marion Brétéché*: Les compagnons de Mercure. Journalisme et politique dans l’Europe de Louis XIV. Ceyzérieux, Champ Vallon, 2015.
- Buti*, 2005. *Gilbert Buti*: Aller en caravane: le cabotage lointain en Méditerranée, XVIIe et XVIIIe siècles. In: *Revue d’histoire moderne & contemporaine*. 53. (2005) 1. sz. 7–38. p.
- Calafat–Grenet*, 2023. *Guillaume Calafat – Mathieu Grenet*: Méditerranées: Une histoire des mobilités humaines (1492–1750). Párizs, Points, 2023.
- Corvisier*, 1964. *André Corvisier*: L’armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul. Tome premier: Le soldat, Párizs, Presses Universitaires de France (PUF), 1964.
- Dictionnaire, 2022. Dictionnaire de l’Empire ottoman. Vol. II. Szerk.: Gilles Veinstein et al. Párizs, CNRS, 2022.
- Du Rausas*, 1902. *Gérard Pélissié Du Rausas*: Le Régime des capitulations dans l’Empire ottoman. Párizs, A. Rousseau. 1902.
- Eldem*, 2006. *Edhem Eldem*: Capitulations and Western Trade. In: *The Cambridge History of Turkey*, Vol. 3., *The Later Ottoman Empire, 1603–1839*. Szerk.: Suraiya N. Faroqi, Cambridge, 2006. 283–335. p.
- Encyclopaedia of Islam, 2012. Encyclopaedia of Islam New (Second) Edition Online. Szerk.: P. J. Bearman et al. 2012. Oldalszám nélküli online elérés.

- Fontenay*, 1985. *Michel Fontenay*: L'Empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle. In: *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*. 32. (1985) 2. sz. 185–208. p.
- Fontenay*, 1988. *Michel Fontenay*: Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les chevaliers de Malte dans le « corso » méditerranéen au XVIIe siècle. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. 35. (1988) 3. sz. 361–384. p.
- Fontenay*, 2010. *Michel Fontenay*: La Méditerranée entre la Croix et le Croissant. Navigation, commerce, course et piraterie (XVIe–XIXe siècle). Párizs, Garnier, 2010.
- Fotic*, 2005. *Aleksandar Fotic*: Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre (16th–17th C.) In: *Provincial elites in Ottoman Empire Szerk: Antonis Anastapoulos*. Rethymno, Crete Universtiy Press, 2005. 51–75. p.
- Georgakakis*, 2020. *Panagiotis Georgakakis*: Delivering the News from Abroad: French-Language Gazettes Published in the Dutch Republic During the Second Half of the 17th Century. *University of Toronto Quarterly*, 89. 2020/4 (fall), 657–674. p.
- Georgakakis*, 2023. *Panagiotis Georgakakis*: Plagues and diseases through newspapers' reports during the seventeenth century. In: *Mos Historicus: Critical Review of European History*. 1. (2023) 1. sz. 100–122. p.
- Grenet–Ulbert*, 2022. *Mathieu Grenet – Jörg Ulbert*: Rémunérer les consuls de France en Méditerranée orientale (XVIIe–XVIIIe siècles) In: *Ricerche di storia economica e sociale* 8. (2022) 1–2. sz. 53–83. p.
- Hitzel*, 2007. *Frédéric Hitzel*: Artisans et commerçants du Grand Turc. Párizs, Les belles lettres, 2007.
- Horn*, 2011. *Jeff Horn*: Marseille et la question du mercantilisme: privilège, liberté et économie politique en France, 1650–1750. In: *Histoire, économie & société* 43. (2011) 4. sz. 95–111. p.

- Inalcik*, 1969. *Halil Inalcik: Capital Formation in the Ottoman Empire*. In: *The Journal of Economic History* 29. (1969) 1. sz. 97–140. p.
- Inalcik*, 1975. *Halil Inalcik: The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. London, Weidenfeld and Nicolson, 1975.
- Inalcik*, 1994. *Halil Inalcik: An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Volume I: 1300–1600. Cambridge, University Press, 1994.
- Kerekes*, 2001. *Kerekes Dóra: Egy francia megfigyelő feljegyzései a nagyharsányi csatáról*. In: *Sic Itur Ad Astra* 12. (2001) 1–2. sz. 87–118. p.
- Kerekes*, 2007. *Kerekes Dóra: Pierre de Girardin francia követi feljegyzései az Oszmán Birodalomról (1685–1689)*. Szerk. és közreadja: Kerekes Dóra. Párizs-Budapest-Szeged, Institut Hongrois, 2007.
- Klaits*, 1976. *Joseph Klaits: Printed Propaganda under Louis XIV: Absolute Monarchy and Public Opinion*. Princeton, Princeton University Press, 1976.
- Koutzakiotis*, 2016. *George Koutzakiotis: Corsairing and Slave Trading in the Cyclades during the Late Seventeenth Century*. In: *Corsaires and Pirates in the Eastern Mediterranean, Fifteenth-Nineteenth Centuries*. Szerk.: Gelina Harlaftis et al. Athén, Sylvania Ioannou Foundation, 2016. 55–62. p.
- Lafon*, 2001. *Jacques Lafon: Itinéraires de l’histoire du droit à la diplomatie culturelle et à l’histoire coloniale*. Párizs, Sorbonne, 2001.
- Les Français, 2020. *Les Français à Constantinople de François Ier à Bonaparte*. Szerk.: Anne Mézin – Cathérine Vigne, Párizs, Geuthner, 2020.
- Lombard*, 1980. *Jean Lombard: Courtiliz de Sandras et la crise du roman à la fin du grand siècle*. Párizs, Presses Universitaires de France (PUF), 1980.

- Mantran*, 1962. *Robert Mantran*: Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale. Párizs, Maisonneuve, 1962.
- Mantran*, 1984. *Robert Mantran*: L'Empire Ottoman du XVIe au XVIIIe siècle: administration, économie, société. London, Variorum reprints, 1984.
- Masson*, 1896. *Paul Masson*: Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle: Thèse présentée à la Faculté des lettres de Paris. Párizs, Hachette, 1896.
- Murphey*, 1987. *Rhoads Murphey*: Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East. In: Food and Foodways 2. (1987) 1. sz. 217–263. p.
- Özveren*, 2004. *Eyüp Özveren*: Black Sea and the grain provisioning of Istanbul in the longue durée. In: Nourrir les cités de Méditerranée: Antiquité–Temps modernes. Szerk.: Brigitte Marin – Catherine Virlouvet. Párizs, Maisonneuve&Larose. 2004. 223–250. p.
- Palotás*, 2017. *Palotás Zsolt*: Kapcsolatok oszmán Észak-Afrika és a nyugat-európai államok között (1605–1704). In: Belvedere-Meridionale 29. (2017) 2. sz. 66–84. p.
- Panzac*, 2004. *Daniel Panzac*: La caravane maritime. Marins européens et marchands ottomans en Méditerranée (1680–1830). Párizs, CNRS, 2004.
- Panzac*, 2009. *Daniel Panzac*: La marine ottomane: De l'apogée à la chute de l'Empire, 1572–1923. Párizs, CNRS, 2009.
- Paris*, 1957. *Robert Paris*: Histoire du commerce de Marseille, tome V: De 1660 à 1789. Le Levant. Párizs, Plon, 1957.
- Popovic*, 2018. *Marko Popovic*: Siege of Belgrade in 1521 and restoration of fortifications after conquest. In: Belgrade, 1521–1867. Szerk: Selim Aslantas – Srđan Rudic, Belgrád, 2018. 5–26. p.

- Poumarède*, 2001. *Géraud Poumarède*: Naissance d'une institution royale: les consuls de la nation française en Levant et en Barbarie aux XVIe et XVIIe siècles. In: Annuaire-bulletin de la Société de l'histoire de France. 2001. 65–128. p.
- Poumarède*, 2004. *Géraud Poumarède*: Pour en finir avec la croisade: Mythes et réalités de la lutte contre les Turcs au XVIe et XVIIe siècles. Párizs, Presses Universitaires de France (PUF), 2004.
- Rác*, 2006. *Rác Lajos*: A Kárpát-medence éghajlattörténete a közép- és a kora- újkorban. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet : Jegyzet- és forrásgyűjtemény. Szerk.: Gyöngyössi Márton. Bp., Bölcsész Konzorcium, 2006. 31–52. p.
- Rétat*, 2001. *Pierre Rétat*: La Gazette d'Amsterdam: miroir de l'Europe au XVIIIe siècle. Oxford, Voltaire Foundation, 2001.
- Sgard*, 1991. Dictionnaire des journaux 1600–1789. Szerk.: Jean Sgard. Oxford–Párizs, Voltaire Foundation, 1991. Oldalszám nélküli online elérés: <https://dictionnaire-journaux.gazettes18e.fr/journaux>
- Simon*, 2021. *Victor Simon*: Les échelles du Levant et de Barbarie: droit du commerce international entre la France et l'Empire ottoman (XVIe–XVIIIe siècle). Párizs, LGDJ, 2021.
- Soucek*, 2011. *Svat Soucek*: Studies in Ottoman Naval History and Maritime Geography. New Jersey, Gorgias Press, 2011.
- Steensgaard*, 1967. *Niels Steensgaard*: Consuls and nations in the Levant from 1570 to 1650. In: Scandinavian Economic History Review. 15. (1967) 1–2. sz. 13–55. p.
- Yali Haran*, 1996. *Alexandre Yali Haran*: Le dénigrement de la France en Allemagne à la fin du XVIIe siècle. In: Histoire, économie & société. 15. (1996) 2. sz. 203–219. p.

Zeller, 1955.

Gaston Zeller: Une légende qui a la vie dure: les capitulations de 1535. In: Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine. 31. (1955) 2/2. sz. 127–132. p.

PILIKTA LÁSZLÓ

A MEZŐVÁROSI KORSZAK UTOLSÓ SZÁZ ÉVÉNEK GYŐRI CSÚCSELITJE

A győri városi esküdek és iskoláztatásuk 1650–1743

A kora újkori Győr egyik sajátossága, hogy falai között — egy viszonylag szűk területen — többféle elit volt kénytelen együtt élni, amelynek oka az volt, hogy a település több területen is centrumként működött. Ez az együttélés korántsem volt harmonikus, sőt, időnként kifejezetten problematikusnak bizonyult, olykor pedig egyenesen vére menő konfliktussá fajult.

A sokszínű győri elit

Győrt a középkor óta jelentős egyházi központként tartották számon, mert itt működött az egyik elsőként, Szent István által alapított püspökség székhelye. Emellett a város közelében feküdt a bencések magyarországi központja, a Szent Márton-hegyi kolostor is, a középkor folyamán pedig több más szerzetesi közösség is megtelepedett a Rába partján. Győrben székeskáptalani hiteles hely is működött, később pedig egy Szent Adalbertől elnevezett társaskáptalant is alapítottak itt, amely révén a város a jog- és írástudó réteg számára is fontos helyé vált. Az adminisztrációs központ jellegét erősítette, hogy Győr vármegye székhelyét is e falak között rendezték be. A nyugati határ és a Duna közelsége, valamint a Sopronból, Bécsből, Székesfehérvárról és Pestről érkező kereskedelmi utak találkozása miatt Győr gazdaságilag is centrális szerepet töltött be, mind a távolsági, mind a regionális kereskedelemben fontosnak számított, fejlett céhes iparral rendelkezett.¹

A mohácsi csata után bekövetkező változások — a városálózat pusztulása, az oszmán seregek előretörése következtében a védelmi funkció felértékelődése, valamint a protestantizmus térnyerése és a katolikus intézményrendszer visszaszorulása — miatt Győr helyzete is alapvetően megváltozott. A földrajzi adottságai, amelyből eddig a kereskedelem révén profitált, most a Bécset oltalmazó védelmi rendszer központjává tették. Ezt leglátványosabban a várost körülvevő, folyamatosan költséges karbantartásra és modernizálásra szoruló falak jelezték. A városba telepített nagyszámú katonaság és az azt kísérő és kiszolgáló személyzet miatt

1 Szabady, 1943. 45–47. p.

a város társadalmi-etnikai képe is átalakult, Győr irányítása pedig a főkapitány, illetve a katonai elit kezébe került.²

Bécs sikertelen 1683. évi török ostroma, majd a török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc zavarai után mind az egyház, mind a polgárság ismételten gyarapodni kezdett: új intézmények alapultak vagy éledtek újjá (ferencesek korábban, 1614-ben történt visszatérése, ispiták létesítése, karmeliták és orsolyiták megtelepedése), amelyek közül legfontosabbként a jezsuita rend győri megtelepedése, valamint iskolájának beindítása említhető. A korszakban modernnek számító tudásanyagot kínáló, Győr lakói körében gyorsan népszerűvé váló gimnázium révén helyben, ingyen elérhetővé váltak azok az ismeretek, amelyek által a helyi iparosok számára éppúgy lehetővé vált a társadalmi emelkedés, vagy legalábbis a leszakadás veszélyének elkerülése, mint a városi közéletet aktívan alakítani vágyó nemespolgárok, valamint a török pusztítás elől a falak között menedéket kereső nemesek gyerekeinek a későbbi karriert megalapozó tudás és kapcsolatok megszerzése. Győr a nyugat-magyarországi katolikus iskolahálózat fontos elemévé vált, bár ezen szerepe a XVIII. században egyre inkább csökkent, főként a közelben létrejövő újabb iskolák (Sopron, Kőszeg, Komárom, illetve Nyitra, Veszprém és Magyaróvár) miatt. Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy a városban jelentős evangélikus kisebbség élt, amely — főként a kisebb tisztségek betöltésével — ugyancsak kivette a részét a város vezetéséből és szintén igyekezett iskoláztatni a gyermekeit, saját iskolája mellett sok esetben éppen a jezsuitáknál.³

A szenátorok a forrásokban

A városi esküdtek (juratus assessor, jurassor), illetve szenátorok — a forrásokban mindegyik megnevezés előfordul — csoportjának vizsgálata előtt érdemes tisztázni a városi vagy városvezetői elit fogalmát. Jelen esetben ez a meghatározás azokat a személyeket jelöli, akik a belső tanács tagjai voltak. Őket a bíróválasztást követően minden tisztújítás alkalmával (Szent György napján, azaz április 24-én) megerősítették pozíciójukban, amely ily módon — feltéve, hogy az adott illető valamilyen okból nem mondott le — élethossziglan tartott, szemben a többi városi tisztséggel vagy hivatallal, amelyeket általában egy évre töltöttek be.

2 *Csizmadia*, 1943. 11–20. p. és *Gecsényi*, 2008. 29–52. p.

3 1700 előtt közel 900 fő protestáns (evangélikus és református) tanulót rögzítettek a gimnáziumi matrikulában. A XVIII. századból sajnos kevés, a diákok felekezethez tartozását tartalmazó bejegyzés áll rendelkezésre. *Fazekas-Kádár-Kökényesi*, 2020. 17–37. p.

Egyes, viharos körülmények között megtartott tanácsüléseken az is előfordult, hogy a szenátus egy-egy tagot kizárt a soraiból. Lósy György 1721-ben jutott erre a sorsra, igaz, kényszerű távolléte csak 1724-ig tartott, amikor a tanács — bíróként tanúsított érdemeire hivatkozva — visszafogadta.⁴

Különbség továbbá az egyéb tisztségekhez képest, hogy a szenátorokat nem osztották városrészek szerinti csoportokra, ellenben 1710 után megkülönböztettek magyar és német nemzethez tartozó esküdtek. A szenátorokat a város legnagyobb tiszteletben álló, a közügyek intézésére legalkalmasabbnak, a város érdekeit hatékonyan képviselni tudó személyeknek tekintették, akik korábban valamely hivatal viselése révén már kellő tapasztalatot szereztek a városi ügyek intézésében. Ez főképp pénzügyi/gazdasági, valamint igazságszolgáltatási jártasságot jelentett. A vagyoni helyzet döntő fontossággal esett latba, mert a stabil anyagi helyzet megalapozta az illető tekintélyét, emellett pedig a felelős gazdálkodásra való képességet is jelezte, igaz, a gyakorlat ennek olykor ellentmondott. A kinevezéskor általában beszéltek az illető érdemeiről, néha azonban konkrétumokat is felhoztak az adott személy alkalmassága mellett. Klausz Tamás szenátorra választásakor a magyar és német nyelvben való jártasságát emelték ki.⁵

A belső tanács elvileg 12 főből állt — ebbe a bírót is beleszámították — a forrásokból azonban sok esetben csak tíz fő nevét tudjuk az adott évre rekonstruálni. A vizsgálatot nehezíti, hogy a szenátori rétegről — szemben a bírókkal és a jegyzőkkel⁶ — átfogó tanulmány eddig nem látott napvilágot. A XVII. századi szenátussal Gecsényi Lajos, az 1743 utánival Bak Borbála foglalkozott a győri városi igazgatás vizsgálatakor, valamint Csizmadia Andor jogtörténeti tanulmányaiban.⁷ Az 1650 és 1743 közötti időszakról nem rendelkezünk szenátorlis-

4 GYVL IV.1001.a. Prot. Iaur. XXI. 192. p.

5 „*Eadem* [1715.11.28.] *az N. Tanács és Bíró Úr egyenlő akaratjából determináltatott, hogy (...) Klausz Tamás Úr érdemesnek találhatván kétféle nyelve s elegendő maturitására nézve, az Nemes Tanács közé bevétellett, s proxima sede authoráltatni is fog more solito.*” GYVL IV.1001.a. Proth. Iaur. XIX. 69. p. Vissy Lőrinc 1725. január 25-én történt szenátorra választásakor megemlékeztek bátyja, az elhunyt Tamás érdemeiről („*a kiis sok esztendeigh ezen N. városnak szorgalmatosan és hasznossan szolgált Eskütséghben*” GYVL IV.1001.a. Proth. Iaur. XXI. 203. p.

6 Az 1900-as évek első évtizedeiben a Győri Hírlapban jelent meg egy-egy cikk Horváth Miklós, illetve Sefcsik Ferenc levéltáros történészek tollából. Győri Hírlap 72. évf. (1928.) 234. sz. 2–3. p., ill. uo. 49. évf. (1905.) 46. sz. 1–2. p.

7 Bak Borbála a szabad királyi várossá vált Győr igazgatásának vizsgálatánál érintőlegesen foglalkozott néhány olyan szenátorral, akik korábban, a mezővárosi magisztrátusban is szerepet vállaltak (ilyen személy idősebb Vissy István vagy Klausz Tamás). *Bak*, 1980. 85–87. p.

tákkal sem, az esküdtek nevei különféle forrásokban, elszórva találhatóak meg. Legfontosabbak ezek közül a városi tanácsülési prothocollumok — különösen a tisztújításra vonatkozó bejegyzések — bár ezek sokszor hiányosak, sok esetben neveket nem, csak a korábbi szenátorok megerősítésének tényét közlik. 1647 és 1743 között 21 kötet áll rendelkezésre, 1715-től kezdődően a tisztázati példányok mellett regesztrum-kötetek is fennmaradtak. Minden kötethez tartozik egy utólag összeállított, latin nyelvű, betűrendes névmutató is. A XVII. századi kötetekben a szenátorokról elszórva találhatunk információkat, tisztújításokat ekkoriban nem rögzítettek, jellemzően jogi-gazdasági ügyeket örökítettek meg (perек, ingatlan adás-vételhez kapcsolódó felvallások). 1715 után az április 14-én tartott városi tisztújításokat, majd az ezt követő napokban a bel- és újárósi kisebb tisztségviselők megválasztását következetesen dokumentálták.

Fontos források továbbá a Győr esetében szerencsére nagy számban fennmaradt végrendeletek, amelyeknél a városi esküdtek nemcsak végrendelkezőként, hanem gyakorta végrendeleti tanúként tűnnek fel. Ezek részben a káptalani levéltár 1719-ig vezetett végrendeleti köteteiben, részben a protokollumokba másolva lelhetőek fel. Több, a XVIII. század 20-as, 30-as éveiben hivatalban lévő szenátor neve a Szent Erzsébet-, illetve Mária Magdolna-napi vásárok bevételeit rögzítő Vásári jövedelmek könyvében bukkan fel.⁸ Ezenkívül a káptalani hiteleshelyi levéltár tanúvallomás-szedéseinél akadhatunk még városi esküdtekre, ezeknél gyakorta az illető életkorát is megadták. Az anyakönyvekben szintén találunk szenátorokra vonatkozó bejegyzéseket, ám az ezekben való keresést az nehezíti, hogy viselt tisztségüket csak a szabad királyi városi cím elnyerését követően tüntették fel, aminek oka valószínűleg az lehetett, hogy az anyakönyveket a káptalan vezette, amely ebben az időben éppen konfliktusban állt a városi elittel földesúri jogainak érvényesítése miatt. Ezzel szembeállítható a szomszédos mezővárosok példája. A magyaróvári halotti anyakönyvben több esetben feltüntették az elhunyt személy által viselt városi tisztségeket, 1700-ban például Szalai János és Bisztricz Mátyás is szenátorként szerepel.⁹ Komáromban a városi plébániát vezető jezsuiták gondosan ügyeltek arra, hogy minden személynél a lehető legnagyobb alapos-sággal rögzítsék az illető társadalmi és családi státuszát, valamint viselt tisztségét, később pedig a haláleset helyét, valamint okát is. Győrben a katolikus keresztelési és házassági anyakönyvek 1643-tól, a halotti anyakönyvek azonban csak 1714-től

8 GYVL IV.1003.a Jelen vizsgálat során az 1728-tól 1743-ig terjedő időszak bejegyzéseiben található adatokat használtam fel.

9 GYEL V. Magyaróvár M 1685–1702 307. p., ill. uo. 310. p.

maradtak fenn. Az evangélikusok esetében mindhárom anyakönyv feljegyzései 1685-től kezdődően állnak rendelkezésre.

1. sz. táblázat. *Példák a városi szenátorok temetési anyakönyvi bejegyzéseire*

Győr	Komárom
Die 15. [Februari 1743.] sepultus est Georgius Loosi provisus circiter 63 Annorum. ¹⁰	22. [Octobris 1733.] N. D. Jacobus Miesl senior annorum 73. Kleinhöffliensis, uxoratus, opificio faber ferraris, civis Comaromiensis ab annis 44, olim iudex civitatis, tandem factus nobilis Armalista, syndicus RR. PP. Franciscanorum. Obiit in platca Franciscanorum in domo propria, senio confusus. Provisus a P. Streit in eiusdem sacerdotis assistentia exiuraevit. Ab eodem in assistentia M. M. in crypta PP Franciscanorum, eorundem PP Humesis eo delatus 23 huius. ¹¹

A szenátusról számokban

Az eddigi kutatás alapján összesen 106 fő szenátor nevét sikerült azonosítani 1650 és 1743 között, ami egy jelentős méretű csoportot jelent (összehasonlításképp ugyanebből az időszakból 28 győri bíró és 12 jegyző neve ismert, igaz, a csoportok között jelentős az átfedés). Nem kizárható, hogy a további kutatás során az esküdtek száma pár fővel nő, esetleg különböző névalakok azonosításával ugyanennyit csökken, nagyságrendi változás azonban nem várható. A jelenleg ismert szenátorok időbeni eloszlása meglehetősen egyenetlen, vannak olyan évek, amelyekből nyolc-tíz esküdt neve is rendelkezésre áll (például a vizsgált korszak elején 1650 és 1651, a közepén 1698, 1714 vagy 1725, a végén 1735, vagy 1742), akadnak azonban sajnos nagyon adatszegény évek is (1716-ból, 1718-ból és 1723-ból jelenleg mindössze egy név ismert, 1717-ből és 1720-ból egyetlen egy sem, igaz, hogy az ezen időszak feljegyzéseit tartalmazó, jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található kötet

10 Lósy temetését a székesegyház 1736 és 1751 között vezetett számadáskönyvében is bejegyezték, tisztségeire azonban ebben sem tettek utalást. GYEL GYKMLT Feud. Székesegyh. szkv. 1733–1751 o. n.

11 NyL Komárom H 1732–1742. 31. p.

esetében egyelőre nem került sor alaposabb vizsgálatra, szemben a Győrött őrzött protokollumokkal).

A további vizsgálódáshoz célszerűnek tűnik a jól adatolt évek közül néhányat mintaévként kiválasztani és az elemzéseket ezeken a mintákon elvégezni. Jelen esetben 1725 és 1742 győri szenátorait választottuk ki. Elsőre feltűnő, hogy az 1725. évi tíz esküdtből hatan több mint másfél évtizeddel később, 1742-ben is a testület tagjai voltak, sőt egy fő — az 1743. februárjában 63 évesen elhalálozott Lósy György — kivételével a szabad királyi várossá váló Győr első szenátusának is tagjai lettek.¹² Legtovább Gencsy János élt közülük, ő — ha hihetünk az anyakönyvi adatoknak — 1782-ben hunyt el 94 éves korában, 1725-ben tehát 37, 1742-ben pedig 54 éves lehetett.¹³ Az ismert életkorú tagok alapján a tanács átlagéletkora 1725-ben 43,2 év volt, míg 1742-ben 49,625, vagyis megfigyelhető egy fokozatos öregedés, amit az magyarázhat, hogy egyre fontosabbá vált a kor jelentette státusz és bölcsesség, a háborúk és járványok lecsillapodásával pedig az élettartam kitolódása is ráerősíthetett erre. Még látványosabb a folyamat, ha ezeket összevetjük egy XVII. század végéről, 1698-ból vett átlaggal, ami 31,33 évet tesz ki.

A szenátorok rokoni kapcsolatai

A rokoni kapcsolatokat vizsgálva szembetűnő lehet, hogy 1742-ben két Vissy vezetéknevű tagja is volt a szenátusnak: Vissy István unokaöccse volt Vissy Lőrincnek, apja, Tamás — Lőrinc bátyja — korábban maga is tagja volt a városi tanácsnak. Valamennyien az Újvárosban lakó, kovácsmesterséggel foglalkozó Vissy család tagjai voltak, karrierjüket is ebből a városrészből indították.¹⁴

Rajtuk kívül tanácsosi dinasztiának tekinthetjük még a Hockstockokat is: az 1719-től szenátorként szereplő Mihály János nevű fia 1742-ben maga is szerepel az esküdtek között.¹⁵ Ezenkívül a Berkes családot lehet még említeni, mint olyan familiát, amely több generáción keresztül feltűnik a győri csúcslétszámokban a XVII–

12 GYEL V Győr-Belváros M 1714–1743. 272. p.

13 GYEL V Győr-Belváros M 1743–1789. 283. p.

14 Az 1703. július 9-én felvett újvárosi telekkönyvben Vissy Tamás városi emberként szerepel, megemlítik továbbá, hogy házánál — 2 szoba, 2 konyha, egy pince és egy két lónak alkalmas istálló mellett — kovácsműhelye is van. *Perger*; 2002. 17. p.

15 GYVL IV.1001.a Prot. Iaur. XX. 158. p. Mihály 1732-ben hunyt el 58 évesen. GYEL V Győr-Belváros M 1714–1743. 210. p.

XVIII. században.¹⁶ Ez az elit pozíciói időnként házasságokkal is megpróbálta megerősíteni. Berkes Miklós a bírói tisztséget is megszerző Lakóczy Gáspár lányát, Katát vezette oltár elé, Berkes János pedig a később Győrnek szintén bírót adó Zádory család egyik nőtagját, Annát választotta házastársául.¹⁷ Bott Márton felesége a korábbi szenátor és bírójelölt, Kapronczay Gáspár Erzsébet nevű leánya lett.¹⁸

A vérségi kapcsolat mellett számolni kell egyéb összefonódásokkal is az elit tagjai között. Lósy György 1722-ben született Antal, illetve 1725-ben világra jött János, valamint 1728-ban érkezett József, illetve 1731-ben keresztség alá tartott Gábor nevű gyermekének egyaránt esküdt-társa, Klausz Tamás volt a keresztapja, míg Klausz József nevű fiának 1723-ban és Mária Magdolna nevezetű lányának 1725-ben Lósy volt az egyik keresztszülője, sőt Klausz esküvőjekor is ő volt az egyik tanú.¹⁹ Ez korántsem számít egyedi esetnek a városvezető elitben, viszont jól példázza azt a szoros kapcsolatot és az összetartást, ami ezen csoport tagjait jellemezte, annak ellenére is, hogy Győr esetében egy nyitottnak számító elitről beszélhetünk.

16 Berkes Miklós 1685-ben volt városi esküdt. GYVL IV.1001.a Prot. Jaur. XIV. 222. p. Berkes János 1699-ben és 1701-ben szerepel szenátorként. GYVL IV.1001.a Prot. Iaur. XVI. 333. p., uo. 480. p. A család XVIII. században élt leszármazottjának, a borbélymesterséget űző Berkes Lászlónak 1763-ban kelt végrendeletét és fiókvégrendeletét Horváth József közölte és vette elemzés alá. *Horváth*, 2015. 94–97. p. A kegyes hagyományai és műveltsége alapján feltételezett jezsuita kapcsolatait a gimnáziumi matrikula megerősíti: Berkes 1721 és 1723 között látogatta a győri jezsuita gimnázium felsőbb osztályait. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 880. p. Ez nem volt egyedi a Berkes családban. Miklós 1667 és 1670 között folytatta tanulmányait és a poeticáig jutott. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 380. p. János 1669 és 1676 között járt a győri középiskolába. Uo. 408–409. p.

17 GYEL V Győr-Belváros E 1643–1691. 328. p. Berkes János és Zádory Anna esküvőjének anyakönyvi bejegyzése egyelőre nem ismert, több gyerekük kereszteléséé azonban igen, például: GYEL V Győr-Belváros K 1690–1701. 338. p.

18 Kapronczay Erzsébet keresztelése GYEL V Győr-Belváros 1673–1689. 938. p. Házasságkötésük GYEL V Győr-Belváros E 1692–1743. 122. p.

19 GYEL V Győr-Belváros K 1701–1723. 413. p. GYEL V Győr-Belváros K 1724–1743. 101. p., 199. p., ill. 305. p. GYEL V Győr-Belváros K 1701–1723. 432. p. GYEL V Győr-Belváros K 1724–1743. 78. p. GYEL V Győr-Belváros E 1692–1743. 183. p.

Út az esküdtté válásig

A rendelkezésre álló adatok alapján érdemes azt vizsgálni, felrajzolható-e egy tipikus pályáiv, ami mentén valaki bejuthatott a Gyórt irányító legszűkebb társaságba. Ehhez érdemes pár példát megvizsgálni. A már említett Vissy Lőrinc 1702-ben Újvárosban fertálymesterként indította győri közéleti karrierjét, bátyja, Tamás ekkor már adószedőként működött a városrészbën. 1707-ben megválasztották újvárosi alhadnagynak. Ezt követően egy ideig nem hallani felőle, majd 1725-ben már a szenátus tagjaként tűnik fel, amely tisztséget 1752-ben bekövetkezett haláláig viselte.²⁰ István nevű unokaöccse 1726-ban lett újvárosi vicehadnagy, 1728-ban ugyanebben a tisztségben találjuk, 1732-ben viszont már, mint főhadnagy említik. A városi tanácsba 1735-ben került be, 1775-ben, mint szenátor halálozott el.²¹ Bott Szabó Márton 1710-ben esküdött be városba, és vált ezzel teljes jogú választó és választható polgárrá. Három évvel később már, mint belvárosi fertálymester találkozunk vele. 1719-ben már a szenátus tagja egészen 1762. évi elhunytáig.²²

A győri szenátorok iskoláztatása

2. sz. táblázat. *Az 1698. év győri szenátorainak iskoláztatása a győri gimnáziumban*²³

Név	PARV	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Paidl Jakab	X X	X X	X	X	X	
Gallovics Márton			X			
Kovács János		X	X			

20 GYVL IV.1001.a. Prot. Iaur. XVI. 26. p.; Prot. Jaur. XVII. 15. p. Temetése GYEL V Győr-Újváros 1733–1788. 105. p.

21 Temetésére Újvárosban került sor 1775. december 18-án. GYEL V Győr-Újváros M 1733–1788 314. p.

22 *Morvai*, 2007. 131. p. GYVL IV.1001.a Prot. Iaur. XX. 158. p. Temetése GYEL V Győr-Belváros 149. p.

23 Az év további ismert szenátorai: Eöry György, Keresztesi Mészáros András, Rékay Miklós és Szűcs György.

Név	PARV	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Reinprecht Jakob	X		X	X X		
Török Borbély András	X X	X				

A gimnázium matrikula későbbi szenátorokra vonatkozó bejegyzéseit vizsgálva láthatjuk, hogy 1698-ban az ismert nyolc esküdtből öt neve bukkan fel a beiratkozott tanulók között. Ők összesen 17-szer iratkoztak be különféle osztályokba és átlagosan 3,4 évet töltöttek el az iskolapadban. A bírónál korábban megfigyelt oktatási stratégiával szemben ők nem kaptak teljes oktatást, a rhetorica osztályba a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján egyikőjük sem iratkozott be, sem Győrben, sem más intézményben. Tanulmányaiiban legtovább a későbbi bíró, Paidl Jakob jutott, aki a poetica osztályba is járt, a többiek azonban már korábban felhagytak az iskolalátogatással.²⁴

3. sz. táblázat. *Az 1725. év győri szenátorainak iskoláztatása a győri gimnáziumban*²⁵

Név	PAR	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Lósy György					X	X X
Baranyay György	X X	X	X			
Gencsy János	X X X X	X	X	X X	X	
Posch András	X X	X	X	X	X	
Szopkovics János	X X	X	X	X X	X	X
Vissy Lőrinc	X X	X	X	X		

Az 1725. évi testület tagjai közül tíz főből hat mutatható ki a gimnáziumi diákság soraiban. Az 1742-es évben mind a 12 fő tanácsost ismerjük, közülük kilenc fő nevével a gimnáziumi matrikulában is találkozhatunk. Mindkét csoport

²⁴ Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 465. p.

²⁵ Az év további ismert szenátorai: Hackstock Mihály, Klausz Tamás, Kovács György és Pausz Mihály.

átlagban kerekítve 6 évet töltött el az iskola falai között (az első csoport tagjai 5,83, a másodiké 6,33 évet). Az 1725. évi névsorból a rövid ideig (1718 és 1720 között) bíróságot, valamint hosszabb ideig (1726-tól 1741-ig) városi jegyzőséget is viselő Lósy György, valamint Szopkovicz János volt rhetor.²⁶ Az 1742-ben hivatalban lévő esküdtek közül Lósyn kívül további három személy, a szintén — az immár szabad királyi városi címet elnyert Győr első emberének megválasztott — Babatics József, a többször bíróságra jelölt Vissy István és Szel Mihály ért el a középiskolai képzés végéig.²⁷ Mindez jól mutatja, hogy a korszakban a gyakorlati ismeretek begyűjtése mellett kevésbé volt elvárt az elméleti tudásanyag elsajátítása, megelégedtek a latin nyelvben való jártasság megszerzéséhez szükséges osztályok elvégzésével, azaz a syntaxista vagy poetica osztályéval, a további ismereteket a gyakorlatból sajátíthatták el a későbbi tanácsosok. Egyetemi tanulmányokra utaló adatot eddig nem sikerült fellelni.²⁸

4. sz. táblázat. *Az 1742. év győri szenátorainak iskoláztatása a győri gimnáziumban*

Név	PARV	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Babatics József	X	X	X	X X	X	X
Lósy György					X	X X
Bott Szabó Márton	X X X X	X X	X			
Gencsy János	X X X X	X	X	X X	X	
Hackstock János	X	X	X	X X X	X X	
Jámbor Imre	X X	X	X	X X	X	

26 *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 672. p.

27 *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 836. p., ill. uo. 802. p. Babatics 1718 — 1724 közötti győri iskolaéveit követően 1725-ben Sopronban volt rhetor. *Boda–Fazekas–Szádóczi–Ternovác*, 2025. Nr. 01935. 1753-ban választották meg Győr főbírájává. *Bana*. 1997. 93. p. Vissy esetében az alsóbb osztályokba történő beiratkozás hiányát valószínűsíthetően a győri oktatás 1709–1716 közötti szünetelése magyarázza. Hasonlót feltételezhetünk Jámbor Imre hiányzó rhetori éve esetében is.

28 Az 1698 és 1704 között Győrben tanuló Hackstock János fia, Mihály 1745 — 1751 között szintén a győri gimnázium diákja volt, ő teljes képzést kapott, a rhetorica osztályba is beiratkozott. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 678. p., illetve uo. 1170. p.

Név	PARV	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Szél Mihály	X	X	X	X X	X	X
Vissy Lőrinc	X X	X	X	X		
Vissy István			X	X	X	X

Szenátorok a diákkongregáció albumában

A Gyümölcsoltó Boldogasszony diáktársulat albumából kevés információhoz jutunk az általunk vizsgált későbbi szenátorokról, réven az csak 1687-ig tartalmazza a sodalisok évenkénti névsorait. Ezekben Paidl Jakab (1678 és 1680 között) és Reinprecht Jakab (1680-ban) neve tűnik fel, előbbi facigerusként és subsecretariusként tisztségeket is viselt.²⁹ Az elhunyt tagok, valamint a kongregáció jótevőinek listái alapján érdekesebb képet kapunk a későbbi esküdtekről. Az elhunytak közé 1734-ben beírták Posch András, illetve az ugyanebben az évben elhunyt Jakab nevű testvére nevét.³⁰ A benefactorok között megtaláljuk Vissy Lőrincet, aki 1686 és 1691 között volt gimnazista. 1753-ban végrendeletében 3 forintot hagyott a társulatra.³¹ Bátyja, Tamás 1724-ben bőkezűbbnek bizonyult, ő utolsó akaratával 45 forintot juttatott a diákok társulatának, annak ellenére, hogy a matrikula szerint nem volt a győri iskola diákja.³² Az 1722-ben keresztnév nélkül, kereskedőként bejegyzett Poss nevű adományozó mögött Posch Andrást valószínűsíthetjük, ő két forintot adományozott.³³ Szél Mihály halálakor 1758-ban a felesége adományozott 4 forintot és 75 dénárt a kongregációnak.³⁴

29 PFK 12B. A.17. 53v, 103v és 105v, valamint uo. 53v.

30 PFK 120B. A.17. 114r.

31 *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 577. p. PFK 120b. A.17. 124r.

32 PFK 120B. A.17. 112v, ill. 123r Lőrincel ellentétben bátyját a benefactorok mellett az elhunytak listájára is felvették.

33 PFK 120B. A.17. 122v.

34 PFK 120B. A.17. 124r.

Az esküdtek családi oktatási stratégiái

A generációkon átívelő, egoforrások nélkül nehezen megragadható oktatási stratégiákról és az egyes familiák iskolához fűződő viszonyáról némi képet nyerhetünk, ha megvizsgáljuk a szenátorok családtagjainak iskoláztatását. Az 1709. évi diáknévsorban nyolc szenátor kilenc gyermekével találkozhatunk, köztük a már említett Vissy Tamás két, valamint Paidl Jakab és az 1698-ban esküdtek között szereplő Radics Simon egy-egy fiával.³⁵ A Vissy család jezsuita oktatáshoz való szoros viszonyát jelzi, hogy Tamás három fia (János, György és István) és Lőrinc két gyereke (Márton és Imre) fordult meg a győri gimnázium falai között.³⁶ Utóbbiak közül Mártont 1735-ben bejegyezték a diáktársulat elhunytja közé, míg testvéréről tudjuk, hogy 1724-ben szülővárosában a jezsuita rendbe lépett.³⁷

Összességében elmondható, hogy a győri szenátorok a korszakban velük szemben megfogalmazott elvárásoknak megfelelően művelt, tekintélyes, a város ügyeit megfelelően ismerő és intézni képes emberek voltak, akik mind családjuk, mind az általuk vezetett város érdekében igyekeztek kihasználni a jezsuita oktatás biztosította lehetőségeket.

Kiadatlan források

GYEL = Győr Egyházmegyei Levéltár

II. GYKMLT	Győri káptalan magánlevéltára
Feud.	Feudáliskori gazdasági iratsorozat
Székesegyh. szkv.	székesegyházi számadáskönyv 1736–1751.
1736–1751.	
V.	Plébániai és espereskerületi levéltárak
Győr Belváros	Győr-Belváros plébániai anyakönyvei

35 Paidl Ferenc 1707 és 1709 között, míg Radics János 1701 és 1709 között látogatta győri gimnáziumot. *Fazekas-Kádár-Kökényesi*, 2020. 779. p. ill. uo. 731. p.

36 János keresztelője 1692. február 29. GYEL V Győr-Belváros 1690–1701. 100. p. György keresztelője 1699. március 27. GYEL V Győr-Újváros 1696–1730. 48. p. István keresztelője 1702. február GYEL Győr-Újváros 1696–1778. 83. p. Imre keresztelője 1707. október 21. GYEL V Győr-Belváros K 1701–1723. 118. p. Márton keresztelője 1710. október 25. GYEL V Győr-Újváros K 1696–1730. 148. p. *Fazekas-Kádár-Kökényesi*, 2020. 833. p. és uo. 870. p.

37 PFK 120b. A.17. 114r és *Lukács*, 1988. 1777–1778. p. Vissy Imre 1744-ben Győrött a Beatae Virginis et Agoniae Chrsiti nationis hungaricae társulat praesese volt. *Lukács*, 1994. 626. p.

E 1643–1691.	Győr-Belváros esketettek anyakönyve 1643–1691
E 1692–1743.	Győr-Belváros esketettek anyakönyve 1692–1743
K 1690–1701.	Győr-Belváros kereszteltek anyakönyve 1690–1701
K 1701–1723.	Győr-Belváros kereszteltek anyakönyve 1701–1723
M 1714–1743.	Győr-Belváros meghaltak anyakönyve 1714–1743
M 1743–1789.	Győr-Belváros meghaltak anyakönyve 1743–1789
Magyaróvár	Magyaróvár plébánia anyakönyvei
M 1685–1702.	Magyaróvár meghaltak anyakönyve 1685–1702

GYVL = Győr Város Levéltára

IV. 1001.a	Protocolla ordinaria Civitatis Jaurinensis
IV. 1003.a	Vásári jövedelmek könyve

NyL = Nyitrai Levéltár

Anyakönyvek

Komárom	Komárom anyaegyház anyakönyvei
M 1732–1742.	Komárom meghaltak anyakönyve 1732–1742

PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

Kézirattár	
120b. A.17.	Liber Sodalitatis Beatissimae Hungariae Patronae sub Titulo Annuntiationis anno 1631 Jaurini... in Gymnasio Societatis Iesu erectae

Felhasznált irodalom

- Bak*, 1980. *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város igazgatása 1743–1778 (Tisztségviselők, alkalmazottak). Budapest, 1980. (A Történelem Segédtudományai Tanszék Kiadványai)
- Bana*, 1997. *Bana József*: Győr polgármesterei. In: Győr története a kezdetektől napjainkig — Tanulmányok. Győr, 1997. 77–93. p. (Városi levéltári füzetek 1.)

- Boda–Fazekas– Szádoczki– Ternovác* – *Boda Attila – Fazekas István – Szádoczki Vera – Ternovác Bálint*: A soproni jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1707–1773) Bp., 2025.
- Csizmadia*, 1943. *Csizmadia Andor*: Győr küzdelme a szabad királyi városi rangért. In: Győri Szemle, Emlékkönyv Győr szabad királyi rangra emelésének kétszázadik évfordulója alkalmával. Győr, 1943. 4–28. p.
- Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. *Fazekas István — Kádár Zsófia — Kökényesi Zsolt*: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773) 1–2, Budapest, 2020. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon I.)
- Gecsényi*, 2008. *Gecsényi Lajos*: Győr városa 1526 után. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 25–52. p.
- Horváth*, 2015. *Horváth József*: Győri seborvosok végrendeletei a 18. századból. In: Győri Tanulmányok 35. Győr, 2015. 87–116. p.
- Lukács*, 1988. *Lukács, Ladislaus SJ*: Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu Pars III. R–Z (1551–1773), Roma, 1988.
- Lukács*, 1994. *Lukács, Ladislaus SJ*: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae SJ VIII. (1734–1747), Roma, 1994.
- Morvai*, 2007. *Morvai Gyula*: Győri Polgárkönyv I. Mezővárosi időszak. 1600–1743. Győr, 2007. (Győri Városi Levéltári Füzetek 10.)
- Perger*, 2002. *Perger Gyula* (2002), Újváros 1703-as telekkönyve. Győri Újvárosnak Conscriptioja in Anno 1703. Die 9. Jully, Győr, Győr, 2002. (Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos közlemények 8.)
- Szabady*, 1943. *Szabady, Béla*: Győr sz. kir. város kialakulása. In: Győri Szemle. Emlékkönyv Győr szabad királyi rangra emelésének kétszázadik évfordulója alkalmával. Győr, 1943. 41–81. p.

METZGER SOMA

NYILVÁNOS TEREK NŐI SZEMMEL

Szentpétery Éva köznemesi hétköznapijai és utazásai (1694–1702)

Bevezetés

Több évtizede megdőlt az a korábbi nézet, amely szerint a kora újkori nők ki lettek volna rekesztve a nyilvános terekből és otthonaik magányába zárva töltötték volna mindennapjaikat. A kulturális fordulat¹ jegyében zajló paradigmaváltó kutatások, a múltbéliekkel ellentétben nem egyedül a korabeli jogi szövegek² és prédikációk,³ hanem a nyilvánosság-vizsgálat⁴ és a női szerepek meghatározása révén vázolták fel a nők helyzetét.

A városi nyilvánossággal foglalkozó Susanne Claudine Pils szerint a nők számos olyan fontos nyilvános térben megjelenhettek, ahol a férfiak is, jóllehet főként a templom volt számukra az a helyszín, ahol társadalmi hovatartozástól függetlenül a legaktívabb szerepet tölthették be.⁵ Géra Eleonóra hazai, az újjáépülő Buda városára vonatkozó kutatásai ugyanezt erősítették meg: habár a nők polgárjoggal nem rendelkezettek, nem volt szükségük erre a kiváltságra ahhoz, hogy a piacokra, fogadókba, vagy akár a hivatalokba is beléphessenek, kiváltképpen, ha például harmincados-, vagy fogadósnék voltak. Ebből a modernizálódó

1 A fogalom körüljárásáról lásd: *Rau, Susanne: Räume der Stadt. Eine Geschichte Lyons 1300–1800.* Frankfurt–New York, 2014. 40–45. p.; *Rau, Susanne: Räume. Konzepte, Wahrnehmungen, Nutzungen.* Frankfurt am Main–New York. 2017. 18–106. p.

2 Pl. Werbőczy István Tripartituma.

3 Pl. Ld. Pázmány Pétert a nők szerepéről: Pázmány Péter művei. Szerk.: Tarnóc Márton. Bp., 2001. 484–494. p.

4 A korszak rendi társadalmának nyilvánossága nem összetévesztendő a Jürgen Habermas által leírt polgári társadalom nyilvánosságával. *Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* Bp., 1971. (Társadalomtudományi Könyvtár).

5 *Pils, Susanne Claudine: Raum schichten. Frauen und Öffentlichkeit in der frühneuzeitlichen Stadt.* In: *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit.* Szerk.: Rau, Susanne – Schwerhoff, Gerd. Köln–Weimar–Wien. 2004. 223. p.

időszakból számos olyan esetet ismerünk, amelynél a nők ebbéli minőségükből fakadóan aktív cselekvőkként tűntek fel a városi nyilvánosságban.⁶

Ahogy a népes városokban élő nők, úgy a tőlük távoli, vidéki főnemesi udvarokban, vagy akár kolostorokban lakó arisztokrata asszonyok sem voltak elzárva a közszerepléstől és nyilvánosságtól. Várkonyi Gábor szerint az udvarok, politikai funkciójukból adódóan meghatározott, nyilvános szerepléssel járó feladatokat róttak az asszonyokra és ugyanígy bevonódtak a politikai nyilvánosságba azok is, akik nem személyesen, hanem prominens ismerőseikkel történő levelezésük folytán szereztek és adtak tovább közéleti információkat.⁷

A nők teljes elszeparáltsága a külvilágtól azért sem volt lehetséges, hiszen a korszakban nem létezett a modern értelemben vett privát tér, a nyilvánosság mindenhová „behatolt”. Philippe Ariès szerint a magán terek a lakóotthonokban is csak a 17–18. századtól kezdtek el kialakulni, előtte a házak és lakóik nyitottak voltak a külvilág és elsősorban a szomszédság felé.⁸ A magánélet másik nagy kutatója, Richard van Dülmen, szintén a lakóotthonok felől közelítve a kérdéshez azt a megállapítást tette, miszerint az individualizmus előtti időszakban egy ház privát szférája az abban élők közösségét jelentette, amelybe beletartoztak a különböző életkorú és nemű, valamint más társadalmi csoportokba tartozó lakói.⁹

Azon túl, hogy az otthon sem volt zárt, a korszakban megjelenő új női szerepek gyakran még ki is szólították innen a nőket. Lengyel Tünde szerint hazánkban a mohácsi vereség volt az, amely új, konstans háborús helyzetet teremtve hozta

6 Pl. amikor a vízivárosi Elefánt fogadásának a felesége férje nélkül „félíg meddig hatósági feladatokat ellátva” követett, majd kötötetett meg és végül vitt a hatóságok elé egy tolvajt. Vagy amikor a Budai Harmincadhivatal harmincadosnéja férje engedélyével esetenként „kiszolgáltta magát” a szigorúan őrzött pénzesládából, amelyet a férj beosztottjai és az erről értesülő hatóságok is természetesnek találtak. *Géra Eleonóra Erzsébet: A polgárváros rendje. Társadalom, tér, nyilvánosság Budán (1686–1741).* Bp., 2022. 71., 217. p. (Várostarténeti tanulmányok 18.). A kora újkori városi nyilvánosságról lásd még: *Granasztói György: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. (Város- és társadalomtörténet).* Bp., 2004. 45–113. p.; *Simon Katalin: A kocsmáktól a fogadókig. A vendéglátás keretei és története Óbudán 1848-ig.* Bp., 2020. 167–214. p. (Várostarténeti tanulmányok 16.).

7 Várkonyi Gábor: Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon. Bp., 2009. 113., 121. p. Az apácákról ld. még: *Horn Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák.* In: *Aetas*, 7. (1992.) 3. sz. 28–43. p. Főnemesi és jobbágyi magánéletről lásd: *Péter Katalin: Magánélet a régi Magyarországon.* Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek).

8 *Ariès, Philippe:* Introduction. In: *A history of private life. III. Passions of the Renaissance.* Szerk.: Chartier, Roger. Cambridge–Massachusetts–London, 1989. 5–6. p.

9 *Dülmen, Richard van:* *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit. I. Das Haus und seine Menschen 16.–18. Jahrhundert.* München, 2005. 7–9. p.

létre a „túlélésére törekvő, sokoldalú, határozott nő alakját”, aki bekapcsolódott a gazdálkodásba és emiatt — leginkább férjhezmenetele után — írni és olvasni is megtanult.¹⁰

A női köznemesi mentalitást, ismeretanyagot sokféle módon lehet elemezni a napló alapján,¹¹ jelen dolgozatban a művelt köznemesasszony mindennapjai és nyílt terekben való megjelenése válik a vizsgálat tárgyává, amelyen keresztül az ilyen szempontból alig kutatott köznemesség hétköznapi életébe is betekintést nyerhetünk.

Szentpétery Éva és környezete

Szentpétery Éva 1678 körül született, 7 évvel a Wesselényi-összeesküvés megtorlása után és 8 évvel Buda visszafoglalása előtt. Édesapja Szentpétery János (?–1685) Sáros vármegyei jegyző, édesanyja pedig Dobay Anna (1659–1698)

10 *Lengyel Tünde*: Esettanulmány a kora újkori női műveltség kérdéséhez. Elvárások, lehetőségek, határok. In: Századok, 153. (2019.) 2. sz. 235–250. 237., 240., 248–249. p. Gazdálkodó arisztokrata nőkről még: *Kincses Katalin Mária*: Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása. In: Erdély és Patak fejedelemsasszonya Lorántffy Zsuzsanna II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000. 171–181. p. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 2.); „Minden öröömöm elegyes volt bánattal”. Csáky Kata levelezése. Szerk.: *Papp Klára*. Debrecen, 2006. (A továbbiakban: *Papp Klára*, 2006.); *Benda Borbála*: Rákóczi Erzsébet a birtokos és gazdálkodó. In: A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Fábri Anna – Várkonyi Gábor. Bp., 2007. 25–26. p. (A továbbiakban *Benda*, 2007.); *Fazakas Gergely Tamás*: Árva Bethlen Kata önreprezentációi (Érvek az önéletírás filológiai szempontú, kontextualizáló olvasása mellett). In: *Studia Litteraria* 58. (2019) 3–4. sz. 38–58. p.; *Papp Kinga*: Apor Péterné, „Háromszék királynője” In: *Certamen VII.*: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában. Szerk.: Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese. Kolozsvár, 2020. 107–125. p.; *Viskolcz Noémi*: Az öntörvényű palatinusné: Thököly Éva (1659–1716). Miskolc, 2023. (A továbbiakban *Viskolcz*, 2023.); Naplóíró arisztokrata nőkről még: *S. Sárdi Margit*: Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt. Máriabesnyő, 2014. (A továbbiakban *S. Sárdi*, 2014). Korai munka a nem nemesi női írni-olvasni tudásról: Péter Katalin: Az olvasó nő eszménye a 17. század elején. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp., 1999. 323–333. p.

11 A naplóról és a szerző női szerepeiről bővebben lásd: *Metzger Soma*: Egy köznemesi női napló és szerzője. Felső-ásgúthi Szentpétery Éva 1694 és 1702 közötti feljegyzéseinek konzekvenciái. In: Magyar Könyvszemle, 140. (2024.) 4. sz. 456–478. p. (A továbbiakban: *Metzger*, 2024.) A szerző birtokosi műveltségéről lásd: *Metzger Soma*: Egy köznemesi birtok és asszonya. Szentpétery Éva birtokosi műveltsége a 17–18. század fordulóján (Fons – megjelenés alatt álló tanulmány).

volt, akinek második férje Nemessányi Bálint (~1642–1706) Thököly Imre követeként működött.

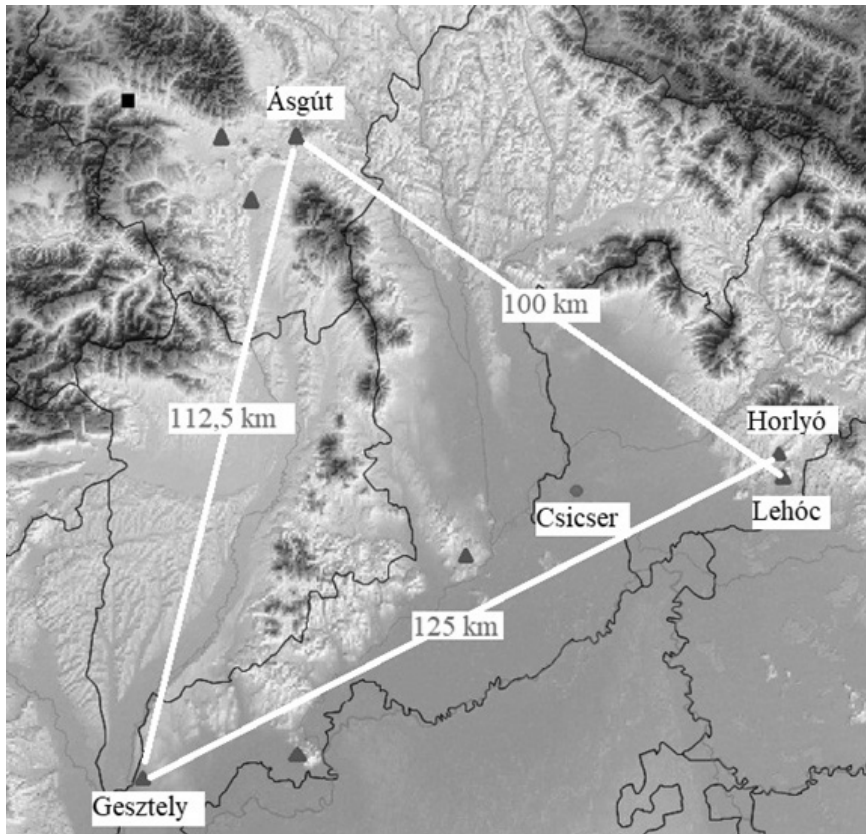
Szentpétery Évát 1694-ben, 16 éves kora körül adták férjhez az Ung vármegyei csicseri Orosz Tamáshoz (?–~1713), aki családja kevésbé tehető ágából származott. Ebből is következően a házasságba Szentpétery Éva vitte a teljes vagyon felét Sáros vármegyei három földje (Ásgút [Podhorany, Szlovákia], Pusztasalgó [Uzovský Šalgov, Szlovákia], Lapos [Lopúchov, Szlovákia]) és eperjesi (Prešov, Szlovákia) fél lakása révén, amelyek összesen 2000 forintnyi értéket képviseltek.¹²

A házások lakóotthona az ezektől 75 km-re fekvő Ung vármegyei Csicser (Čičarovce, Szlovákia) lett, amely ekkor a férj egyetlen földtulajdona volt. Orosz Tamás pénzvagyonnal rendelkezett, így tudták rögtön a házasság elején megvenni – Szentpétery Éva ékszerei és salgói pusztájának eladásával (összesen 525 forinttal) együtt – a 2100 forintot érő Gesztelyt, amely egy harmadik vármegyében, Zemplénben helyezkedett el, Csicsertől további 90 km-re.

Ez a birtok volt a család gazdasági központja, amely malmának és kiterjedt termőföldjeinek köszönhetően élelemmel látta el a birtokegyüttest. Habár a család „jóságai” már a frigy elején is tetemes távolságban voltak egymástól, gazdaságuk másik alapját olyan szőlőbirtokokra építették, amelyeknek egy része tovább tágitotta földrajzi kiterjedésüket. 1697-ben vették meg horlyói (Худльово, Ukrajna), 1700-ban „csernahói”¹³ (Csarnahó/Černocho, Szlovákia) és lehóci (Ляхівці, Ukrajna), majd 1702-ben tarcali szőlőjüket, amelyek közül kettő Csicsertől egy újabb irányban, keletre helyezkedett el.

12 MNL OL E 156 a. Fasc. 052. No. 039.; MNL OL P 423 12. d. 1705.

13 A szövegek Bak Borbála „mai helyesírásra átíró” módszere alapján kerültek leírásra. *Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához.* In: Fons. 7. (2000) 1. sz. 91–137. p.

1. ábra – Az egymástól legtávolabbra eső, sűrűn látogatott birtokok. Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről készült bővített adatbázis. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Bp., 2020.

A napló¹⁴ kutatási lehetőségei

Szentpétery Éva mindennapjait egyedülálló, autográf, 1694 és 1702 között íródott naplójából lehet rekonstruálni, amely a kora újkori naplókra jellemzően napi egy-két eseményt tartalmaz. Az összesen 152 oldalas negyedrészt kötetek az első két évben néhány bejegyzést tartalmaznak, majd 1696-tól egyre sűrűbb bejegyzéseket találunk és végül teljes kiforrottságát 1699-ben elérve, Szentpétery Éva majdnem napi rendszerességgel írt bejegyzéseit olvashatjuk benne.

A házassága elején, 16 éves kora körül naplóírásba fogó szerző főként a gazdálkodásról¹⁵ és maga, valamint férje pontos hollétééről ír. Ezek mellett azonban számos helyen leírja érzelmeit, néhány közéleti eseményt és a rokonokkal, ismerősökkel történő kapcsolattartását is.

A forrás nőtörténeti jelentősége abban áll, hogy máig ez az egyetlen olyan nő által írt napló, amelyet köznemeshez köthetünk, és amely női itineráriumot és gazdasági bejegyzéseket tartalmaz. Gazdasági naplót és útleírásokat ráadásul még olyan naplóíró főnemesektől is alig ismerünk, akik aktívan gazdálkodtak is.¹⁶

Éves ciklusok és férfi-női feladatok

Szentpétery Éva és Orosz Tamás éves ciklusai, szokásai és egymás között leosztott feladatai az 1696-os évtől kezdve követhetők nyomon. A házasság első két évében (1694–1695-ig) született naplóbejegyzések ritkasága miatt nem tudjuk, hogy a szokásrend pontosan hogyan került a felek által kialakításra, azonban az az első jobban dokumentált évben már annyira kiforrott volt, hogy egészen 1702 végéig csak minimális változásokat mutatott.

14 MNL OL P 423 10. cs. 1694.

15 Köznemesi gazdasági naplókról bővebben ld. *R. Várkonyi Ágnes*: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII–XVIII. század fordulójának köznemességi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII.* Szerk.: Domonkos Alajos – Horváth István – Kovács Anna et al. Salgótarján, 1981. 15–39. p.; *Oláh József*: Szirmay András gazdálkodása a XVII–XVIII. század fordulóján. In: *Agrártörténeti Szemle*, 43. (2001) 1–2 sz. 151–220. p.; *Molnár Attila*: Körössy György és Szirmay András gazdálkodása a XVII–XVIII. század fordulóján. In: *Fons*, 29. (2022) 3. sz. 301–325. p.

16 Egyedüli példaként I. Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemisza Katának gazdasági naplói említhetők meg: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Kata gazdasági naplói (1667–1690). I. kötet. Szerk.: Szádeczky Béla. Bp., 1911. A nem gazdasági női naplókról lásd: *S. Sárdi*, 2014. 145–164. p.

Az év eleji két téli hónapban a házaspár általában otthonukban, Csicserben töltötte a mindennapjait. Oroszék ekkor nagyobb intenzitással végeztek olyan teendőket, amelyeket az év más időszakaiban is folytattak. A helybéli szolgálók ekkor kaptak az asszonytól eszközöket, pénzt és ruhaneműt, illetve folyamatos volt az ételmezési központból, Gesztelyből történő ellátmány fogadása és a szállítmányok küldésének szervezése, de a szolgálók vásárokba küldése is. Az év ezen szakaszában egymagában kizárólag Orosz Tamás kelt útra, általában a vármegyei közgyűlésen való megjelenés, vagy a gesztelyi birtokok személyes megtekintése céljából. A felek ilyenkor az egyéb birtokaikat közösen is meglátogatták és gyakoriak voltak a rokoni, vagy ismerősi eseményeken történő részvételük is.

A tavasz nagyon hasonlított a tél fenti szakaszához. Az asszony továbbra sem kelt útra egyedül, a férj külön feladatai is megmaradtak, azonban a házaspár összesen több időt töltött Gesztelyen, mint korábban. Habár arról nem értesülünk, hogy ennek a tavaszi gabona elvetése volt-e az oka, a nagyobb jelenlét előre vetíti a Gesztely köré szerveződő fő szezont: a nyarat.

A legmelegebb évszak beköszöntével a család az itteni munkálatok tartós, júniustól körülbelül október közepéig történő felügyeletét teljes átköltözéssel oldotta meg. Csicser után, ahol évente, az 1699–1702-ig terjedő időszakban ketten összesen átlagosan 214 és fél napot tartózkodtak, itt voltak a legtöbbet: évi 97 napot. Ez a szám az összes lakóházukon kívül történő tartózkodás 65%-át tette ki. A napló bejegyzései ezekben a hónapokban valamelyest megszorodtak. Ennek oka leginkább Szentpétery Éva gazdálkodással kapcsolatos szerepvállalásában keresendő. Egyrészt a gabonával kapcsolatos műveletek majdnem minden részletét, adatokkal együtt gondosan lejegyezte, másrészt sokszor egyes szám első személyben fogalmazott: „[búzá]t szórattam”, tehát aktív szerepet is vállalt a folyamatokban. A munkát egyébként leginkább felügyelte az asszony, az érdemi részt itteni ispánja végezte, ezzel együtt beszédes, hogy férje szerepére nem tért ki, vélhetően Orosz Tamás hozzá képest kisebb szerepvállalása miatt. A termény szállítása, a szolgálók ellátása és a vásároknál történő adás-vételek ugyanúgy zajlottak tovább, mint a korábbi hónapokban. Különbségeként az asszony férje nélküli utazásainak megjelenése jelentkezett. Ezek általában vásároknál, vagy a rokonokhoz vezettek.

A szőlőbirtokok ügyében, a Gesztelyben láthatókkal éppen ellentétben, a férj vállalt több feladatot. Habár Szentpétery Éva számtalanszor küldött pénzt és ellátmányt az ott dolgozóknak, egyedül egyetlen eset kivételével soha nem tartózkodott a szőlőbirtokokon és amikor férjével közösen tettek látogatást, mindig férje utasításairól írt. A férj ezekre a birtokokra is gyakran járt egymagában.

Az október beköszöntével aztán mind a gesztelyi, mind a különféle szőlőbirtokok szezonális munkálatai véget értek. A család ekkor visszaköltözött Csicserbe és visszatértek a kevésbé aktív napok is. Az év végéig tartó időszakban ugyanakkor újra megszorodtak a lakodalmak és Orosz Tamás is többször kelt útra, hogy vármegyei kötelezettségeinek eleget tegyen.

Szentpétery Éva és férje 1699-ben hét, 1700-ban négy, 1701-ben nyolc és 1702-ben tizenhét különböző rokonnal és ismerőssel találkozott személyesen a napló alapján. Voltak olyanok, akikkel többször is összefutottak és olyanok is, akikkel szolgálók útján, vagy levélben kommunikáltak. Habár sok összejövetel apropója valamilyen esemény volt, a szerző mindig csak az azt megrendező, vagy annak fő alakját emelte ki, így feltételezhető, hogy a fenti számok a valóságban jóval nagyobbak lehettek. A család ugyanakkor kevés eseményen vett részt évente. 1699-ben például mindössze egy, a következő évbe nyúló családi esemény miatt megtett út feléről tudunk, illetve egy rokoni halálesetről a hozzá tartozó temetés említése nélkül. Ehhez képest 1700-ban két lakodalom és egy temetés, 1701-ben három lakodalom és ismét egy temetés, 1702-ben pedig hét lakodalom és hat temetés volt, amelyen a felek részt vettek.

Oroszék éves rutinját elsősorban a természet, tehát a gazdálkodás adta keretek határozták meg, azonban a következetes, nemek szerint felosztott feladatvégzés jól megmutatja körültekintő gondolkodásmódjukat. A feladatok ilyen mértékű elosztása Szentpétery Éva műveltsége nélkül nem jöhetett volna létre.

A napló írója minden bizonnyal nem csak magabiztos íráskészséggel, hanem birtokszervezési tudással is felvérteződve ment férjhez. Mint azt láthattuk, legkorábban 1696-ban már ugyanis megbízható partnere volt férjének a mindennapos birtokügyi teendőket illetően. A napló hét folyamatosan vezetett éve alatt Szentpétery Éva foglalkozott a szolgálók ellátásával; a fő birtokon zajló gabona-termesztési munkálatok nyári felügyeletével és irányításával; valamint a különféle birtokrészek innen történő éves ellátásával; illetve a kisebb volumenű kereskedelemmel is. Szentpétery Éva ezek mellett méltó helyettese is volt férjének, a napló alapján többször átvette a szőlőmunkásoknak szánt fizetség elküldését mint időszakos feladatot.

Annak ellenére, hogy az asszony átlátta az egész éves szervezést annak pénzügyi hátterével együtt, a férj irányító szerepe szembevető volt. Egyrészt, minden olyan területet felügyelt, amelyet az asszony is, másrészt többet volt távol otthonról, így év közben több időt tölthetett a család birtokain, foglalkozhatott a familia gazdaságának kiegészítő tevékenységével, az állattenyésztéssel is, amely makkoltatással és több utazással járt, illetve a szőlőkre is ő látogatott el többször.

A férj emellett a helyi politikai életnek is a részese volt és családja jogi képviseletét is volt, hogy egyedül intézte, sokszor felesége érdekében, például a mostohaapa ellen folytatott perek ügyében. A házaspár Csicsereen kívüli tartózkodásának összevetésével jól szemléltethetővé válik a kettejük közötti mobilitási különbség. Míg az asszony az utolsó négy év alatt esztendőként átlagosan tizennégy napot volt férje nélkül, addig a férj 2,5-ször többet: 38 napot.¹⁷

Utazás és nyilvános terek

Ahogy az az eddigiekből már kiderült, a házaspárnak – a több megyére kiterjedő családi hálóból és főként a széttartó birtokgyűttesükből következően – hétköznapi teendőik során óriási távolságokat kellett áthidalniuk. Az Ung vármegyei Csicserből mint központból éppen a leggyakrabban látogatott Sáros vármegyei Ásgút és Eperjes, illetve a Zemplén vármegyei Gesztely volt a legmesszebb, légvonalban 75 és 90 km-es távolságban. Az egymástól legtávolabb eső birtokok között pedig ennél is nagyobb eltérés volt. Ásgút és Lehóc között légvonalban 100 km, Horlyó és Gesztely között 125 km, valamint Gesztely és Ásgút között 113 km feküdt. Szemléltetésképpen elmondható, hogy ezek mindegyike meghaladja a Budapest-Balaton távolságot.

A birtokok és az otthonuktól sokszor még távolabb élő ismerősök rendszeres látogatása miatt Szentpétery Évának és férjének a hétköznapijához tartozott az utazás és a tág földrajzi nyilvánosságban való megjelenés. Ez olyannyira igaz volt, hogy évente átlagosan 50 napot utaztak, ami elosztva heti egy nap úton levest jelentett, legalább az egyikük számára.

A Csicsere-Gesztely távolságot általában négy, ritkábban kettő, míg a Csicsere-Eperjest maximum kettő nap alatt tették meg. Mindez évszakoktól függetlenül változatlan maradt, ami a gyakori árvizek és a havazás függvényében különösen figyelemreméltó. Habár a napló külön sem az időjárásra, sem az utazáshoz használt járművekre nem tér ki, a birtokok közötti szállítmányok eljuttatásának eszközeit leírja a szerző, így értesülünk a család által használt szekérről,¹⁸ „ha-

17 A fejezet adatai a már korábban hivatkozott, levéltárban nem paginált naplóból származnak. MNL OL P 423 10. cs. 1694.

18 Míg a szállítás eszköze valóban szekér lehetett, addig az utazásaihoz a házaspár minden bizonynyal inkább kocsit, vagy hintót vett igénybe a kényelmüknek és a társadalmi elvárásoknak megfelelően. Szekerekről, kocsikról és hintókról bővebben lásd: *Kemecsi Lajos: A magyar kocsi*. Szentendre, 2013. (Skanzen füzetek). A társadalmi elvárásról, miszerint a „derék, érdemes úri

jóról” – ez vélhetően csónak lehetett – és szánról,¹⁹ amely egyben az időjárás körülményekre is utal, kiegészítve a kortárs, leginkább Eperjes környéki időjárás feljegyzéseket.

A rengeteg távoli utazás kapcsán jó példa a következő. A házaspár 1700 késő tavaszán, kora nyarán Csicserből indulva négy vármegye érintésével szabályos birtok körutat tett, melynek során az asszony nagybátyját, Dobay Zsigmondot is meglátogatták tarcadobói (Dubovica, Szlovákia) birtokán. Az összesen pont két hetet felölelő útból tíz nap telt utazással, a megtett távolság pedig körülbelül 450 km lehetett [X. ábra]. Czegei Vass György naplója és az Eperjesi Évkönyv szerint a környéket ekkor ráadásul árvíz sújtotta.²⁰

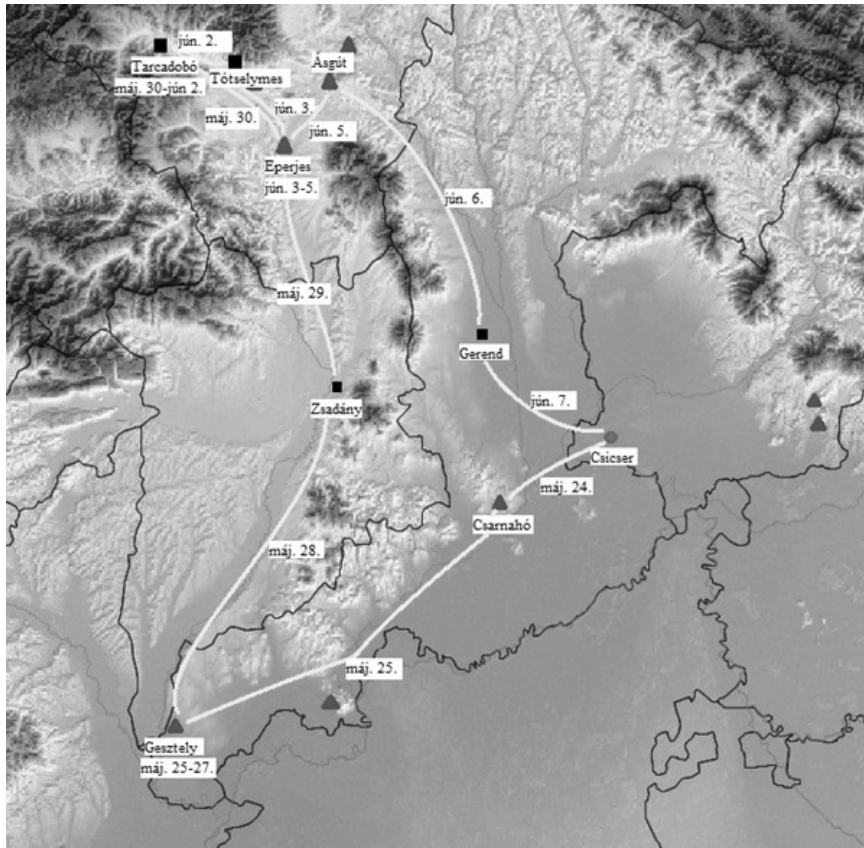
A napi megtett kilométer átlagot számolva is 45 km-re jön ki, azonban az út második napján, Csarnahó és Gesztely között az egy nap alatt leküzdött távolság minimum 80, de akár 105 km is lehetett. A 80 km-es távolság a legrövidebb úton, szekérrel, optimális körülmények között, míg a 105 km Csarnahótól a megáradt Bodrogon hajózva Tokajig és onnan kocsúton, vagy a mocsaras területeken toroyiránt haladva állhatott elő.²¹

Nehéz ennél szolidabb becslést végezni, tekintve, hogy a két község között légvonalban is majdnem 70 km húzódott, de a dombok miatt nem lehetett cél-

főember” hinton jár, lásd egy korabeli tanúvallatási jegyzőkönyv szerint: MNL OL P 423 15. cs. 1733.

- 19 A szánokról bővebben lásd: *Paládi-Kovács Attila*: Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében. Szentendre, 2003. 79–95 p.
- 20 Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Szerk.: Réthly Antal. Bp., 1970. 261., 353. p. A felvidéki folyóvizek áradásairól lásd: *Vadas András*: Árvizek a kora újkor Magyar Királyságban. Források és lehetőségek. In: *Micae mediaevales: Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Kádár Zsófia – Mikó Gábor – Péterfi Bence et al. Bp., 2011. 167–193., 173–174. p. Legújabbban a korszakról írt klímátörténeti munkák: *Behringer, Wolfgang*: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Bp., 2017.; *Blom, Philipp*: Amikor a világ kifordul a sarkából. A kis jégkorszak (1570–1700) és a modern Nyugat hajnala. Bp., 2023.
- 21 A Bodrog és mellékereinek korabeli vízrajzáról bővebben lásd: *Konecsny Károly*: A Bodrogek vízrajza és vízgazdálkodása. In: *Bodrogek (A magyarországi Bodrogek tájmonográfiája)*. Szerk.: Tuba Zoltán. Gödöllő-Sárospatak, 2008. 159–180. 159–162. p. Az útközben lévő postaállomásról (Tokaj) és utakról lásd: *Kamody Miklós*: Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc, 1985. 17–32. p. (Borsodi Kismonográfiák 22.); *Kenyeres István*: A királyi posta a 16. században Paar Péter pozsonyi postamester. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátvás. Eger, 1999. 107–115. p. (*Studia Agriensia* 20.) Az időben legközelebbi, használható térkép: Magyarország (1782–1785) — Első Katonai Felmérés <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/> (utolsó leltetés: 2024. 12. 07.)

egyenesen haladni. Érdeemes ettől függetlenül szépséggel kezelni az adatokat, jóllehet az elírás esélye is csekély, hiszen többször szerepel hasonló útvonal és hozzá kapcsolódó időintervallum a naplóban. Ugyanennek a körútnak a következő állomásai, Gesztely és Hernádzsadány (Ždaňa, Szlovákia) között is minimum 80 km-t kellett megtenni, de az egy héttel későbbi Ágsút-Gerend (Hriady, Szlovákia) út is legalább 65 km volt. Ezeknél az utaknál ráadásul nagyobb szintkülönbséget kellett áthidalnia az utazóknak.

2. ábra – *A család egyik körútja (1700. május 24-től június 7-ig)* Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről készült bővített adatbázis. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Bp., 2020.

Míg a Szentpétery-naplóban szereplő egy nap alatt megtett utak általában 40 km fölött voltak, addig a kortárs naplók itineráriumainál más figyelhető meg. Az erdélyi hidvégi Nemes János (~1630–1668) és gróf Teleki Mihály (1671–1720), illetve az Árva megyei Keczer Ambrus (?–1671) legtöbbször napi 20, ritkább esetben 35 km-t tett meg hasonló terepviszonyok mellett.²² Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne tudták volna elérni azt a sebességet, amelyet Szentpétery Éva sokszor férje nélkül is képes volt teljesíteni. Nemes János például diplomataként és Apafi Mihály fejedelem főkapitányaként is volt, hogy nagyobb gyorsasággal utazott az átlagosnál. 1669-ben például legalább három 40 km/nap feletti utazása is volt a székelyföldi Hidvégről (Hăghig, Románia) éppen az eperjesi tanácskozásra utazván. Április 22-én Hidvégről Szászkeresztúrba (Criș, Románia) vezetett az út (kb. 65 km), néhány egymáshoz közelebbi állomás után, 29-én Felsőszöcsből (Suciu de Sus, Románia) Kováskapolnokba (Făurești, Románia) (kb. 43 km) és szintén az út egy későbbi szakaszán (május 11.) a már említett zempléni Gerendtől néhány kilométernyire keletre elhelyezkedő Nagymihályból (Michalovce, Szlovákia) az Eperjes melletti Kapira (Kapušany, Szlovákia) (kb. 65 km).²³

Az egyébként is sokat utazó Nemes János tehát képes volt Oroszékhoz hasonlóan nagy távolságokat gyorsan megtenni, azonban sokkal ritkábban, és akkor is hivatalos okokból kifolyólag, nem pedig birtokai, vagy ismerősei meglátogatása céljából indult neki ekkora útnak. Önmagában az a tény, hogy a Szentpétery és az Orosz família annak ellenére kötött egymással házassági szövetséget, hogy birtokaik nem egymással szomszédos vármegyékben helyezkedtek el, jól megmutatja a térhez fűződő rugalmas viszonyukat. Ezt erősíti az is, hogy az ifjú házások a már meglévő földrajzi távolságokat a saját birtokvásárlásaikkal sem szándékozták kompenzálni, éppen ellenkezőleg: mind Gesztely, mind pedig a szőlőbirtokok megszerzése tovább növelték a megtételre váró kilométerek számát.

Ebből kifolyólag folyamatos jelenlétük négy vármegyére terjedt ki, Szentpétery Éva mostohaapja, Nemessányi Bálint miatt azonban nem egyszer egy ötödikbe, Szepes megyébe is ellátogattak. Az 1699 decemberében kezdődő út jól megmutatja, hogy pár nap multságért – amely a korszakban természetesen

22 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. Szerk.: Balogh Judit. Barót, 2023. (Háromszéki Téka, 1.) (A továbbiakban *Balogh*, 2023.); Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681). Szerk.: Fehér János. Kolozsvár, 2007; Keczer Ambrus naplója. Szerk.: Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1894. 80–375. p. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptorum 33.: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból) (A továbbiakban *Tasnádi Nagy*, 1894.)

23 *Balogh*, 2023. 71., 150–151. p.

kapcsolatépítést is jelentett - mekkora távot voltak hajlandók megtenni, igaz, lát-szólag ismét könnyedén: nagy sebességgel. Az út a mostohaapa „Krigó” [Krig/Vojňany, Szlovákia] nevű otthonába vezetett Csicserből, ahonnan a távolság csak légvonalban 140 km-t tett ki, ami azt jelentette, hogy az egyébként is távoli Eperjes jelentette a félutat. A desztináció eléréséhez legalább 60 községen kellett áthaladni és jelentős domborzati akadályok is voltak útközben, lévén Krigó a Magas-Tátra lábánál feküdt, míg Csicsér sík területen helyezkedett el.

Úgy, hogy az előbbi útban a szokásos ásgúti, tarcadobói és egyéb kitérők is benne voltak, tizenhárom nap elég volt a táv megtételéhez december 21-i indulással, ráadásul oly módon, hogy ebbe a pihenők és egyéb lakodalmak is beletartoztak. Önmagában az oda tartó út megtétele nettó nyolc napig tartott. A megérkezést követően a házaspár alig pár napot töltött a mostohaapánál és már az 1700. újesztendő első hónapjának tizenkettedik napján visszaértek Csicserbe. A hazaút nettó hat nap (!) volt, más útvonalon, de a szokásos kitérőkkel.

A közeli kép: mindennapi és rendhagyó elfoglaltságok

Annak ellenére, hogy a Szentpétery-napló jól visszaadja a sűrű köznemesi mindennapokat, a dokumentum nem a hétköznapi történések megörökítése céljából született. Szentpétery Éva általában összesen egy-két eseményt jegyzetelt le naponta, minden bizonnyal az általa legfontosabbnak tulajdonítottakat, amelyek között nem szerepeltek délutáni játékok, csevegések tartalmai és így tovább.²⁴ Amikor tehát nem találunk benne bejegyzést valamelyik napon, akkor ennek okát abban kereshetjük, hogy aznap valamilyen fenti, általa lejegyzésre méltatlannak ítélt cselekmény zajlott, és hasonlóra kell gondolnunk akkor is, amikor mindössze napi egy történésről olvashatunk a kötetekben. Erre mutat rá a téli, kevésbé eseménydús időszak ritkább megörökítése is.

Szentpétery Éva, ahogy már korábban láthattuk, nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy férje és saját hollétét megörökítse. Ugyanilyen felirandó információnak gondolta a ráeső gazdasági feladatok leírását és a lakodalmakat, valamint a rokonokkal, vagy ismerősökkel történő kapcsolattartást is. Ezeket azonban csak

24 Ilyen részletes naplóleírásra főnemesi körökből származó 18. századi példa: *Lengyel Nóra*: 18. századi változatok egy témára: egy társalkodónő és egy ferences szerzetes naplótöredékei. In: A 18. századi arisztokrácia mindennapjai. Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757–1759). Szerk.: Arany Krisztina – Bara Júlia – Laczlavik György et al. Bp., 2021. 42–47. p. (Magyar történelmi emlékek. Elbeszélő források.)

ritkán, kitüntetett esetekben részletezte. Például, habár az itineráriumoknál értesülünk minden állomásról és az azokon eltöltött időről, nem ismerjük meg az utazás körülményeit. Ugyanígy, a nyári mezőgazdasági folyamatoknál, habár esik szó egyes műveletekről, nem olvashatunk az időjárás körülményekről és a gabona elvetéséről sem.

A lakodalmakról szintén nem tudunk meg egyebet a létükön és az apropójukon kívül. Szentpétery Éva részletekbe szinte kizárólag akkor bocsátkozik, amikor például birtokrészesedésének leírásával saját jogait védi, vagy közeli hozzátartozóval kapcsolatos érzelmeit kívánja kifejezésre juttatni, illetve amikor év végi imájában értékeli a háta mögött hagyott esztendő.

A szerző ezt az általa, vagy a kora újkor naplójának műfaja által meghatározott szokást következetesen betartja. A fellelhető kontrollforrások alapján a fontos szerződésekről, családi ügyekről²⁵ és a családtagok tartózkodási helyéről mindig számot ad a naplóban és részletekbe is szinte mindig csak a fenti kivételeknél bocsátkozik. Ugyanígy konzekvensen kerül a szabadidős tevékenységek és a mindennapi lét apró eseményeinek megörökítését is. Van azonban néhány olyan kivétel, amelyek segítségével ezek is megvilágíthatók, így adva egy közelebbi képet a család mindennapjairól.

A szerző ugyanis nagyon ritkán olyan cselekményekről is elejt egy-egy információt, amelyek biztosan gyakrabban megtörténtek annál, mint amilyen sűrűn leírta őket. A napló első éveiben található egy olyan egyedülálló feljegyzés, amely két, Oroszkkal nem rokon és vélhetően nem is közeli ismerős család peres ügyét tárgyalja. A szerző a megszokottnál hosszabban leírja a felek közötti megállapodás tárgyát az összegekkel és egyéb adatokkal együtt, amelyből arra következtethetünk, hogy az asszony (és férje) számára, akár egy hétköznapi étkezés beszédtémája is lehetett a térségbeli perek mikéntje.

A korabeli genealógiai feljegyzéseket, vagy a családon belüli birtokjogi pereket, osztályleveleket számba véve ez nem is lenne meglepő, azonban a női érdeklődés e téma iránt kevésbé feltárt. Szentpétery Éva ezekkel kapcsolatos ébersége a már korábban említett, a férjével közösen vásárolt birtokokban lévő hozományának gondos lejegyzéséből is kiderül.

A fentihez hasonlóan, a napló tartalmaz néhány közéleti jelentőségű információt is. A szerző, egyik első bejegyzésében mostohaapja politikai szerepvállalásáról ír, annak ellenére, hogy az információ kényesnek számított a korszakban és

25 Pl. a mostohaapjával történő eperjesi ház fölötti osztozkodás részletei (MNL OL P 423 12. d. 1701.) helyett a következőket írja: „Ment véghez a mi dolgunk. Megalkudott uram ökegyelme a mostoha apámmal, igen könnyen engedett uram ökegyelme.” MNL OL P 423 10. cs. 1694.

a hasonló naplók kifejezetten ügyeltek a hasonló adatok védelmére. „Hazajött az én édes, kedves apámuram [Nemessányi Bálint], kit én nagy szívem szakadván vártam, s kértem az én Istenemet azon, hogy hozza ki az Úristen hova hamarább közinkben, kit is az Úristen ennyi bujdosási után hazahozta, keért[!] légyen áldott és szent az Úrnak neve érette.”

Amennyiben ezekkel a sorokkal Szentpétery Éva az érzelmeit szerette volna kifejezni, elhagyhatta volna a közéleti vonatkozást, ráadásul mostohaapjához jelentős érzelmi szálak a követ 8 éves külföldi tartózkodása miatt sem fűzhettek.²⁶ Szentpétery Éva közéleti érdeklődése két másik bejegyzésében is testet öltött. Egyetlen alkalommal fontosnak érezte férje szokásos vármegyei közgyűlésen való részvételének okát részletesebben leírni és a hegyaljai felkelést is kiemelt eseményként kezelte: „die 1. Juli verték fel az ujheli [Sátoraljaujhely] sokadalmat”.

A három bejegyzésből egyértelművé válik az asszony bizonyos szintű érdeklődése a közélet iránt, amiből arra következtethetünk, hogy ez a témakör szintén a beszélgetések tárgya lehetett a hétköznapiak során. Szentpétery Éva sokrétű műveltségének egy másik területe a szakralitáshoz kapcsolódott. Összesen négy évertékelő és több kisebb imát írt a kötetekbe, amelyeket, habár jól használt saját véleménye kifejtéséhez,²⁷ de formalitásukból adódóan egyértelműen valamilyen imakönyvből származtak. A szerző tehát minden bizonnyal forgathatta unalmasabb napjain ezeket.

A napló 152 oldalából mindössze egyetlen egyen szerepel, hogy a szerző férjével levelezett, azonban a feljegyzésekből egyértelműen kiderül, hogy folyamatosan értesült Orosz Tamás ügyeiről, még ha az több napig távol is volt. A levélírások is tehát a napi rutin részei lehettek, ahogyan a már említett Keczer-naplónál ez jól dokumentálva is előjön.²⁸

A naplót domináló, a termények folyamatos ide-oda szállítását mutató bejegyzésekből arra lehet következtetni, hogy az asszony folyamatosan leltárt is készített mindennapjai során, hogy tudja, birtokai és szolgálói milyen szükségletekkel rendelkeztek. Evidens ezek mellett, hogy a szerző és férje a kevésbé sűrű téli

26 Nemessányi Bálint 1686–1694-ig emigrációban volt Thököly Imrével, így felesége lányát, Szentpétery Évát körülbelül 8 éves korában hagyta otthon. Emellett Szentpétery János, Éva édesapja 1685-ben hunyt el, így Évát Nemessányi sokáig nem is nevelhette. Ld. Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Szerk. Mészáros Kálmán – Heckenast Gusztáv. Bp., 2005. 304. p. (História Könyvtár Kronológiák, Adattárak 8.); MNL OL P 423 8. cs. 1684.

27 Metzger, 2024. 473–475. p.

28 A napi rendszerességű levelekről pl. lásd: *Tasnádi Nagy*, 1894. 89. p.

napokon kártyázhatott, és hogy magának a naplónak is valamikor meg kellett születnie, tehát a naplóírás is a napi programokhoz sorolandó.

A 4 gyermek nevelésével járó teendőkről szintén keveset olvasunk. A gyermekek csak születésükkor és halálukkor kerülnek megemlézésre a naplóban. Mindannyian sokat vannak a nagyszülőknél, fogadnak melléjük dajkát, de egyikük Szentpétery Éva általi szoptatásáról is olvashatunk.

A gyermeknevelésre vonatkozó információk a nem mindennapi események, illetve ezek sorozatai kapcsán kerülnek rögzítésre. Az egyik ilyenre a legekleltánabb példa az az 1698. évi 4 hónap, amely valószínűleg az első évertékelő imának a létrejöttét is ösztönözte, ugyanennek az évnek a végén. A szerző ugyanis ekkor vesztí el 3 éves kislányát és vajúdó, 39 éves édesanyját a még meg nem született testvérével együtt.²⁹

A napló, kronologikus műfajából kifolyólag a tragédiák beékelődését a mindennapokba különösen plasztikusan jeleníti meg.³⁰ A házaspár a kevésbé forgalmas márciusi napjait éppen Csicszerben tölti, amíg hároméves leánygyermekük az innen két vármegyével és 100 km-rel arrébb fekvő Ásgúton van nagyszüleinél. A hónap 9. napján értesülnek a gyermek súlyos betegségről és másnap, 10-én útra kelnek hozzá. Nagyon gyorsan, a szokásos megálló beiktatása nélkül 11-én reggel 7 órakor³¹ már Ásgúton vannak és a gyermeket még utoljára karjukba

-
- 29 Anyaságról, halálról és érzelmekről lásd: *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Dissimulatio mortis: A halál koncepciói a kora újkori irodalmi emblematikában. In: *Színlelés és rejtőzködés: a kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2010. 331–375. p.; *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*. Szerk.: Erdélyi Gabriella. Bp., 2019. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 4.); *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*. Szerk.: Hanák Béla – Szabó András Péter. Bp., 2021. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Magyar Családtörténetek: Források, 4–5.); *Laczházi Gyula*: A szubjektivitás alakzatai és az érzelmi hatás kérdése a kora újkori magyar költészetben. In: *Textológia és interpretáció a régi magyar irodalomban: Tanulmányok Orlovsky Géza emlékére*. Szerk.: Kiss Farkas Gábor – Pesti Brigitta – Hajdu Ildikó. Bp., 2021. 94–112. p.; *Krász Lilla*: Születés és anyaság a régi Magyarországon. 16. század–20. század eleje. Bp., 2023.
- 30 A korabeli időtudattal kapcsolatban további kutatási lehetőségeket kínálnak a kalendáriumok lásd: *Dukkon Ágnes*: „Az idő ósága...” Kalendáriumtörténeti tanulások. Bp., 2024.
- 31 Szentpétery Éva idővel kapcsolatos szoros viszonya a vagyonosabb köznemesekével volt egy szinten lásd: *Tóth István György*: Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kisnemesek időfogalma a 17–18. században). In: *Óra, szablya, nyoszolya*. Szerk.: Zimányi Vera. Bp., 1994. 115–132. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.); *Fónagy Zoltán*: „Minden helynek megvan a maga ideje”. Ember és idő viszonya a 19. századi Magyarországon. In: „Atyám megkívánta a pontosságot”. Ember és idő viszonya a történelemben. Szerk.: Uő. Bp., 2016. 75–78., 82–86. p.

veszik. Szentpétery Éva az eseménysort a megszokottnál bővebben fejt ki. „9. érkezett az úr Csicserbe hozzánk, megmondta, hogy már talán életben sem érem az szegény gyermeket. Maga mindjárt Radba ment. 10. Megindultam fel urammal ökegyelmével együtt. 11. Érkeztünk Asgutra 7 óraker, reggel. Még szegény lánykámot életben tanáltam, de már nem szólhatott a lelkem, hanem csak az szép szemével megnézett. Sokáig le nem vette a szép szemit mind rólam, mind uramról. Utoljára a kezeckjét adta mind nekem, mind uramnak, úgy búcsúzott el tülünk az én szerelmes elsőszülettem. 3 óraker pedig,³² délután lelkét az ő Teremtőjének szent kezébe adta.”

Az elhunytat 16-án, helyben temetik el és több hálálkodó mondat révén ekkor értesülünk arról, hogy a nagymama és a mostohapapa nevelte őt. „Temettete el az én kedves édes mostoha, ugyande édes atyám helyett való édes atyám, édes kedves anyám, kit is születése napjátúl fogva isteni félelemben, kegyességben, jó erkölcsokban és csendes magavélelésében neveltek [...] Az nagyirgalmú Isten fizesse meg ökegyelmüknek vele való sok fáradságokat, nyughatatlanságtokat, reá való gondvélelésekért hosszabbítsa meg Isten heteket érette, s adjon csendes időket érne ökegyelmüknek.”

A temetés után a szomorú házaspár visszatér Csicserbe, majd néhány hónap elteltével, május 26-án Orosz Tamás Gesztelyre utazik, hogy elkezdje a nyári munkálatokat. Szentpétery Éva nem tart vele, ő ugyanezen a napon Eperjes felé veszi az irányt, hogy várandós édesanyjával legyen. A 39 éves Dobay Anna azonban, a lánya érkezése után egy héttel szülés közben életét veszti. „Die 6. Júni. Reggel 7 óra tájban kezdett rosszul lenni az édes, szerelmes anyámasszony. Estve hét órától fogvást egész két óraig rettenetes, kimondhatatlan fájaldmokat szenvedvén semmiképpen méhének gyümölcsét semmiképpen el nem hozhatta. Sok istenes imádsági és fohászokásai között éjfélt után két óraker lelkét az ő Teremtőjének kezébe ajánlotta, kimúlt ez árnyíkvilágból, ugyanott az eperjesi háznál.”

Őt a halála után három nappal, június 10-én a már többször említett Tarcadobón lévő családi sírba temetik el, ami után az időközben újraegyesült házaspár rögtön útra kel. Eperjesen, majd Ásgúton át a hónap 17. napján Csicserbe érnek, folytatva a nyári feladatok ellátását. A napló jól megszokott szükszavúsága visszatér, az élet megy tovább és ahogyan Szentpétery Éva fogalmaz évvégi imájában, a hit megmarad és segítséget nyújt: „[...] keserőségeim között is engem meg nem

32 A gyermekek halálának órára pontos feljegyzésével Bethlen Katánál is találkozunk ld: *Németh S. Katalin* Bethlen Kata Önéletírása és a XVIII. századi halotti beszédek. In: *Irodalomtörténeti közlemények*, 88. (1984) 2. sz. 197. p.

öltél, hanem a te Szentlelkeddel engemet vigasztaltál, s bátorítottál, és az én igaz hitemben megtartottál [...]”³³

Konklúzió

Az a kétségtelenül pozitív tény, hogy a Szentpétery-napló mind a nőtörténet, mind pedig a köznemesség kutatása szempontjából egyedülálló forrás, együtt jár a viszonyítási pontok kis számával is. Elsőként azt lenne fontos látnunk, hogy a házaspár összehangolt munkája beleillik-e a térség általános köznemési stratégiáinak a sorába és/vagy az ország felszabadítása mint korszakváltás indukálhatta-e azt, esetleg éppen Szentpétery Éva tekintélyes hozománya és műveltsége eredményezte-e nagyfokú beleszólását a mindennapi munkálatokba.³⁴

Akár általános, akár kivételes volt Szentpétery Éva partneri helyzete, a városi és főnemes asszonyokra vonatkozó szakirodalomban leírtak igazak voltak rá is. Sem fizikális, sem pedig átvitt értelemben nem volt elzárva a különböző terektől. Elsősorban női szerepeiből adódóan, férje mellett, vagy őt helyettesítve, akár egyedül is folyamatosan jelen volt a nagy, általában három, de akár öt vármegyére is kiterjedő nyilvános terekben, azok városaival, piacaival és többszáz községével együtt.

Habár a családi jogi ügyekben nem ő járt el, vagy a vármegyei politikába nem folyt bele, ugyanúgy ezek a terek is nyitottak voltak számára. Több családi megállapodásnál, pernél megjelent, a birtokjog nőkre vonatkozó aspektusait pedig már nagyon fiatalon jól ismerte. A közélet korabeli sarkpontjai családi és földrajzi közelségben voltak hozzá, és ezek jelentőségét értette is, hiszen írásba foglalta őket. Így, Szentpétery Éva, ellentétben a korabeli elvárásokkal, számos térbe bepillanthatott, sőt, néhányban kifejezetten otthonosan is mozgott.

33 MNL OL P 423 10. cs. 1694.

34 Utóbbira mind a főnemesség, mind pedig a köznemesség köreiből ismerünk példákat lásd: Csáky Kata hosszas konfliktusok árán saját birtokait férje nélkül igazgatta: *Papp Klára*, 2006. 26–27., 37., 40. p.

Szentpétery Éva és Orosz Tamás Csicseren kívüli tartózkodása (1699-1702.)

1699. év	január-február	tavas	nyár	ősz	december	Összesen
Szentpétery Éva			16 (Gesztely)	9 (egyéb birtokok)		25
Együtt	8 (egyéb birtokok)		58 (Gesztely)	33 (Gesztely), 1 (egyéb birtokok), 5 (állattenyésztés)	10 (esemény)	115
Orosz Tamás	2 (vármegyei közélet)	22 (Gesztely)	1 (szőlő)	3 (szőlő) 3 (vármegyei közélet)		31
Összesen						171

1700. év	január-február	tavas	nyár	ősz	december	Összesen
Szentpétery Éva			9 (Gesztely)			9
Együtt	28 (esemény)	4 (Gesztely), 3 (családi jogi ügyek	33 (Gesztely), 3 (családi jogi ügyek), 4 (egyéb birtokok)	45 (Gesztely)		120
Orosz Tamás	2 (vásár)	12 (Gesztely), 2 (vármegyei közélet), 1 (szőlő), 1 (?)		3 (Gesztely)		21
Összesen						150

1701. év	január-február	tavas	nyár	ősz	december	Összesen
Szentpétery Éva			1 vásár	3 (vásár), 8 (Gesztely, 3 (szőlő)	2 (?)	17
Együtt	8 (egyéb birto- kok)	14 (Gesztely), 2 (családi jogi ügyek), ? (esemény)	4 (szőlő) 58 (Gesztely), 2 (családi jogi ügyek)	15 (Gesztely), 4 (szőlő)	2 (esemény)	~83
Orosz Tamás	2 (vármegyei közélet)	6 (Gesztely), 2 (csa- ládi jogi ügyek)	1 (szőlő), 5 (csa- ládi jogi ügyek), 7 (Gesztely), 1 (?)			38
Összesen						~138

1702. év	január-február	tavas	nyár	ősz	december	Összesen
Szentszéchy Éva			5 (Gesztely), 1 (isteni szolgálat)			6
Együtt	1 (?), 6, (ese- mény)	16 (Gesztely), 1 (esemény), 1 (isteni szolgálat)	1 (isteni szolgálá- lat), 1 (esemény), 1 (szülő)	11 (Gesztely), 27 (szülő), 1 (csalá- di jogi ügyek), 1 (esemény)	7 (isteni szol- gálat)	75
Orosz Tamás	16 (Gesztely), 6 (vármegyei közélet)	3 (vármegyei köz- élet)	3 (vármegyei közélet), 9 (Gesztely), 5 (egyéb birtokok), 2 (családi jogi ügyek)	1 (?), 3 (ese- mény-), 7 (Gesztel- y), 1 (vármegyei közélet), 2 (szülő)	2 (esemény), 2 (vármegyei közélet)	62
Összesen						143

*Szentpétery Éva és Orosz Tamás által meglátogatott rokonok,
ismerősök és események száma (1699–1702)*

	rokon/ismerős	lakodalom	temetés
1699	7	0	0
1700	4	2	1
1701	8	3	1
1702	17	7	6

Szentpétery Éva itineráriuma (1699. január 3-tól 1702. december 26-ig)

1699. január 3.	Csicser
1699. január 29.	Vásárhely
1699. január 30.	Agyagos
1699. január 31.	Ásgút [Felsőásgút]
1699. február 1.	Dobó
1699. február 3.	Eperjes
1699. február 4.	Ásgút
1699. február 5.	Csemernye
1699. február 6.	Csicser
1699. június 16.	Rád [Rad]
1699. június 17.	Liszka
1699. június 18.	Gesztely
1699. október 3.	Olaszi
1699. október 4.	Csicser
1699. október 12.	Csemernye
1699. október 13.	Eperjes

1699. október 14.	Pécsiújfalu (Pécsújfalu)
1699. október 15.	Dobó
1699. október 16.	Eperjes
1699. október 19.	Varanó [Varannó]
1699. október 20.	Csicser
1699. november 24.	Szacsúr
1699. november 25.	Ásgút
1699. november 26.	Eperjes
1699. november 30.	Csemernye
1699. december 1.	Csicser
1699. december 21.	Tusaújfalu
1699. december 22.	Megyes
1699. december 23.	Ásgút
1699. december 24.	Eperjes és Dobó
1699. december 28.	Nemessány
1699. december 29.	Ábrahámfalva
1699. december 31.	Farkasfalva
1700. január 2.	Tótfalu és Krigó [Krig]
1700. január 5.	Lyubló [Lubló]
1700. január 6.	Dobó
1700. január 7.	Eperjes
1700. január 8.	Ásgút
1700. január 11.	Szacsúr
1700. január 12.	Csicser
1700. február 1.	Rád
1700. február 2.	Gesztely
1700. február 4.	Tornyosnémete [Tornyosnémeti]

1700. február 5.	Eperjes
1700. február 6.	Dobó
1700. február 7.	Badasvágás [Balázsvágás]
1700. február 8.	Dravce [Dvorce]
1700. február 9.	Ábrahámfalva
1700. február 10.	Tótfalu
1700. február 11.	Krigó
1700. február 12.	Plavnica
1700. február 13.	Eperjes
1700. február 14.	Ásgút
1700. február 16.	Kucsin
1700. február 17.	Csicser
1700. május 24.	Csernahó [Csarnahó]
1700. május 25.	Gesztely
1700. május 28.	Sadan [Zsadány]
1700. május 29.	Eperjes
1700. május 30.	Dobó
1700. június 2.	Tótselymes
1700. június 3.	Eperjes
1700. június 5.	Ásgút
1700. június 6.	Gerend [Gerenda]
1700. június 7.	Csicser
1700. július 20.	Csernahó
1700. július 24.	Liszka
1700. július 25.	Gesztely
1700. szeptember 7.	Szikszó és Gesztely
1700. október 16.	Olaszi

1700. október 17.	Rád
1700. október 18.	Csicser
1701. január 24.	Agyagos
1701. január 25.	Eperjes
1701. január 28.	Dobó
1701. január 31.	Eperjes és Ásgút
1701. február 1.	Agyagos
1701. február 2.	Csicser
1701. április 5.	Rád
1701. április 6.	Liszka
1701. április 7.	Mád
1701. április 8.	Gesztely
1701. április 11.	Mád
1701. április 13.	Újhely [Sátorajújhely]
1701. április 14.	Rád és Csicser
1701. április 17.	Szelmencz [Kis- vagy Nagyszelmenc]
1701. április 27.	Csernahó
1701. április 28.	Gesztely
1701. április 30.	Mád
1701. április 31.	Gesztely
1701. június 13.	Mád
1701. június 14.	Liszka
1701. június 15.	Rád
1701. június 16.	Csicser
1701. június 23.	Lehóc
1701. június 24.	Csicser
1701. július 6.	Csernahó

1701. július 9.	Csicser
1701. augusztus 12.	Újhelyimező [?]
1701. augusztus 13.	Gesztely
1701. augusztus 25.	Miskolc és Gesztely
1701. szeptember 7.	Szikszó és Gesztely
1701. szeptember 16.	?
1701. szeptember 17.	Csicser
1701. szeptember 27.	Ungvár és Csicsér
1701. október 11.	Lehóc
1701. október 15.	Csicser
1701. október 18.	Rád
1701. október 19.	Csernahó
1701. október 20.	Tállya
1701. október 21.	Gesztely
1701. október 27.	Olaszi
1701. október 28.	Rád
1701. október 29.	Csicser
1701. december 1.	Veskóc
1701. december 2.	Csicser
1701. december 5.	Vásárhely
1701. december 6.	Agyagos
1701. december 7.	Eperjes
1701. december 12.	Bisztra
1701. december 13.	Vásárhely
1701. december 14.	Csicser
1701. december 26.	Veskóc és Csicsér
1701. december 27.	Mokcsa és Csicsér

1701. december 31.	Dobron [Kis- vagy Nagydobrony]
1702. január 2.	Csicser
1702. február 5.	Mogyorós
1702. február 6.	Csicser és Raska [Kis- vagy Nagyráska]
1702. február 7.	Kapos [Kis- vagy Nagykapos]
1702. február 8.	Csicser
1702. február 27.	Mokcsa és Csicsér
1702. március 30.	Veskóc
1702. március 31.	Csicser
1702. április 13.	Ungvár
1702. április 14.	Csicser
1702. április 17.	Veskóc és Csicsér
1702. április 28.	Csernahó
1702. április 29.	Keresztúr
1702. április 30.	Gesztely
1702. május 11.	Tarcal
1702. május 12.	Olaszi
1702. május 13.	Rád
1702. május 14.	Csicser
1702. május 28.	Mokcsa és Csicsér
1702. június 13.	Ungvár
1702. június 14.	Lehóc
1702. június 16.	Csicser
1702. július 10.	Rád és Csicsér
1702. augusztus 10.	Olaszi
1702. augusztus 11.	Gesztely
1702. augusztus 13.	Tarcal

1702. augusztus 14.	Újhely
1702. augusztus 15.	Rád
1702. augusztus 16.	Csicser
1702. augusztus 20.	Lelesz
1702. augusztus 21.	Géres [Kis- vagy Nagygéres] és Csicser
1702. szeptember 13.	?
1702. szeptember 14.	Tarcal
1702. szeptember 15.	Gesztely
1702. szeptember 23.	Olaszi
1702. szeptember 24.	Csicser
1702. október 16.	?
1702. október 17.	Lehóc
1702. október 21.	?
1702. október 22.	Csicser
1702. október 24.	?
1702. október 25.	Csernahó
1702. október 31.	Olaszi
1702. november 1.	Tarcal
1702. november 13.	Vajdacka [Vajdácska]
1702. november 14.	Csicser
1702. november 19.	Mogyorós és Csicser
1702. november 21.	Vaján
1702. november 22.	Csicser
1702. december 13.	Kapos
1702. december 26.	Csicser

KOCSIS ANNAMÁRIA

BOSZORKÁNYVÁD A XVIII. SZÁZADI ÚJFEHÉRTÓRÓL

Szabolcs vármegye vizsgálata Prodán Jánosné ellen

A hazai boszorkányperек forrásközpontú kutatásához nagyban hozzájárult Komáromy Andor (1861–1931) boszorkányper forráskiadványa,¹ majd Schram Ferenc (1923–1975) szövegkiadási munkája.² Az 1980-as évektől a kutatók levéltárosok bevonásával próbálták felderíteni a Komáromy Andor és Schram Ferenc átfogó kutatásai után is ismeretlen, kiadatlan boszorkányperiratokat. A meginduló feltárásoknak köszönhetően előkerült újabb iratok jelentős mennyiséggel bővítették a boszorkányper-dokumentumok korpuszát. E sorok írója korábbi forrásközléseivel igyekezett felhívni a figyelmet arra, hogy a vármegyei levéltárakban továbbra is fellelhetők olyan — a magyarországi boszorkányperекhez köthető dokumentumok —, melyek ugyan feltáráásra kerültek, de közzétételük mindeztidig nem történt meg.³ Jelen forrásközlés egy, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei Levéltárában őrzött, a XVIII. században boszorkány-ság vádja miatt lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyvét tartalmazza.

A boszorkányperек Magyarországon a XVI. század elejétől fogva már nem egyházi, hanem vármegyei, úriszéki, pallosjoggal rendelkező városok bíróságai, jus gladiiivel⁴ nem rendelkező mezővárosi szenátusok, kerületi és falusi bíróságok előtt zajlottak le. A legmagasabb vármegyei fórum a megyei törvényszék volt, emellett alsóbb fokú megyei bíróságként létrejöttek az alispáni és szolgabírói ítélőszékek. Az ítélkezést a megyei tisztikar látta el, az eljárás elnöke az alispán volt, rajta kívül jelen volt még a szolgabíró, illetve nagy számban vettek részt az esküdt ülnökök, akik a vármegyei művelt nemesség köreiből kerültek ki.⁵ Az elkövetett bűnök súlyának megfelelően elkülönült az alispáni és a szolgabírói szék. Alispáni ítélőszék elé kerültek például a becsületsértési, rágalalmazási perек. A vármegye legalsóbb ítélkező fórumaként a szolgabíró járt el a kihágási és rendészeti ügyekben.⁶

1 *Komáromy*, 1910.

2 *Schram*, 1970. I. k., *Schram*, 1970. II. k. és *Schram*, 1982.

3 *Kocsis*, 2023a, *Kocsis*, 2023b és *Kocsis*, 2024.

4 Értsd: pallosjoggal.

5 *Varga E.*, 1961. 61. p.

6 *Mezey*, 2018. 680. p.

A kora újkori magyar büntető- és eljárásjog a XI–XIX. század között két bíráskodási modell szerint működött: *accusatorius*, azaz a vádelven alapuló bizonyítási rendszer (XI–XV. század), valamint *inquisitorius*, vagyis a nyomozati bizonyítás elvén (XVI–XVII. század) működő.⁷ A XVI. századtól Magyarországon is megjelent a nyomozó elv, a vádelvet azonban nem szorította ki teljesen.⁸ A nyomozati elven működő eljárás során nyomozó tanúvallatást, inquisitiot tartottak. A vádelvű eljárással ellentétben nem a vádlott bűnössége állt a vizsgálat fókuszában, hanem maga az elkövetés módja. A peres eljárások általában szokásjog szerint zajlottak le, ezekre a lassúság volt jellemző.

A káreset bekövetkezte után, a panasztételt követően kezdődhetett meg a vizsgálat, ekkor megtörtént a vallomások felvétele és a bűnjelek begyűjtése. A XVI. századtól nem a felperes feljelentésével indult a bűnügyek eljárása, hanem hivatalból.⁹ A per szóbeli volt, más néven sommás eljárás, ez többnyire egy napon zajlott le.¹⁰ A helyi hatóság intézkedett a büntett jellegének és a bűnjelek felderítésének érdekében, meghallgatta a lehetséges tanúkat és eljárt az elkövető elfogásában és az illetékes hatóságnak való átadásában. E hatósági személyek jelentést írtak az alsóbb szintű hatóság eljárásáról, illetve kiegészítették a vizsgálatot a gyanúsított részletes kihallgatásával. Ezt követően döntöttek az elfogás vagy szabadon bocsátás kérdésében, majd az ügyet átadták az ítélőbíróságnak. A bírói vizsgálat során tanulmányozták az ügy előzményeit, kihallgatták a gyanúsítottat és tanúkihallgatást tartottak.

Az előkészítő vagy előzetes bűnvizsgálat (*inquisitio collateralis*) során a peren kívüli, megelőző vizsgálatokat folytatták le, valamint lezajlottak a vizsgálat előkészítéséhez szükséges tanúvallatások. Az előkészítő szakaszban határozták meg azt is, hogy hány tanú kihallgatására fognak sort keríteni. Jellemző volt, hogy tárgyi bizonyítékok hiányában a tanúk számának növelésével éltek. Kétféle tanúkihallgatási eljárást alkalmaztak: általános eljárás (*inquisitio generalis*), mely egy bűnmegeelőző, tudakozó eljárás volt olyan helységekből, ahol gyakran történtek bűnesetek, valamint a *különleges* eljárás (*inquisitio specialis*), mely során a konkrét bűnesetre vonatkozó tanúkihallgatások zajlottak, ez még a peren kívüli szakaszhoz tartozott. Előbbit a büntett körülményeinek, az elkövető

7 A két eljárás történeti fejlődését és alapvető jellemzőit összefoglalja: *Fantoly*, 2009. A bosszorkányperek és az inkvizitórius eljárás kapcsolatára a német területek vonatkozásában lásd: *Koncz*, 2015.

8 *Kovács*, 2007. 3. p.

9 *Kovács*, 2007. 4. p.

10 *Hajdu*, 1971. 237–238. p.

személyének felderítésére, tehát boszorkányok felkutatására, míg az utóbbit egy tényleges bűneset gyanúsítottjának és az elkövetés mikéntjének vizsgálatára alkalmazták.¹¹

Az eljárás megindítása perfelvételi utasítás alapján történt, vármegyei és úri-széki bíróság előtti perek esetében ezt az alispán rendelte el.¹² A tanúkihallgatás helyszíne városokban a törvényhatóság helyiségében, vármegyei és járási ügyek esetében a tiszttartói udvarban került sor a tanúk kihallgatására. Bizonyos esetekben a tanút lakóhelyén hallgatta ki a nyomozást végző személy.

A bizonyításhoz írásbeli kérdőpontos vallatást alkalmaztak, a tanúknak feltett kérdőpontok így alapjában véve a szóbeszédre alapoztak és abból igyekeztek a ténymegállapításhoz szükséges kérdéseket feltenni. A hatóság által prezentált kérdőpontokban egyaránt jelen volt a hivatalos és a népi boszorkányképzet.

A forrásunk záradékában az iratot litterae testimonialis-nak, azaz bizonyáglevélnek nevezik, az irat külzetére más kéz által rávezetett inquisitio kifejezés ugyanakkor egy későbbi minősítés. Minden bizonnyal azonban a jelen irat az eljárás kezdetén keletkezett a tényleges vizsgálat, esetleges vallatás később következhetett. A forrás kapcsán különösen érdekes, hogy Prodánné, a vele konfliktusba keveredők, illetve a konfliktust kezelő személyek milyen jogi fórumokat használnak, illetve éppen milyeneket próbálnak elkerülni. Az első tanú vallomásából az derül ki, hogy a két egymást szidalmazó asszony felkeresi az udvarbíró, hogy inkább az ítélkezzen felettük és hajtson rajtuk végre kényszerintézkedést, mert így el tudják kerülni, hogy ügyük a vármegyei ítélkezés elé kerüljön és ezzel nagyobb bajba kerüljenek. Érdekes momentum az is, hogy az udvarbíró magára vállalja az ügyet, ezzel rövidre zárja az eljárást, amely aztán később Prodánné további ügyei miatt mégiscsak a vármegyei hatóság elé kerül.

A forrásiratunkban kihallgatott tanúk beszámolói alapján jól körvonalazódik a Pócs Éva által meghatározott társadalmi boszorkány alakja. E boszorkánytípust a közösségi együttélés félelmeiből eredő konfliktus hívta életre. A korszak emberei igen jól ismerték egymást, hiszen a társas élet szinterei összekötötték őket, kialakítva egy bonyolult kapcsolati rendszert. Az egymás közelében élés gyakran fe-

11 *Katona, 1977. 57–63. p.*

12 Fontos megjegyezni, hogy Mária Terézia 1756. január 26-án a pozsonyi Helytartótanácshoz leiratot intézett, amelyben elrendelte a vármegyének és a törvénykezési joggal bíró városoknak, hogy a varázslás- és boszorkánypereket az addigi törvények és szokás szerint megindíthatják, lefolytathatják és ítéletet is hozhatnak, de amennyiben az ítélet halálbüntetést vagy tortúra alkalmazását tartalmazza, azt anélkül végre nem hajthatják, hogy az összes iratot további intézkedés céljából a Helytartótanácsához fel nem terjesztenék. *Tóth G., 2020. 81. p.*

szültségekkel, konfliktussal volt terhelt. Tulajdonképpen a közösség bármely tagja boszorkánnyá válhatott, aki vitás helyzetbe keveredett másokkal, vagy fenyegetőzött, átkozódott.¹³ Utóbbiakat — mint a verbális agresszió megnyilvánulásait — a boszorkányperes iratok a legváltozatosabb formákban sorakoztatják. Igen gyakran vezették vissza a boszorkánysággal gyanúsított személy boszorkányságát a viselkedésére, fenyegetőző magatartására. A tanúk elmondásai alapján a fenyegetés különböző formái visszatérő elemek a boszorkánynak vélt személyek kommunikációja során, és ezzel a károkozásra irányítja a figyelmet.¹⁴ (Ezeket a tanúk fontosnak tartották megemlíteni a vallomásaikban, felhívva ezzel a bíróság figyelmét is.) Érdemes megemlíteni, hogy a kárvallottak is számtalanszor éltek a fenyegetés elrettentő erejével, amitől azt várták, hogy a boszorkány leveszi róluk a rontást.

A forrásunkban szereplő eset is példázza ezt a jelenséget, hiszen a Prodán Jánosné Zmotyán Zsófia ügyében meghallgatott tanúk elsősorban az idős asszony fenyegetőzéséről számoltak be. Vallomásában az első tanú egy 14 évvel korábbi esetet idézett fel, mely egy kocsmai verekedés részleteibe enged bepillantást. A helyi kocsmában tartózkodott Prodánné fia, ifjabb Prodán János, aki „igen fent tartván magát, mindenkivel veszekedett, verekedett”. A kialakult dulakodásba közbeavatkozott a szintén jelenlévő Prodánné is. Az idős asszony a fiával verekedő Varga Ferencnek „neki ugordván, beléragaszkodván” kérte számon a férfitől, hogy miért veri a fiát. Ferenc a verekedés hevében megrúgta Zsófiát, akinek ettől „minden szeméremteste kilátszott.” Prodánné sértettségében megfenyegette Ferencet, ekképp: „Várd meg, te kutya, mert azt a tejet is megsiratod, akit anyádbul kiszoptál”.

A boszorkányperes iratok rontáselbeszélései alapján a fenyegetést követően került sor a boszorkány valóságos megjelenésére, aki ekkor mágikus cselekményt végzett, vagy viselkedésével annak gyanúját keltette. A tanúk vallomásaikban a boszorkányrontás igazolása érdekében a gyanúra okot adó személyeket, bűnjeleket, tárgyakat sorakoztattak. A rontás-elbeszélések gyakori motívuma az elragadás, mely során a boszorkány meglövigolta, megnyargalta áldozatát, olykor koci elé fogta. A perszövegekből kiolvasható boszorkányrontás narratívák alapján a leggyakrabban a lövátétel, meglöviglás, elhurcolás és megnyomás típusú rontásokról számoltak be a tanúk.

Tanúink közül a verekedésben érintett Varga Ferenc az asszony fenyegetésével magyarázta a későbbiekben őt ért káresetet. A férfi gulyásként tenget-

13 Pócs, 1995.

14 Varga M., 2019. 355. p.

te mindennapjait. Elmondása alapján a kocsmai incidenst követően még aznap este a rá bízott ökrök egyike megbokrosodott és a település melletti Sós tó jegén átszaladva eltűnt szemei elől. A harmadik és negyedikként tanúskodó férfiak Jósa Antal szolgálatában lévő béresek voltak. Mindketten egy elragadás „élményét” tárták az eljáró hatóság elé. Elmondásuk szerint egyik éjjel az ökrök istállójában tartózkodtak, amikor egyiküket, Kósa Jánost megragadták és a település melletti kaszálóhelyre hurcolták. Ott „az alfelét úgy az földhöz verték, szintén ugyan vacogott a foga belé.” A férfi, miután visszavitték az istállóba, ott lévő társainak beszámolt a történetéről. Narratívájában Prodánnának tulajdonította az elragadást, amit azzal magyarázott, hogy a férfi korábban az idős asszony kaszálóján legeltetett. A János által előadott történet körbejárta a települést, de ezt Prodánné sosem kérte számon a férfin. A tanúk által elmondottak, s az, hogy „már annak előtte szóban forgó asszonynak tartatott öreg Prodán Jánosné” elegendőek voltak a boszorkányvád megfogalmazódásához. Az asszony normaszegő viselkedése (kocsmába járt, verekedett, fenyegetőzött) magában hordozta annak lehetőségét, hogy a közösség kizárja magából, hiszen a veszekedés vagy részegeskedés negatív megítélés alá esett, és ugyancsak nem tolerálta a közösség az asszonyok, leányok kocsmába járását vagy káromkodását.

A tanúvallomásokból az is kissejlik, — amire fentebb már történet utalás — hogy a sértettek is éltek a fenyegetés erejével. Az asszonyt azzal próbálták megfélemlíteni, hogy a boszorkányok sorsára jut, tehát megégettetik. A fenyegetést követően az elveszett ökrök megkerült. Varga Ferenc vallomásában Prodánné második megjelenéséről és ismételt fenyegetőzéséről is beszámolt, eszerint este az istállóban az asszony egy kék macskával hirtelen ott termett, megfenyegette Ferencet, majd a macska rátámadt a férfira és annak karját marcangolni kezdte.

Az ismertetett tanúvallomások az eljáró hatóság elé tárták, hogy az újfehértói Prodánné Zmotyán Zsófia „minémű életű volt, avagy volt-e valamely gyanúság boszorkánysága felől, és mikor miket cselekedett”. A közvélemény megítélésére utal a tanúvallomásban a vádlottra tett megjegyzés, miszerint „szóban forgó asszonynak tartatott”. Ez alapján elmondható, hogy Prodánnéról a közösségén belül igen rossz vélemény alakult ki, negatív szerepkört ruháztak rá.

Az asszony ellen folyt vizsgálat további részleteit a források hiányában nem ismerjük. A tanúkihallgatások legalább két időpontban és helyszínen valósultak meg, az első, a második és a harmadik tanú vallomását egyfajta tintával rögzítették, a negyedik tanú vallomása más tintával készült, de az iratot egy kéz készítette. Az irat egy másolat, így utóbbi részlet nem jelzi azt, hogy csak az utolsó tanút hallgatták ki később.

Forrásközlés¹⁵

**Szabolcs vármegye vizsgálata öreg Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi ellen
Újfehértó, 1760. december 6–Balkány, 1761. január 11.**

Anno D[omi]ni 1760. Die 6ta mensis Xbris in Possessione Új Fejérthó¹⁶ praesens Inquisitio pro Parte Generosi D[omi]ni Ioannis Kuk penes Commissionem spectabilis D[omi]ni Nicolai Ibrányi de Vaja et in Ibrány Secundum De Eo Utri puncta peracta est

De Eo Utrum?

1mo Esmeri é a' Tanu mostan Uj Fejértón lakó Zmotyán Sofit Öreg Prodán János hites Társát ha esmeri?

2do Miolta itten Uj Fejértón lakik Prodáné minémü életü vólt, avagy vólt é valamely gyanúság Boszorkánysága felől, és mikor miket cselekedet, nevezetessen számlállya elő a' Tanu, hol és mi helyen, kikkel minémü dologban?

Primus Testis Egr[egius]¹⁷ Ioanes Papp in Possessione RácZ Fejerthó¹⁸ residens Annor[um] Cir[citer] 50. Deposito Corporali Juramento fatetur.

Ad 1^{umum} et 2^{dum} Jol esmeri e' Tanu Uj Fejértón lakó Öreg Prodán János hites Társát Zmotyán Sofiát. Azt is bizonyosan recognoscállya e' Fatens,¹⁹ ennek előtte való Esztendőben lévén e' Fatens Méltóságos Gróff Aspermont²⁰ Ur eö Nagysága Uj Fejértai Udvar Birája, Csonka András nevü Gulyássá lévén eö Nagyságának (ki most Tégláson²¹ lakik) kinek Felesége moston Uj Fejértón lakó Öreg Prodán János Feleségét öszve boszorkanyozván, mint hogy ez Fatensnek Jurisdictionja

15 A forrást betűhív átirásban közöljük. A központozási jeleket csak abban az esetben módosítottuk, ha azok a mondat vagy gondolati egység végét jelölték, vagy azokban az esetekben, ahol a mondatok hosszúsága gátolta a megértést. A szövegben előforduló latin és magyar nyelvű rövidítéseket szögletes zárójelben oldottuk fel. A latin szavak magyar jelentését, valamint a régies kifejezések magyarázatát lábjegyzetben tüntettük fel.

16 Újfehértó Szabolcs vármegyei település.

17 Egregius: nagyságos, tisztelt (latin).

18 RácZfehértó Szabolcs vármegyei település, ma: Újfehértó.

19 Fatens: tanú (latin).

20 Helyesen: Aspermont. Aspermont Ferdinánd gróf Újfehértó birtokosa.

21 Téglás Szabolcs vármegyei település.

alatt lévén mind Prodáné, mind pedig akkori Gulyás Csonka Andrásné, mind ketten hozzá mentek, ezt mondván eő Kegyelmének, mi egymást meg boszorkányoztuk. Ne essünk a' Vármegeye kezében, ezért jöttünk Kegyelmedhez, tegyen Lánzcra bennünket, légyen inkább Kigyelmed keze rajtunk, és ne essünk a' Vármegeye kezében. Ezen szavai után a' Tanú mind kettőt Lánzcra tétette, és harmad Napig ottan tartotta. Az idő alatt egymással meg békéllettek, mind kettőjüket e' Tanu el bocsátotta, egymást tovább nem proseqválták, a' T[ekintetes] N[emes] Vármegeye sem kereste, a' dolog füstbement mind ez ideig.

Secundus Testis Providus Franciscus Varga subditus spectabilis Domini Michaelis Sagii in Possessione Uj Fejértó Comorans Annor[um] Cir[citer] 63. deposito p[rae]vie Corporalis Jur[atus] fatetur.

Ad 1um et 2um Bizonyosan esméri a' Tanú R[ác]z] Fejértón lakó Zmotyán Sofit Öreg Prodán Jánosné, vallyá azt is le tett hiti után, ennek előtte Cir[citer] 14. Esztendőkkel N[emes] Varga János Ur Korcsmáján boroztak több ottan lévőekkel edgyütt, ottan lévén mostan Fejértón lakó Iffiu Prodán, másként magát hivató, Papp János is igen fent tartván magát,²² mindenekkel veszekedet, verekedet, nékimenvén e' Tanunak is kezében lévő fokossal, azmint főben akarta ütni, e' Tanu kezében lévő bottal kiütvén kezébül az fokost, magát Prodán Jánost ugyan szirten ütötte, mingyárt le esett az földre. Az mint verni akarta az földön, néki ugordván Deutralis Öreg Prodán Jánosné Zmotyán Sofi beléragaszkodván e' Tanuban, mondván néki, miért veri az fiát. Félre vetvén, úgy megrukta az Vén Asszonyt, (salva venia)²³ minden szemérem Teste kiláczot. Ezt mondá a' Vén Asszony e' Tanunak, Várd meg te kutya, mert azt a Tejet is meg siratod, akit Anyádbúl ki szoptal. Minek utánna meg irt Korcsmárúl a' Tanu elment Te[kin]t[e]tes nehaj Josa István²⁴ Ur Kertyében, mint akkori Béresse Te[kin]t[e]tes Urnak, az ökröket ki bocsátván Estvéli itatásra, néki szaladván az ökrök e' Tanunak és Társainak, Piszkos Andrásnak (ki most Meggyesen²⁵ lakik) rajtok keresztül menvén, az többek között egy ökör megrugaszkodván Fejértó alatt lévő Sós Tonak,²⁶ holott olyan sik Jég volt, hogy még a' gyalog Ember is nehezen mehetett rajta. A' nagy jámbor öreg ökör mind azonáltal úgy keresztül ment rajta, azt sem tudták

22 Értsd: fenn hordja az orrát, büszke.

23 Salva venia: engedelemmel szólva (latin).

24 Josa István Szabolcs vármegye alispánja 1732–1735, 1735–1739, 1739–1742 között.

25 Meggyes(telke) Szabolcs vármegyei település, a XX. században Érpatak (Hugyaj) határába olvadt.

26 Sós vizű tó Újfehértó határában.

hová lett. Haza menvén a' Tanu Te[kin]t[e]tes Josa Miklós²⁷ Uramhoz, holot már az ágyon feküdt, meg mondván véle levő társával, Piszkos Andrással edgyütt mi történt rajtok, el szaladt a' nagy jámbor öreg ökör keresztül az Sós Tó Jegén. Meg halgatván a' Tanút Te[kin]t[e]tes Ur, s azt parancsolá nékiek, me[n]nyenek el Prodánéhoz, s mondgyák meg néki, az ökör elneveszen, meg kerülyék, mert az tudtára légyen, ha az ökör el vész, mingyárt meg égetteti. Elmenvén a' Tanu Piszkos András Társával eczaknak idején Öreg Prodán Jánosnéhoz, s meg mondván néki T[ekintetes] Josa Miklos Ur izenetit illetén képpen, hallodé Prodáné, a' nagy jámbor öreg ökröt kezünk alól elragadtattad, az Ur azt parancsolta az ökör elneveszék, éppen meg kerülyön, mert ha nem, holnap meg egettet az Úr, mint sült boszorkányt. Az izenetett meg halván Prodáné, monda e' Tanunak és Társának, Piszkos Andrásnak, feküvén az ágyáb[an], menyetek ki, túl az Bökönyi²⁸ Templomnál vagyon egy kazal köles, az alat van az ökrötök. Regelre viradván e' Tanú Társával, Piszkos Andrással mentenek Prodáné által eléegben igazatott kazal köleshez, két jámbor ökörel edgyütt, de semmit nem tudanak vele tenni, s el nem tudták hajtani, mert mingyárt néki ment ez Tanunak. Hanem fel szaladván előtte a' Tanú a' köles kazalnak tetejére, az maga nyakába levő szürt az ökörre vetette, ugy indult az ökrökhöz, mellyeket utánna hajtottak. De mind addig is nem adta magát az ökrökhöz, valamedig egy nyúl rolla le nem ugrot, mellyet e' Tanu személlye szerint látott. Három komondor lévén velek, a' nyulat elő vették, de mind a' komondorok, mind pedig a' Tanu és Társa elől egyben csak elveszett. Mind addig az ökör olyan vólt, mind ha a' vizbül huszták vólna ki, minden szöri fen állott, ugy adta magát az ökör az hozzá hajtott ökrök köziben, így hajtották haza. Az midön értenek az szálláskert kapujához, már akkor ottan lévén Zmotyán Sofi Öreg Prodáné, ezt mondván nékiek, lám mindenben csak a' szegény Öreg Aszonyokat okoztátok, (salvis auribus²⁹) ebszar, kutya szar, baja sincs az ökrötöknek,³⁰ ne féllj már tölle, nem bánt már többé. Azt is bizonyossan valya a' Tanu, az melly Estve elszaladt az ökör, maga Vejével, Kerek gyártó Jánossal az Istálóban az ökrök faránál fen tüzelvén, a' Tanu tulajdon maga személlye szerint látta, Öreg Prodán Jánosné Zmotya Sofi bé menvén hozzájok egy nagy Kék Macskával, ezt mondván néki, no, te kutya, most jöttem a' Templombúl, kezemben vagy, most

27 Josa Miklós földbirtokos Újfehértón.

28 Bököny Szabolcs vármegyei település.

29 Salvis auribus: bocsánat a kifejezésért (latin).

30 Az ebszar, kutyaszar egy ráolvasás formula. Használata a XVIII. század első felében a leggyakoribb, 1750-ig összesen ötvenegyszer fordult elő boszorkányperes iratokban. Erről bővebben lásd: *Ilyefalvi*, 2014. 411–453. p.

majd meg tanitalak. A' Tüz mellett pipázván, a' nagy kék Macska néki szaladván e' Tanunak, a' jobb karján lévő árva húst keresztül fogta szájával, hogy ez Tanú hánykódot az Macskától. Odamenvén Veji, Kerek gyártó János, mondá néki mit csinál kigyelmed Apám Uram, mi lelte kigyelmedet. Ezen szók után bocsátotta el az macska e' Tanunak karját. Azon Macska fogásának helye egész Tavaszon meg láczott e' Tanunak karján, és még ugy tartotta, hogy ki fog veszni, de ugyancsak magában meg gyogyult, melly Macska fogásnak helyét sok Ember látta Fejértón.

Tertius Testis Stephanus Dioszeghi in Fejérthó residens I[ncltyi] Co[mi]t[a] tus Szabolcsiensis adjuratus Miles Annor[um] Cir[citer] 42. Deposito p[rae]vie Corporali Juramento fatetur.

Ad 1^{mm} Ismeri a' Tanu mostan Uj Fejertón lakó Zmotyán Sofit, Öreg Prodán János hites Társát.

Ad 2^{dum} Ennek előtte Cir[citer] 14. Esztendőkkel, lévén e' Tanu Te[kin]t[e] tes Néhai Josa Antal³¹ Ur[nak] Szolgálattában, tudgya, egy alkalmatossággal itten Uj Fejértón Nemes Varga János Úr[nak] korcsmáján, az bor ital közben öszve veszván az ottan lévő bor ivók, mellyek közt a' Tanu is jelen volt. Egy mással verekedtenek, huzták, vonták egymást. Azt ugyan a' Tanú nem látta, hanem csak hallotta, hogy Varga Ferencz Öreg Prodán Jánosné fell rugta, ki is az veszekedésre oda ment vala, meg fenyegetvén mind ez Tanút és Te[kin]t[e] tes Josa Ur[nak] minden Embereit, hogy Várjanak reá, mert eötet meg emlegetik, és meg sirattyák. Mingyárt azon napnak estvein, midön az ökröket itatni ki bocsátották, egy jámbor, Csengő nevü ökör nekiek rugaszkodván, mindeneken keresztül ment. A' Sós Tón való Jegen által szaladván (holott olytátén sik jég volt rajta, még a' gyalog Ember is nehezen járhatta) azt sem tudták hová lett. Rajtok menvén Te[kin]t[e] tes Josa István Ur[nak] Béressei Prodánén, s meg mondták, hogy az ökör megkerüllyön, mert minden bizonnyal az eö dolga, hogy az eökö el szaladt, és ha meg nem kerül, bizonyos légyen benne, hogy akkori Szolga Bíró T[ekintetes] Josa Miklós Ur eötett meg egettetí. Annak utánna ugy került meg az ökör, mellynek meg kerülése után, midön jászolra köttetett, Nyírfá keresztet³² köttöttek az Béresek nyakában. Azt pedig maga az Fatens hiti után vallya, hogy midön Nehai T[ekintetes] Josa Antal Ur szolgálattában volt, egy alkalmatossággal az ökör Istallóban fen tüzeltek, jelen lévén ottan akkori Gazdája, Te[kin]t[e] tes Josa Uramnak Kósa János nevü, közülök ki ragadtatván, az Micskei³³ hatá-

31 Josa Antal Szabolcs vármegyei nemes, az 1742. év végi nemesi fölkelés egyik vezetője.

32 A boszorkányok által megrontott teheneket nyírfával gyógyították.

33 Micske-pusztá Újfehértóhoz tartozó külső terület.

ron valamely szénát kaszáltatott vala azon időben Prodán, hogy azon szénát az Te[kin]t[e]tes Ur Gulyája el tékozolta, helyére vévén a szénának Kosa Jánost, és ottan (salvis auribus) az al felét úgy az földhöz verték, szinten ugyan vaczogott a' foga belé. Melly széna helyről mindön vissza vitték, mingyárt mondotta Kósa János e Tanunak, az Istálóban ottan lévő Erczii György és Nagy István Béreseknek: No, így, s így jártam az ilyen attával,³⁴ Prodánnéval, éngem elragadtak, meg fogták kezemet, lábomat, úgy az bogllya helyére verték az all feletem, szinte úgy vaczogott a' fogam belé. Ezen hírel egész Fejértó tele vólt; De soha Prodánné, soha csak ingyen sem kereste se őt, még csak elő sem hozta.

Quartus Testis Egregius Joannes Kósa in Possessione Gyulaháza³⁵ degens Annor[um] Cir[citer] 68. Deposito Corporali Juramento fatetur.

Ad I^{mmu} et Reliqua Néhai Te[kin]t[e]tes Josa István Uram szolgáltyában Ujj Fejértai Jozágában lévén a' Tanu circiter mint egy 30. vagy több Esztendőig, tudgya, hogy Prodán János Méltóságos Gróff Aspermont Uram eö Nagysága részére Juhásznak szakadot Fejértóra, és meddig e' Tanu Fejértón lakott, mindég Juhászi hivatalt viselt. Egy alkalmatossággal Micskei Pusztá határán Istálló hely nevü szállást, vagyis kaszállót, melly Te[kin]t[e]tes Néhai Josa István Uram részére tartatott meg, kaszáltatván, nem tudhadták ki kaszáltatta légyen meg. Ez Tanu szemmel tartván a szénát, hogy micsoda féle Ember kaszáltatta, s ki fogja elvitetni, hogy mind keresztül edgyütt bé hajthassa. Az kit tudtára esvén Prodán Jánosnak, semmiképpen nem batorkodot 12. vagy 13. vontatóbúl álló szénát bé hordatni, maga számára vitetni, hanem csak ottan hadta telelni. Bán házára³⁶ hajtván e' Tanu Te[kin]t[e]tes Ur Gulya Marháit, parancsolta a' Béresek[ne]k, s Jobbágyoknak, azon szénábúl rakjanak két szán szénát, a' többit pedig forgassák fel, etessék meg. A' szánakat meg rakván, a' többit a' Gulyával el dúlatták. Maga is vele lévén e' Tanu az marhákkal és minek utána tülök haza érkezett Fejértóra, maga az Asszony, Te[kin]t[e]tes Josa Istvánné Asszonyom, Piricsére³⁷ lévén Néhai Te[kin]t[e]tes Josa András Uramhoz, Fejértai háznál gondviselőnek maradván, több ottan lévőekkel feküvén az ágyon e' Tanú, és minek utánna el szenderedett, minden sérelem és bántodás nélkül ki ragadták az házbúl, keresztül nyargaltak

34 Az ilyen, olyan (amolyan) boszorkány szószerkezetek használatakor egyértelműen meggyőződéssről, nyomatékosításról beszélhetünk. Erre lásd: *Varga M.*, 2019. 105. p.

35 Gyulaháza Szabolcs vármegyei település.

36 Bánháza Szabolcs vármegyei település Penészlek szomszédságában, ma: Fülöp község különálló külterületi településrésze.

37 Piricse Szabolcs vármegyei település.

vele a' Sóss Tón ketten. Edgyiknek uj szüri lévén, másikának egy ször tarka kötő lévén előtte, egyenessen mentenek vele Micskei Pradiumon³⁸ lévő Jukas Halom mellett el, a' szénák helyére. Ottan meg fogták kezeit, lábait a' Tanunak, ugy a' Boglya helyére verték S V.³⁹ az alfelét, szinte ugy vacsogot a' foga belé, Taknya, nyála szájából, orából ugyan bugyogot. Nagyon félvén a' Tanu, mivel tudta kié lett légyen a széna, és már annak előtte szoban forgó Aszonymnak tartatott Öreg Prodán Jánosné. A széná[na]k helyéről ismét vissza vitték az maga helyére. Ugy meg betegedet e' Tanu azon Dolog után, magát is alig bírhatta. Reá izentek Öreg Prodán Jánosnéra, hogy meg gyógyítsa e Tanút, mert ha nem, minden bizonyal rosszul léssen dolga, és azt meg tudja, hogy az égetést el nem kerüli, mert minden bizonyal az eő dolga, és valamint hogy az ökor meg gyógyúlt, eötet is meg gyógyíthattya. Egy olyan jött ment Korcsmáros Aszony lévén akkor Fejértón, Kolosiné nevü, az osztán csinált valamely bűdös kenőcsöt, mellyel a' Tanut meg kente, ez által gyógyúlt meg. Azon kenőcsnek nem szenvedhedték a' Büzit.

Super qua per nos gravia modalitate per acta Inquisitionis Serie p[rae]sentes nostras pro futura supra tacti Instantis Jurium Ejusdem Tuitione ac Cantela deservituras extradeditimus Literas Testimoniales Signatum Balkány Die 11ma Mensis Januarii 1761.

Josephus Szilvay de Bella⁴⁰
p[rae]libat I[n]clyti Co[m]it[at]us Szabolcsiensis
Jud[ex] [nobi]lium⁴¹
m[anu] p[ro]pria⁴²

Joannes Pap Kőkényesdi ordinarius
ejusdem I[n]clyti Co[m]it[at]us Jur[at]us a[sse]ssor⁴³
m[anu] p[ro]pria]

[Az irat külzetén: Inquisitio Contra Sagam Sophia Zmotyán Ujj Fejértaienses Fasciculo 61. Actorum Nro 652. 1760 Malefactor]

38 Értsd: micskei birtok. Micske-pusztza Újfehértóhoz tartozó külső terület.

39 Salva venia (latin).

40 Bellai és kissztankóczyi Szilvay József Szabolcs vármegye szolgabírója 1755–1760 között.

41 Judex nobilium: szolgabíró (latin).

42 Manu propria: saját kezével (latin).

43 Juratus assessor: esküdt (latin).

Jelzet: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza. IV. 1. b. Megyei Törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica). Fasc. 61. №. 652. 1760, Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi elleni vizsgálata.

Felhasznált irodalom

- Fantoly*, 2009. *Fantoly Zsanett*: Az akkuzatórius és inkvizitórius büntetőeljárás (tárgyalás) történeti fejlődése és alapvető jellemzői. In: Sectio politico-juridica, (Acta Universitatis Szegediensis) Tom. 72. (2009) Fasc. 1–22. 85–150. p.
- Hajdu*, 1971. *Hajdu Lajos*: Az első (1795-ös) magyar büntetőködextervezet. Budapest, 1971.
- Ilyefalvi*, 2014. *Ilyefalvi Emese*: „Ebszar, kutyaszar, semminek tartom, meggyógyítom...” In: Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. Szerk.: Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Budapest, 2014. 411–453. p.
- Katona*, 1977. *Katona Géza*: Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei. Budapest, 1977.
- Kocsis*, 2023a. *Kocsis Annamária*: „Azzal nem boszorkány, ha valamit egy kicsint tud”. Egy 18. századi boszorkányvád értelmezése. In: „Emlékeztek róla, ha újra csatára keltek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére. I. k. Szerk.: Medgyesy Zsófia – Pásztai László. Budapest, 2023. 461–470. p.
- Kocsis*, 2023b. *Kocsis Annamária*: A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában I. In: *Lymbus – Magyarástudományi Forrásközlemények*, (21) 2023. 261–296. p.
- Kocsis*, 2024. *Kocsis Annamária*: A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában II. In: *Lymbus – Magyarástudományi Forrásközlemények*, (22) 2024. 447–464. p.

- Koncz*, 2015. *Koncz Ibolya*: A koraiújkorai német területek egyik jogi eszköze: az inkvizitórius eljárás és a boszorkánypererek kapcsolata. In: Miskolci Jogi Szemle, 10. (2015) 2. sz. 17–28. p.
- Kovács*, 2007. *Kovács Judit*: A vádelv fejlődése és gyakorlata Magyarországon. In: Acta juridica et politica, (Acta Universitatis Szegediensis) Tom. 70. Fasc. 9. 2007. 3–30. p.
- Mezey*, 2018. *Mezey Barna*: A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja. Budapest, 2018.
- Pócs*, 1995. *Pócs Éva*: Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok. (Sopron vármegye, 1529–1768.) In: Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve. XVIII. Szerk.: Szilágyi Miklós. Budapest, 1995. 9–66. p.
- Schram*, 1970. I. k. Magyarországi boszorkánypererek. I. k. Szerk.: *Schram Ferenc*. Budapest, 1970.
- Schram*, 1970. II. k. Magyarországi boszorkánypererek. II. k. Szerk.: *Schram Ferenc*. Budapest, 1970.
- Schram*, 1982. Magyarországi boszorkánypererek. III. k. Szerk.: *Schram Ferenc*. Budapest, 1982.
- Varga E.*, 1961. A magyar bírósági szervezet és perjog története. Szerk.: *Varga Endre*. Budapest, 1961.
- Tóth G.*, 2020. *Tóth G. Péter*: Boszorkánypánik és babonatéboly. Budapest, 2020.
- Varga M.*, 2019. *Varga Mónika*: Tudományos asszonyok, kanboszorkányok és módszertani szempontok a boszorkánypererek pragmatikai vizsgálatában. In: Magyar Nyelvőr, 143. (2019) 3. sz. 326–358. p.

LUTERÁN-TURI SAROLTA

„AZ TÖRÖK FELŐL MIT ÍRJON KEGYELMED ÉN MEGÉRTETTEM”
Gróf Széchy Dénes levelei a Batthyányakhoz

A kora újkori magyar nyelvű írásbeliség, a családi levéltárakban fennmaradt misszilisek kutatása, részletes feltárása a 19. századtól kezdődően foglalkoztatja a történészeket. A nemesi családok levéltáraiban fennmaradt levelek által részletesebb képet kapunk a hódoltság korabeli főúri társadalom hétköznapijairól, egymáshoz fűződő viszonyukról, kapcsolattartásukról, de akár a fontosabb történelmi eseményekhez kötődő véleményükről vagy abban való részvételükről. Ezek a dokumentumok igen gyakran a személyes kommunikációt helyettesítették, így társadalomtörténeti, politikai, illetve hadtörténeti szempontból is rendkívül komoly forrásértékkel bírnak.

A XVII. század elejére főrangúvá emelkedő, eredetileg Gömör és Abaúj vármegyékben birtokos rimaszécsi Széchy család magánjellegű levelezésének nagy részét a Batthyányak levéltára őrizte meg, így a velük történő levélváltások által bepillantást nyerhetünk a família magánszférájába is. A család a XVII. század végén Széchy Péter gróffal férfiágon kihalt, és levéltáruk sem maradt meg olyan páratlanul ép formában, mint a Batthyány misszilis gyűjtemény, vagy akár az Esterházyak levéltára. Jelen tanulmány a családnak 1645-ben grófi rangot szerző Széchy Dénes által a Batthyányak számára írt levelek egy részét vizsgálja. A főúr az 1630-as évektől kezdődően Batthyány Ferenc özvegyével, a kor egyik legismertebb főúri asszonyával, Lobkowitz-Poppel Évával majd annak fiával, Batthyány Ádámmal állt rendszeres kapcsolatban.¹

A Széchy család nevét a történelmi emlékezet nem őrizte meg olyan közismert formában, mint akár a fentebb említett nagy múltú familiákét, mégis meghatározó szereplői voltak a XVI–XVII. század magyar politikai közéletének.² Az általuk írt levelek elemzésével nyert információk lehetővé teszik a kora újkori

1 Ismerte a korszak arisztokrata familiáinak kiterjedt levelezését, valószínűsíthetően a Batthyányakon kívül más főúri udvarokkal is történt üzenetváltás, figyelembe véve, hogy házasságkötéseik révén olyan családokkal álltak még szoros rokonságban, mint a Zrínyiek, Bánffyak, vagy Draskovichok.

2 Az elmúlt századok során egyedül Széchy Mária, a „murányi Vénusz” alakja maradt ismert a történelem iránt érdeklődők számára is, mint Wesselényi Ferenc nádor hitvese, a murányi vár legendás úrnője.

főúri társadalom akár magán-, akár hivatalos kapcsolatrendszerének részletesebb ismeretét. Széchy Dénes életútjának rövid bemutatását követően a dolgozat nagyobb részében a Batthyány levéltárban megőrzött források tematikus elemzése olvasható, amelyek a levelek által érintett szerteágazó és sokszínű témakör okán nélkülözik a teljességet.

Széchy Dénes (1615?–1650)

A tanulmány központi alakjának Széchy Dénesnek pontos születési időpontja nem ismert. Valószínűleg 1615 körül látta meg a napvilágot Muraszombatban, amit a család ekkor tájt a reprezentáció színhelyéül használt, a már elavult középkori eredetű felsőlendvai vár helyett.³

Szülei Széchy Tamás dunántúli kerületi főkapitány, étekfogómester⁴ és annak harmadik felesége, Forgách Margit voltak. Apjának hat fia közül utolsóként született, amikor az már nagy uradalmak birtokosa volt Felső-Magyarországon és a Dunántúlon. Apján kívül a szélesebb rokoni körben is bőven találni országos főméltóságot viselő személyt. Széchy Dénes anyai nagybátyja volt Forgách Ferenc esztergomi bíboros (1607–1615), Forgách Zsigmond országbíró (1610–1618) majd nádor (1618–1621), anyja nővérének, Forgách Zsófiának férje pedig Thurzó György, aki szintén nádori méltóságot viselt (1609–1616).⁵

Széchy Dénes korai gyermekéveiről, ifjúkoráról kevés pontos adattal rendelkezünk. Apja Széchy Tamás ugyan az aulikus főurak csoportját gyarapította, megfelelő arisztokrata műveltséggel születéséből és addigi élettevékenységéből kifolyólag sem rendelkezhetett, ami nem jelentette azt, hogy gyermekeit ne akarta volna klasszikus, a kornak megfelelő nemesi edukációban részesíteni. A források ismeretében egyértelmű, hogy ő is tudatosan törekedett arra, hogy utódai mellé

3 A család levelezéseinek keltezési helye az 1610-es években már jellemzően Muraszombat, és a források is ezt említik Széchy Tamás székhelyeként. Széchy Magdolna és Zrínyi György esküvőjét is a muraszombati várkastélyban tartották. Igaz, ezt már az édesapa, Széchy Tamás halálát követően, 1619. május 19-én. Ld. *Hanák Béla*: Zrínyi Miklós nagyszülei és születésének napja. In: *Napút*, 22. (2020) 3–15. p.

4 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988. 30. p. Széchy Tamás élettörténetére bővebben: *Luterán-Turi Sarolta*: Vagyon és presztízs kapcsolata rimaszécsi Széchy Tamás karriervizsgálatának tükrében. In: *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig*. Szerk.: Berecz Anita – Kristóf Ilona. Eger, 2024. 26–279. p.

5 *Fallenbüchl*, 1988. 126., 141. p.

a legkiválóbb oktatót szerezze, aki mellett a gyermekek társadalmi rangjuknak megfelelő tudásban és műveltségben részesülhettek. Muraszombati udvarában 1614–1618 között lelkészként tevékenykedett a magyar protestáns művelődés egyik legnagyobb hazai képviselőjének, Szenczi Molnár Albertnek sógora, Szilágyi István. A főúr 1617-ben rajta keresztül próbálta gyermekei mellé tanítónak megnyerni Szenczi Molnár Albertet, sikertelenül.⁶ Valószínűleg az élete végéig protestáns vallású Széchy Tamás — aki kezdetben evangélikus, majd második feleségének, Batthyány Katának és családjának hatására kálvinista lelkészekkel vette körül magát — kezdetben otthoni neveltetést szánt fiának, protestáns hitelvek szerint.⁷ Végrendeletében Felsőlendván iskolaalapításról is rendelkezett, valamint az ehhez szükséges lelkész foglalkoztatásáról.⁸

A magyar nemesség gyermekeinek Bécsben történő iskoláztatásáról már a XVI. század második feléből rendelkezünk adatokkal. Az 1565-ben megnyílt, jezsuiták által vezetett intézményben 1568-tól jelentek meg magyarországi tanulók. A következő közel negyedszázadban, 1592-ig az iskolai anyagok összesen 42 diákot említenek, akik jellemzően a birtokos nemesség és a végvári tisztek fiai közül kerültek ki. A kollégiumi lét minden bizonnyal szélesebb látókört, és az itt kialakított kapcsolatrendszer által a politikai karrier szempontjából is pozitívabb kilátásokat eredményezett növendékei számára. Az 1580-as évek végétől azonban egyre kevesebb magyar élt a bécsi tanulmányok adta lehetőséggel, amelynek oka részben a tizenöt éves háborúban, részben anyagi indokokban keresendő.⁹

Az 1620-as években figyelhető meg a magyar főrendűek gyermekeinek, azon belül is jellemzően a Dunántúlon és Horvátországban birtokos arisztokrata családok sarjainak ausztriai beiskolázása, az ő esetükben ugyanakkor inkább a grazi jezsuita gimnázium tekinthető mérvadónak.¹⁰ Az intézet tanulóinak sorában 1623-tól olvasható Széchy Dénes neve, majd vele szinte egyidőben olyan főúri

6 Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Szerk. *Dézsi Lajos*. Bp., 1898. 70. p.

7 *Payr Sándor*: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. I. köt. Sopron 1924. 255–257. p.

8 Széchy Tamás végrendelete. Felsőlendva, 1618. január 28. MNL OL P 108. Rep. 50. Fasc. B. No. 4.

9 *Gecsényi Lajos*: Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében In: *Történelmi Szemle* 36. (1992) 1–2., 95–106. p.

10 https://epa.oszk.hu/00000/00001/00249/pdf/itk_EPA00001_1967_01_098-099.pdf (Letöltés ideje: 2025. 04. 27.)

családok gyermekeié, mint az Esterházy, Csáky, Forgách, Zrínyi vagy Erdődy.¹¹ Széchy Dénes születési éve némiképp könnyebben kiszámítható, ha tudjuk, hogy a kortárs fiatalok körülbelül 8 évesen kezdték tanulmányaikat a neves intézetben, eszerint tehát valamikor 1615 körül születhetett. Édesapja 1618-as halálát követően az anyja, Forgách Margit és annak rokonsága dominálhatott a tanulmányok kiválasztása során. Nagybátyja, Forgách Ferenc érsek-bíboros többször járt a stájer fővárosban, itt is szentelték püspökké, és noha Széchy Dénes tanulmányai megkezdésekor Forgách már nem volt az élők sorában, családjára minden bizonynyal még így is nagy befolyással bírt.¹² A grazi jezsuita hatásnak később a katolikus egyház protestantizmus elleni fellépésében is jelentős szerep jutott, hiszen maga Pázmány Péter is tanított falai közt. A Grazban, majd Bécsben nevelődött főrendűek nagy része hazatérve a birtokaikra a XVII. század első felétől hamar a rekatolizáció oldalára állt.¹³ Azáltal, hogy Széchy Dénes már a grazi jezsuitáknál részesül oktatásban, egy új generáció jelent meg a családon belül. Ő már a barokk korszak főurainak, Batthyány Ádámnak, Esterházy Lászlónak, Zrínyi Miklósnak kortársa. Széchy Dénes életpályája során neveltetésének körülményeiből kifolyólag már jóval jelentősebb szerephez jutott a bécsi udvar, és az osztrák nemességgel kora ifjúkorától kialakuló kapcsolatrendszere, ellentétben apjával vagy bátyjaival, akiknek még a végvári harcok során a török elleni küzdelem és a kiépülő védelmi rendszer kívánt folytonos jelenlétet a várfalakon.

Katonai és hivatali karriertörténetét vizsgálva szembeűnő, hogy elődjeihez viszonyítva kevésbé tudhatott maga mögött fényes hivatali pályafutást. Az 1634. évi pozsonyi országgyűlésen olvasható először a neve a hivatalos invitációt nyert mágánások közt.¹⁴ Ebben az időszakban ő az egyedűli Széchy, aki a felnőttkort

11 *Pálffy Géza – Perger Richárd*: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század). In: Fons, 5. (1998) 2. 207–267. p. Zrínyi Miklós és Péter, Széchy Dénes unokafiverei 1628–1632 között koptatták a grazi padokat, ahonnan a bécsi jezsuitákhoz kerültek. Későbbiekben, egyik legbefolyásosabb kortársuk, és rokonuk Batthyány (I.) Ádám ekkor még otthoni oktatásban részesült szűlei, különösen szigorú protestáns édesanya, Lobkowitz-Poppel Éva felügyelete alatt.

12 Pázmány Péter. Válogatás műveiből I. Öry Miklós, Szabó Ferenc, Vass Péter válogatásával. Bp., 1983. 22. p.

13 Széchy Dénes rekatolizálását Payr Sándor kutatásai még 1637 előttre teszik. Draskovich Sárával kötött házasságát megelőzően hagyhatta el protestáns hitét. Lásd: *Payr*; 1924. 257. p.

14 Az országgyűlésekre meghívott főrendek (1526–1687) névsora. Bővebben: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században <https://archivum2004.piarista.hu/aristokrata/> letöltés: 2025. 05. 03, ELTE EK Coll. Kaprinai gyűjtemény, A sorozat - 27. kötet 1–67.

elérve meghívót kaphatott a diétára. Ezt követően még kétszer, 1637-ben és 1646-ban találjuk a felsoroltak közt Széchy Dénes nevét.¹⁵

Az 1618-ban kezdődő harmincéves háború eseménysorozatának külpolitikai és belpolitikai hatásai a fiatal főrendű életpályájának alakulásában is jelentősen érezhetőek. Az 1636-ban Regensburgban tartott birodalmi gyűlésen — amelyen római királlyá választották a már betegeskedő II. Ferdinánd fiát — a magyar politikai élet szereplői között Széchy Dénes is közel egy évig volt jelen III. Ferdinánd kíséretében, ennek költségeit maga állta.¹⁶ Regensburgban ugyancsak ott találjuk magyar részről Esterházy nádor nevében fiát Istvánt, aki négy hónapig, mint a Magyar Királyság hivatalos képviselője volt a birodalmi gyűlés résztvevője. Batthyány (I.) Ádám viszont csak a decemberi koronázásra utazott Regensburgba.¹⁷ A III. Ferdinánd kíséretében eltöltött egy év kiváló alkalmat jelenthetett Széchy Dénesnek hivatali karrierjét befolyásoló kapcsolatrendszerének kiépítésére, elmélyítésére.

1637-től Széchy Dénes már III. Ferdinánd kamarása, amely udvari tisztséget haláláig, 1650-ig viselt.¹⁸ A tény, hogy 1637-ben a fiatal Széchy kamarás kinevezéssel rendelkezett jelzi, hogy a Habsburg uralkodó legbelsőbb bizalmi körébe tartozhatott. Nem véletlen, hogy rekatolizálása is erre az időszakra esett. Rajta kívül még két magyar főúr viselt ugyanis az 1637. évben hasonló tisztséget: Batthyány Ádám és Forgách Ádám.¹⁹

(Szemere Pálnak az 1634–1635. évi soproni országgyűlésről készült feljegyzései, 2. rész, másolat) 39. p

- 15 1622-től kezdve az országgyűlések résztvevőinek listája a főrendeket már nem csupán bárók és mágnások titulus szerint rendszerezte, hanem jóval részletesebb listát készítettek a megjelentekről. Ez alapján viszont Széchy Dénest csupán az 1646-os diéta említi, ekkor már a grófi címet viselők közé sorolva. *Tatjana Guszarova: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői.* In: *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) 2. 93–148., 118. p.
- 16 Széchy Dénes grófi diplomája, ld. MNL OL MKL Libri regii A 57, vol. 9, No. 461.
- 17 *Várkonyi Gábor: „Király urunk eő Fölsége koronászatia”:* magyarok az 1636-os birodalmi gyűlésen és római király koronázáson. In: *Levéltári Szemle*, 42. (1992) 3–15., 5. p.
- 18 1637-et követően az uralkodó csupán címzetes kamarásokat nevezett ki, valószínűleg Széchy Dénes is már ezt a tisztséget nyerhette el. A megelőző korok szokásához képest ez már nem feltétlenül jelentett szorosan vett udvari szolgálatot, a kamarási teendőket mindig az látta el, aki éppen az udvarnál tartózkodott. *Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén.* Győr, 2012. 112–113. p. (Források, feldolgozások 14.)
- 19 *Koltai András: Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659).* In: *Korall* 3. (2002) 55–78. 61. p.

Széchy Dénes katonai szolgálatai tekintetében, nem ért el olyan magas beosztást, mint a család addigi férfitagjai, Széchy Tamás vagy György. Az 1633 és 1643 közötti években Szécsisziget főkapitánya.²⁰ A vár a XVII. század derekán a gyengébben felszerelt végvárak közé tartozott, egy közepes méretű palánkvár lehetett. Kanizsával szemben helyezkedett el, jelentős harcászati szerepet azonban nem töltött be, feladata leginkább abban állt, hogy a Szécsisziget környéki falvakat védte a török portyázók támadásaival szemben. A vár tényleges irányítása ugyanakkor a tárgyalt időszakban nem Széchy Dénes nevéhez köthető, ekkor a fiatal főúr javarészt bécsi udvari szolgálataink tett eleget. A várkapitányi feladatokat ebben az időben ténylegesen az 1642-ben elhunyt Dániel János végezte, majd 1643-tól Dobos György váltotta Széchy-t a főkapitányi minőségben, amelynek oka Széchy Dénes katonai előmenetele volt: „*Szetsi Dienes Urnak eő N'gának, az Geöri Vice Generalisságot, megh nyerte ő Fölségétől*” — írta Dobos a dunántúli végek akkori főkapitányának, Batthyány Ádámnak.²¹ Széchy Dénes valóban előre lépett katonai szolgálatai terén, 1643–1646 között győri magyar főkapitányhelyettes lett, élete végéig ez maradt az általa viselt legmagasabb katonai tisztség.²²

Levélváltás a Batthyányakkal

A Széchy és Batthyány családok kapcsolata a XVI. századra nyúlik vissza, az első szorosabb rokoni kötelék Széchy Dénes édesapja Széchy (III.) Tamás és Batthyány Kata házasságkötésével jött létre 1592-ben.²³ Széchy Tamás anyósával, Zrínyi Doricával történő levélváltásaiból mindössze kettőt ismerünk, amelyek személyesebb magánjellegű kérdéseket érintenek, jellemzően a fiatal feleség várandóssága és a gyermekszületés a téma. Sógorához, Batthyány Ferenchez intézett levelei viszont jóval formálisabb, a kor főúri kommunikációjának megfelelő

20 MNL OL MKL Libri regii A 57 vol. 9, No. 461.

21 *Tóth Sándor*: A szécsiszigeti végvár helyzete a török hódoltság idején. In: *Vasi Szemle* 61. (2007) 1–6. szám 51–56. p., *Balázs Attila*: Dobos György szécsiszigeti kapitány levelezése Batthyány I. Ádámmal 1638–1646 között. In: *Vasi Szemle* 59. (2005) 1–6. 709–733. p.

22 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 278. p.

23 Széchy Tamás első feleségének, Perényi Borbálának halála után vette nőül Batthyány Katát.

stílusban íródtak, és aktuális politikai katonai eseményeknek megfelelő információcsere figyelhető meg bennük.²⁴

A két család közti kötetlenebb hangvétel a Széchy Tamást következő generáció tagjainak levélváltásai során érzékelhető igazán. A Batthyány Katától, majd később Forgách Margittól született fiúgyermek leveleinek csupán egy töredéke olvasható.²⁵ Feltételezhetően jóval több üzenetváltás történhetett az érintett felek között, viszont ismerve a XVII. század elejének közbiztonságát, a levélváltások rekonstruálásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni az ebből fakadó hiányosságokat.

Az első komolyabb, egységesen megőrzött levélanyag Széchy Dénesé, aki Batthyány Ferenc özvegyével Lobkowitz-Poppel Évával és annak fiával, Batthyány Ádámmal állt rendszeres kapcsolatban, így a két család közti kontaktus XVII. századi elemzésére nagyrészt ezek a forrásanyagok állnak a kutatók rendelkezésére. Ismerve a korszak arisztokrata familiáinak kiterjedt levelezését, valószínűsíthetően a Batthyányakon kívül más főúri udvarokkal is történt üzenetváltás.

Széchy Dénesnek az 1634–1640 közötti időszakból összesen 12 darab Lobkowitz-Poppel Évához írt levele maradt ránk. Batthyány Ferenc özvegye korának egyik legismertebb, arisztokrata körökben nagy tiszteletnek örvendő főúri asszonya volt, életének főbb eseményeiről Takáts Sándor írt részletes monográfiát.²⁶ A Lobkowitz-Poppel család és a Széchyek kapcsolata a XVI. század második feléig nyúlik vissza. Batthyány Ferenc felesége, Salm Magdolnának lánya, anyai ágról a felsőlendvai Széchyek utolsó nőalakjának, Széchy Margit unokája volt.²⁷ Kisgyermekként nagy valószínűséggel részt vett Széchy Tamás és Batthyány Kata németújvári menyegzőjén is, akárcsak későbbi férje.²⁸ Széchy Tamás és Batthyány Ferenc között a rokoni kötelék soha nem volt felhőtlennek mondható, a Széchy gyermekek, különösen Miklós — Batthyány Kata fia — valamint Dénes azonban már jóval szívélyesebb, szeretetteljes viszonyt ápolt a családdal. Mint a

24 Batthyány Ferenc és Széchy Tamás viszonyára a válaszlevelek hiányában Batthyány más főurakhoz írott leveleiből lehet következtetni. Ld. Batthyányi Ferencz levelei. Közli: Nagy Gyula. In: Történelmi Tár, (1879) 3. sor. 2. köt. 96–123. p.

25 Széchy Tamás elsőszülött fia, György a felső-magyarországi, míg Miklós, Mihály, Tamás és István a dunántúli birtokok vezetését intézte apjuk 1618-as halálát követően.

26 *Takáts Sándor*: Zrínyi Miklós nevelőanyja. Budapest, 1917.

27 *Takáts*, 1917., *Koltai*, 2012. 65. p.

28 Az 1592-es lakodalmon Lobkowitz-Poppel Éva mindössze 2, míg Batthyány Ferenc 15 éves lehetett, talán ez volt első találkozásuk. Esküvőjüket 1607-ben, Dobra várában tartották. *Takáts*, 1917. 77. p.

Széchy család legfiatalabb fiúgyermeké Széchy Dénes Batthyány Ádámmal, valamint a „Zrínyi fiúkkal”, Miklóssal és Péterrel volt közel egykorú.²⁹ Széchy Dénes 1625-ben, Zrínyi Miklós és Péter 1626-ban jutott árvaságra, és ahogy Takáts Sándor szemléletesen leírja, az anyai szerepet valamilyen formában Lobkowitz-Poppel Éva vette át. Ezt erősíti meg a fiatal Széchy fiú esetében a személyes levélváltás hangneme.

Az 1634. évben indul az a fajta kommunikáció a két fél között, amely egészen a főúri asszony haláláig, 1640-ig folyamatosnak mondható. Széchy Dénes leveleit saját maga írta, ami szintén kapcsolatuk személyesebb oldalára világít rá. Az üzenetek témáit tekintve színes képet festenek, hiszen a főúr a korszak arisztokratáinak mindennapi életet érintő ügyes-bajos dolgairól, betegségről, vagy éppen fontosabb politikai eseményekről is beszámolt távoli rokonának.

Az első ismert leveleinek egyikében Batthyány Ádám horvátországi útja felől érdeklődve kéri, hogy „*mint jó akaró asszonyomat Nagyságod méltóztassék tudósítani hogy mikor akar erre ő kegyelme Bottiani uram jőni, mert amint halom elsöben Nagyságodhoz, úgy jön utána erre...*”³⁰ A levél muraszombati keltezésű, valószínűleg útba ejtette a főúr a Széchyek rezidenciáját is. Az utóiratban személyes apróság is olvasható, a levél mellé ajándékba fűrjeket küldött Poppel Évának kedveskedésképpen: „*tudom Nagyságod enélkül is bővelkedik, de megh sem akarám el mulatni hogy Nagyságodnak ne kültem volna.*”³¹ Ajándékokról, különböző „vásárfiaról” más alkalommal sem feledkezett meg Széchy Dénes, így Regedéből³² a következőket küldte 1634 telén: „*Ím ezért küldtem Nagyságodnak egynéhány narancsokat es citromokat...enekutánis az miből tudok, Nagyságodnak kész szolgálja vagyok, jollehet hogy Nagyságodnak nem ilyen vásárfiát kellett volna vennem, hanem nagyobbat...*”³³ A későbbiekben valóban megjelenik egy „nagyobb” ajándék, 1640-ben egy vizslát ajándékozott a főúri asszonynak, ame-

29 Batthyány Ádám 1610-ben, Széchy Dénes 1614–15-ben, Zrínyi Miklós 1620-ban, Zrínyi Péter pedig 1621 körül születhetett. Zrínyi Miklós és Péter közeli rokonságban álltak a Széchy gyermekekkel, hiszen édesanyjuk Széchy Dénes testvére, Magdolna volt. Lásd. *Hanák Béla*: Zrínyi Miklós nagyszülei és születésének napja. In: Napút 22. (2020) 4. 3–15. p.

30 Széchy Dénes levele Lobkowitz-Poppel Évához 1634. 09. 19. Forrás: MNL OL P 1314 No. 46320.

31 Uo.

32 Osztrák-szlovén határváros, a mai Bad Radkersburg régi magyar neve.

33 Széchy Dénes levele Lobkowitz-Poppel Évának 1634. 02. 16. Forrás: MNL OL P 1314 No. 46315.

lyet Kőszegen tartottak mindaddig, amíg Lobkowitz-Poppel Éva gyógyfürdőben kúráltatta magát.³⁴

Széchy Dénes levelei ugyanakkor érdekes adalékként szolgálhatnak a kor-szak főúri társadalmának házasságkötéseihez is, amelyek mögött legtöbbször a birtokgyarapítás, vagy a már meglévő vagyon családi kézben tartása állt, illetve az általa megszerzett kapcsolati tőke. A XVII. század egyik legkiemelkedőbb alakja Zrínyi Miklós első házasságát Draskovich Euzébiával kötötte. A frigy megkötésének pontosabb előzményeit Széchy Dénes egy 1639. október 20-án Lobkowitz-Poppel Évához írt levele tárja fel.³⁵ Innen tudjuk pontosan, hogy leendő feleségét „*Tersaczki uramnak*” ígérte, aki nagy valószínűséggel Frangepán György lehetett.³⁶ Az édesapa Draskovich Gáspár nem idegenkedett attól, hogy esetleg felbontsák a jegyességet, amit végül lánya döntésére bízott. „...*Az bizonyos nagysagos asszonyom, hogy Draskovith rea felelt Szrinynek hogy ha tizenhét esztendő lesz a leánya, s ő hozza akar inkább menni, hogy nem fogh ellent tartani abban...*” — számolt be Széchy Dénes Batthyány Ferenc özvegyének.³⁷

A kora újkori misszilisek elején a levél küldői minden alkalommal hosszasan ecsetelték egészségi állapotukat, illetve kívántak kölcsönösen jó egészséget a másik félnek. Ez nem csupán üres formaságnak tekintendő, többször az egész üzenet mondanivalója e köré épült. Lobkowitz-Poppel Éva esetében különösen igaz ez a megállapítás, mivel kora egyik neves gyógyítóasszonyaként, a szűkebb-tágabb família, vagy a főúri szomszédok is sűrűn fordultak hozzá egészségüket érintő problémákkal.³⁸ A dobrai udvarban képzett orvosokat, bábákat, javasasszonyokat alkalmazták, a gyógyfüvek szedésére is külön személyzet állt ren-

34 MNL OL P 1314. No. 46335., *Takáts*, 1917.

35 Széchy Dénes többszörösen is érdekelt volt a két fél házasságkötésében. Zrínyi Miklós anyja révén unokaöccse volt Széchynek, Draskovich Mária Euzébia pedig feleségének, Draskovich Sárának volt közvetlen rokona. Batthyány Ferenc özvegye — ahogy már fentebb is említettem — szintén különös figyelemmel kísérte Zrínyi Miklós sorsának alakulását.

36 A Frangepán grófok székhelye volt ekkoriban Tersacz vára. Valószínűleg ezt a nevet is gyakran használták főúri körökben. Bővebben: *Jenői Ferenc: A szerelmes Zrínyi*. In: A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 5. Budapest, 1964. 35–49. p

37 Széchy Dénes levele Lobkowitz-Poppel Évához 1639. 10. 20. Forrás: MNL OL P 1314. No. 46333.

38 A dobrai udvarhoz gyógynövényekért, orvosságért leginkább az arisztokrata feleségek, asszonyok fordultak családjaik, betegeik számára. A főrendek közül ugyanakkor nem Széchy Dénes az egyetlen, aki Batthyány Ferenc özvegyétől várt egészségügyi segítséget. Zrínyi György, Csáky László, de még Pázmány Péter is kért magának „...*az fulladás ellen valami jó és próbált orvosságot...*” Bővebben: *Takáts*, 1917. 92–96. p.

delkezésre.³⁹ A Batthyányak híres könyvtárában számos orvoslással kapcsolatos receptgyűjtemény, szakkönyv állt a gyógyítók rendelkezésére.⁴⁰ Széchy Dénes esetében is többször előfordult, hogy a dobrai udvartól kért segítséget, családja megromlott egészségi állapota miatt. Különösen egyik kislányát érintő, számukra ismeretlen eredetű betegségből kifolyólag írt sűrűn Lobkowitz-Poppel Évának. Mivel a főúr a tüneteket részletesen leírta, így könnyen rekonstruálni lehet, milyen egészségügyi problémákkal kellett szembenéznie a kor emberének. „...az kislányunk fölötte nyavalyásul vagyon...némelyek nátha hurutnak mondják. Kérem Nagyságodat alázatossan, ha az Doctor Nagyságodnál volna, megh bocsátana ide egynéhány napra... Nagyságod küldjön orvosságot, kérem Nagyságodat.”⁴¹ A kislány állapota a következő napokban romlott, vért hányt, így apja pár nappal később újabb kétségbeesett levélben fordult Lobkowitz-Poppel Évához. Az üzenetek tanúsága szerint a kért orvos és orvosság hamar megérkezett, valamint hatásosnak bizonyulhatott, hiszen Széchy Dénes 1639. június 19-én már Regedéből írt Batthyány özvegyének. Gyermeke egészségi állapotát későbbiekben már nem érintette az általa küldött levelekben. Széchy Dénes 1640. október 19-én kelt, valószínűleg utolsó Lobkowitz-Poppel Évához intézett levelében ismételten gyógyszer és orvost kért — úgy tűnik most magának és nem valamelyik gyermeke számára — ekkor azonban a főúri asszony is súlyos betegséggel küzdött, amelynek következtében 1640 végén elhunyt. Temetése december 23-án volt a dobrai birtokon.⁴²

A Batthyány családdal történő levélváltások másik fontos szereplője, Lobkowitz -Poppel Éva fia, Batthyány (I.) Ádám, királyi kamarás, „dunántúli”

39 *Kincses Katalin*: „Im küttem én orvosságot”. Lobkowitz-Poppel Éva levelezése 1622–1644. Budapest, 1993. 39. p.

40 A gyógyító tevékenységnek nagy múltja volt a Batthyány család udvarában. Már Batthyány (I.) Ferenc felesége, Svetkovics Katalin is foglalkozott orvosságküldéssel, a XVI. század derekán, de Batthyány Kristóf neje, Svetkovics Erzsébet ugyancsak jeleskedett a házi patika készítéssel. Lobkowitz-Poppel Éva minden bizonnyal sokat tanulhatott e téren anyósától, Zrínyi Doricától is, akinek férje, Batthyány Boldizsár szintén élénken érdeklődött a természettudományok iránt, így könyvárakban megtalálhat volt szinte minden korabeli modernnek tekinthető szakirodalom. A két főúri hölgy tapasztalatokat cserélt, és többször segítette is egymást gyógyító tevékenységük során. *Kincses*, 1993. 40–43. p.

41 Széchy Dénes levele Lobkowitz-Poppel Évának 1639. 05. 29. Forrás: MNL OL P 1314. No. 46328.

42 Érdekes egybeesés, valószínűleg járványos időszak lehetett, mivel velük egy időben Csáky Lászlóról és Eszterházy Miklósról is feljegyezték, hogy komoly betegség döntötte ágyának őket. *Takáts*, 1917. 138–141. p.

kerületi főkapitány, étekgódomester. Mindkettőjük — Széchy Dénes és Batthyány Ádám — életében fontos szerepet töltött be a császárváros, az uralkodó szolgálataiban párhuzamosan eltöltött évek, így rendszeres kapcsolattartásuk többszörösen indokoltnak tekinthető.

Az 1633 és 1645 közötti időszakból összesen 24 levél maradt ránk a Batthyányak levéltárában, amelyek szintén nélkülözik a válaszüzeneteket, ám még így is értékes információforrások a hódoltság-korabeli főúri kommunikációnak. A Lobkowitz-Poppel Évával váltott levelekkel ellentétben ezek tartalmi és formai követelményeit tekintve inkább hivatalos levélnek minősülnek. Az 1630-as évek elején keltezett üzenetekben leginkább jobbágyaikat, birtokaikat érintő kérdésekkel foglalkoznak.⁴³ Sűrűn előfordult, hogy szolgálók hol Széchnél, hol Némétújvárott Batthyány Ádámnál voltak fogságban, ebből kifolyólag kölcsönösen kérik egymást, hogy engedjék el emberüket. Egy 1634. augusztus 30-án kelt levélben éppen Széchy Dénes kényszerült magyarázkodásra, amiért nem engedte hamarabb szabadon Batthyány hajdúját: „...*Bán Márton nevű hajdúja fogsága felül kegyelmednek, hogy választ eddig az kegyelmed kívánsága szerint nem adhattam, kegyelmedtől bocsánatot kérek, oka az, hogy az kegyelmid levelét énnekem tegnaph előtt, úgy mint 28. die august adák megh. Én kegyelmedet mint jó akaró Uramnak szeretettel szolgálni és kedveskedni igyekszöm, s az kegyelmed böcsületes levélre méltó tekintetem lévén, Bán Mártont mindjárt el eresztettem volna, de elsöben Bánffy Kristóf Uram jó,az jámbor szolgálám, Kovách János, nevű kinek lovát lopta el, az fogságban azt találták megh, Bán Márton szabadította az ...föl, szabadulása lett azonnal, az kegyelmid leveli ... 20 die July jutott kezembe pedig 28. die august ez idő alatt ha kegyelmed levele elébb érkezett volna, addigh Bán Márton dolga jól előbb mehetett volna.*”⁴⁴ Más alkalommal Batthyány Ádám és hegedűse közti viszályt próbálta csillapítá-

43 A Széchy és Batthyány családoknak birtokaik egy részén osztozkodniuk kellett. Ez még az 1535-ben fiágon kihalt felsőlendvai Széchy örökségből eredeztethető. A hatalmas dunántúli birtokokat 1591-ben egy egyezség révén szerezte meg Széchy Tamás (Széchy Dénes apja), és a felsőlendvai ág nőági örököse, Salm Magdolna és Lobkowitz-Poppel László. Az egyezség értelmében Salm Magdolna és férje kapták Dobra várát, a szentgotthárdi uradalmat. A mura-szombati, valamint a felsőlendvai birtokon osztozkodott a két család. A birtokper révén került Széchy Tamás tulajdonába a felsőlendvai vár, az uradalom másik fele, a Zala megyei Letenye és a szécsiszigeti várkastély is. MNL OL A 57 MKL LR 52. k. 506–511. Bővebben: *Koppány Tibor: Batthyány (II.) Ferenc és Poppel Éva építkezései — 1590–1640.* In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. Szerk.: Nagy Zoltán. Szombathely–Körment, 2006. 89–114. p.

44 Széchy Dénes levele Batthyány Ádámmal 1634. 08. 30. Forrás: MNL OL P 1314 No.46319.

ni, mivel a zenész valami okból kifolyólag Kőszegen, Széchy Dénesnél keresett menedéket, de szerencsétlen módon a várba érve elesett, ”... és az bal keze éppen kifícamodott, semmiképpen nem bírta az bal kezét az hegedőt sem másik kezében Ez nyomorúságban...folyamodott hozzám...borbéllyal gyógyítottam...ezenkívül az kegyelmed haragjától is igazán félt és semmiképpen az kegyelmed eleibe nem mert kerülni.”⁴⁵ A nézeteltérés okát még Széchy Dénesnek sem sikerült tisztáznia, mindenesetre a zenészt visszaküldte Batthyány udvarába. Az udvari zenészeket jegyző 1634. június 4-i rohongi és németújvári felsorolás ugyanis már említést tesz egy Tamás nevű hegedűsről.⁴⁶

Kettejük levelezésének másik fontos témája a töröktől való fenyegetettség, amely a Kanizsával szembeni falvakat az 1630-as évektől egyre inkább sújtotta. Széchy Dénes ekkor Szécsisziget főkapitánya, Batthyány Ádám pedig „dunántúli” kerületi főkapitány. Az 1640-es évek elejére egyre intenzívebbé vált a török hódoltatás a Széchy birtokokon is. Az esetek nagy részében a törökök levelet küldtek a kiszemelt falvak részére, amelyben hódolásra szólították fel őket. Ekkor a falu befolyásosabb lakói a közeli végvárba — jelen esetben Kanizsára — mentek, ahol megtörtént a megegyezés az adózás mértékéről, és a törökök hitlevelet állítottak ki, amelyben védelmükről biztosították a helység lakóit. A hódolás elmaradása esetén a lakosságra kíméletlenül lecsaptak a török portyázó csapatok.⁴⁷ Széchy Dénes Felsőlendvához közeli birtokait már 1640-től fenyegette a török hódoltatás veszélye, a levél keltezésekor, 1641-ben a főúr kétségbeesésében szomszédjához, a „dunántúli” kerületi főkapitányhoz, Batthyány Ádámhoz ilyen módon fordult segítségért: „*Tudhatja kegyelmed jól tavalyi esztendőben kanizsai törökök untalan való csatázásra és rablásra mint sok helyen, s legfőképpen idefele számos faluknak be kölletik hódulni. Ím én azért itt é tájonlévő hódult falvaknak nem régen kiküldött török hitleveleket beszédtem, s indukáltattam hogy be sem menjenek Kanizsára, addiglan miglen valami remedium nem adatik, hogy az török contributiojától menekedhetnek ím azért azon hitleveleket kegyelmednek ím ...küldöttem. Azért kegyelmed találjon oly módot az dologhban, hogy az...miglen kegyelmed azokk az hitlevelek mivoltát...fogja, az szegény jobbagység megh ne károsodjék avagy el raboltatik az Török miatt, így kegyelmed*

45 Széchy Dénes levele Batthyány Ádámnak 1634. 04. 03. Forrás: MNL OL P 1314 No. 46318.

46 *Benda Borbála – Koltai András*: A Batthyányak udvari zenészei. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körment-Szombathely, 2006. 233. p.

47 *Stabl Ferenc*: Vas megyei török hódoltság összeírása a XVII. század közepéről. In: Vasi Szemle 24. (1970) 1. sz. 114–115. p.

ez szerint informáljon voltaképpen bennünket, mihez kellett ezen az dologban accomodalni magunkat.”⁴⁸ Valószínűleg a várt segítség elmaradt, mivel Széchy Dénes pár héttel később — 1641. május 21-én — újabb segítségkérő levelet küldött Batthyáynak. „...a mellett az falukra küldött hódított Török leveleket kegyelmed kezéhez küldöttem vala, hogy kegyelmed találna módot benni hogy azok az faluk az Töröknek be ne hodulnának, az mellyekre az leveleket küldötték, de im ismét az idő alatt, miután fogva kegyelmednek küldöttem azon Török leveleket, újabb leveleket küldött az Török az falukra...”⁴⁹ Az elmaradt segítség valószínűleg III. Ferdinánd azon rendeletéhez kapcsolódik, amelyben megtiltotta hogy bárki is beleavatkozzon a török hódolatással kapcsolatos ügyekbe, aki pedig nem eszerint cselekednek „nem fogják elkerülni a büntetést azok sem, akik eddig ilyesfajta véteken találtak.”⁵⁰ 1641. júliusában Széchy Dénes — miután rövid, otthonából történő eltávozást követően hazatért — már bizonyos falvak behódolásáról számolt be a kerületi főkapitánynak „...benn voltak Kanizsán szerkérel, és gyalogh, és adót is vittek be nagy ellenzettim ellen...”-írta, majd levele végén egyértelműen jelezte, hogy a töröktől való fenyegetettség olyan erős a falvak népeiben, hogy inkább vállalják a török hódoltsággal járó anyagi terheket, még földesuraik parancsaival szemben is.⁵¹

Széchy Dénes élete utolsó 5 évéből nem maradt fenn levél, ekkor, 1643-tól már győri magyar főkapitányhelyettes. A korabeli életviszonyokat figyelembe véve viszonylag korán, 35 éves kora körül hunyt el Bécsben. 1650. március 5-én történt halálának hírért özvegye, Draskovich Sára⁵² írta meg Batthyány Ádámnak. „Szegény Istenben üdvözült uram, az néhai tekintetes és nagyságos gróf rimaszécsi Széchy Dénes uram véletlenül, jó egészséges korában, sokaknak vélekedése ellen ez jelen való holnapnak ötödik napján, Bécsben ez világbul ki-

48 Széchy Dénes levele Batthyány Áadámnak 1641. 04. 30. Forrás: MNL OL P 1314 No. 46339.

49 Széchy Dénes levele Batthyány Áadámnak 1641. 05. 21. Forrás: MNL OL P 131. No. 46340.

50 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. Vasvármegye közgyűlési jegyzőkönyvei 1631–1641. In: Vas megyei levéltári füzetek 5. [Szombathely, 1992.] 224. p.

51 Széchy Dénes levele Batthyány Áadámnak 1641. 07. 13. Forrás: MNL OL P 1314 No. 46343.

52 Draskovich Sára horvát származású főnemesi familia tagja, Draskovich (I.) Péter és Alapy Margit lánya. A családtagok országos és katonai, valamint magas rangú egyházi hivatalokat viseltek. Draskovich Sára testvére (III.) Gáspár 1635-ben nyert grófi címet, unokafivére, Draskovich János 1646–1648 között a Magyar Királyság nádori méltóságát töltötte be. Unokahúga, Draskovich Eusébia a politikus-hadvezér Zrínyi Miklós első felesége volt. Ld. Nagy Iván: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. III. kötet. Budapest, 1859. 389–394. p.

mult, énnekem és szegény árváinak nem kicsiny szomorúságinkra.”⁵³ Temetése 1650. április 7-én volt a bécsi Szent Ulrich templomban, ahová „*az hol maga testének nyugodalmát kívánta*”,⁵⁴ vagyis a gróf akarata szerint temették a császárvárosban, ami ritkaságszámba ment a 17. századi magyar főúri családoknál. Arisztokratáink nagyrészt a birtokaikon található családi sírboltba temetkeztek, Széchy Tamás Felsőlendván, Széchy György a murányi várban nyugszik. A szokatlan temetkezési helyszín vonatkozásában Pálffy Géza és Richard Perger írtak bővebb tanulmányt, amelyben Széchy Dénes döntése mögött a fiatalkori grazi és bécsi évek, és az itt megszerzett kapcsolati háló hatását sejtik.⁵⁵

A családfő halálával a Batthyányakkal történő levélváltás nem szűnt meg, Széchy Dénes özvegye, Draskovich Sára vette át a kapcsolattartó és levéllíró szerepét. Az általa küldött levelek nagy része birtokigazgatással kapcsolatos, a muraszombati uradalomban ugyanis társbirtokosok maradtak Batthyány Ádámmal. Az üzenetek szembesítik az utókort azzal, hogy férje halálával milyen bonyolult helyzettel, és milyen problémákkal szembesült egy kiskorú gyermekeket nevelő kora újkori főúri özvegy.

Összegzés

Széchy Dénes által írott levelek jó példái a XVII. század első felétől a levelezésben is egyre inkább elterjedő magyar nyelvű írásbeliség meghonosodásának. Tartalmukat tekintve levelei sokszínűek, rendszeresen hírt ad bennük a személyét és családját ért eseményekről, emellett kérdez és reflektál. Érinti bennük az egészségi problémáktól kezdve részletes útibeszámlólón át fontosabb társasági *összejöveleteket*, valamint a birtokigazgatással kapcsolatos teendőket egyaránt. A fentiekben elemzett levelek ugyanakkor csak *részben* taglalták azokat a témákat, amelyekre vonatkozóan információkat találhat bennük a kutató, teljes ismertetésük pedig meghaladná a tanulmány terjedelmére vonatkozó szabályokat.

Egy másik felmerülő probléma, ami a téma kutatását, pontos elemzést lényegesen megnehezíti, hogy a Széchyek *részére küldött levelek rendkívül töredékes formában maradtak fent*. Analízisük során csak az egyik familia levéltári forrásai használhatók fel, márpedig a kapcsolatrendszer aprólékos ismerete és vizsgálata

53 Draskovich sára levele Batthyány Ádámnak 1650. 03. 30. Forrás: MNL OL P 1314 No. 46352.

54 Uo.

55 *Pálffy Géza – Perger Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század)*. In: *Fons* 5. (1998) 2. sz. 207–264. p.

mindezek olvasatában lenne teljes. Széchy Dénes leveleiben is fellelhetők olyan utalások, amelyek vagy konkrét kérdéseket vetnek fel, vagy éppen válaszokat várnak a címzettől.⁵⁶ A fenti problémából fakadó hiány feloldását segítheti a kortárs főúri levelezések alapos átvizsgálása, amelyek során minden bizonnyal találhat a kutató releváns információkat a felmerülő kérdésekre. A nem közvetlen válaszlevelek is nyújthatnak megoldást a levelekben felmerülő témák kapcsán. A most vázolt széleskörű elemzés jelen tanulmány szerzőjének megítélése szerint mindenképpen fontos ahhoz, hogy a Széchy és Batthyány családok egymáshoz fűződő viszonyát, a Széchyeknek a dunántúli arisztokrácia soraiban betöltött szerepét pontos relációban lássuk, és amit a közeljövőben kíván elvégezni.

56 Példaként egy Lobkowitz-Poppel Évához intézett levél vége, amelyben a következőkre utal: „...Egieb irant Draskovith Uram igen io szivel latot, semit nem is hozot elő az felöl a dologh felöl, az mely felöl beszéltem Nagysagoddal...” MNL OL P 1314 No. 46333.

„Éppoly finom udvaronc, mint derék katona volt”

F. Molnár Mónika: *A birodalom szolgálója – Raimondo Montecucoli (1609–1680) c. kötetének recenziója**

A címben szereplő idézet az az F. Molnár Mónika által megválasztott gondolat, melyet Acsády Ignác, a dualizmus évei alatt tevékenykedő neves történész fogalmazott meg egyik szintézisében.¹ E mondat tökéletesen leírja Raimondo Montecucoli életében elért sikereinek receptjét: példamutatóan jó udvari kapcsolatok és katonai pedánság a csatamezőn. A kötet megírásával szerzőnk ennek a bámulatosan nagyívű karriernek a bemutatására vállalkozott.

F. Molnár Mónika az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpont Történettudományi Kutatóintézetének (korábban HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet) tudományos munkatársa. Kutatási területének főként a XVI–XVII. századi török–magyar–itáliai kapcsolatok, a török kultúrtörténet, illetve a Mediterraneum olasz–török kölcsönhatásai tekinthetőek. Mint italianista és oszmanista számos hadtörténeti, továbbá diplomáciatörténeti publikációt jegyez, amelyek közül példaként kiemelendő két önálló munkája: a Luigi Fernando Marsigliéről és a kortárs, olasz hadi írókról szóló munkája,² továbbá az előbb említett, sokrétű humanistának az Oszmán Birodalomról írt művének jegyzetekkel ellátott fordítása.³

Így tehát jól illeszkedik szerzőnk tudományos kutatásaihoz a Kronosz Kiadó *Sziluett: Korszerű történelmi életrajzok* című sorozatának legújabb kötete. A sorozat eddig megjelent darabjai a következő képletet adják: kompakt, modern életrajzok olyan (főként magyar) történelmi személyekről, akiknek a történettudomány még nem, vagy mára – a tudomány haladásával – avittá vált életrajzot szentelt. A sorozat főhősei több esetben olyan karakterek, akik a tör-

* F. Molnár Mónika: *A birodalom szolgálója. Raimondo Montecucoli (1609–1680)*. Pécs, 2024. (Sziluett – Korszerű Történelmi Életrajzok.) ISBN: 978 615 6604 33 0. Terjedelem: 240 oldal. Ár: 3500 Ft. (A továbbiakban: F. Molnár, 2024.)

1 Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*. Bp., 1898. 183. p. (A magyar nemzet története 7.)

2 F. Molnár Mónika: *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között: L. F. Marsigli és kortársai*. Bp., 2016.

3 Marsigli, Luigi Fernando: *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*. Hága–Amszterdam 1732. Fordította és jegyzettel ellátta: F. Molnár Mónika. Bp., 2007.

téneti kutatás, illetve – ebből kifolyólag – a történelemoktatás egy távolabbi peremén helyezkednek el. A könyvsorozat már nevével is programot ad: a tárgyalt történelmi személyekből csak halvány körvonalakat, „sziluetteket” látunk – a problémát pedig e kötetek hivatottak orvosolni. A könyv szorosan kapcsolódik három, már a sorozatban megjelent kötethez, amelyek Savoyai Eugén,⁴ Bádeni Lajos⁵ és Lotaringiai Károly,⁶ vagyis a nagy török háború legjelentősebb hadvezéreinek életrajzait dolgozzák fel.

Maga a mű Montecuccoli egyfajta közös, „multinacionális emlékezetének” rövid kifejtését követően ismerteti a XVII. század itáliai városokban és államokban, továbbá a császári udvarban uralkodó kusza viszonyokat, bepillantást engedve az olvasónak például a franciák feletti katonai győzelemre törekvő ún. „spanyol párt” (*Militärpartei*) és a vele szembenálló, a kereskedelmet és gazdasági fejlődést előtérbe állító erő (*Merkantilpartei*) elképzeléseibe. E részeket követően Montecuccoli különböző, katonailag is aktív életrajzait veszi végig szerzőnk kronologikus sorrendben. A katonai *cursus honorum* megmászását és a hadi tapasztalatszerzést lehetővé tevő harmincéves háború életeseményeinek, az 1660-as években a magyarországi hadszíntéren való tevékenységének, továbbá az 1670-es években ismételt a franciák elleni küzdelmeinek bemutatása után két, tematikusan kiragadott fejezettel találkozunk. Az első esetében megismerhetjük főhősünk humanista jellemvonásait, írói vénáját, gazdag hadelméleti munkásságát, hadászati axiómáit. A második fejezetben Montecuccoli egy kevésbé ismert oldalát mutatja be a szerző: a császár bizalmas diplomatáját. Erre már csak azért is érdemes kitérni, hisz egy, a történelem iránt érdeklődő átlagműveltségű magyar olvasónak újdonságot jelenthetnek az itáliai hadvezér külkapcsolati szerepvállalásai: a háború zajaitól csendesebb 1650-es évek során ott találjuk a botrányos életű Krisztina svéd királynő mellett Stockholmban, akit a Rómába tartó útja során szintén elkísért, továbbá egy rövid követséget vezetett Oliver Cromwell Angliájába 1655 őszén. Ennél is izgalmasabb talán az 1655. évi pozsonyi országgyűlés ideje alatt kibontakozó rivalizálása Lippay György esztergomi érsekkel a bíborosi cím megszerzéséért. A könyv záró akkordjaiként megismerhetjük Montecuccoli családi kapcsolatait, halálának körülményeit, amelyet egy zárszó,

-
- 4 *Oross András*: Európa GÉNiusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736). Pécs, 2019. (Sziluettt – Korszerű Történelmi életrajzok)
 - 5 *Bagi Zoltán Péter*: Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655–1707). Pécs, 2019. (Sziluettt – Korszerű Történelmi életrajzok)
 - 6 *Tóth Ferenc*: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690). Pécs, 2021. (Sziluettt – Korszerű Történelmi életrajzok)

a kronológia, a jegyzetek, a felhasznált irodalom, továbbá a könyvben való adateresést nagyban megkönnyítő portrék, képek, térképek jegyzéke, a személy- és településnevek mutatója követ.

Érdemes pár szót ejteni a könyv célkitűzéséről: Montecuccolit „megfelelő módon, lehetőség szerint a magyar nemzeti sértettségtől függetlenül helyezük el saját korában”,⁷ tehát a sokoldalú humanistáról és hadvezérről a magyar történeti emlékezetben meggyökeresedve élő negatív benyomások helyébe a recens, mára tudományos paradigmaként elfogadott kép ismertetése az olvasóval. Szerzőnk alaposan ismeri a Montecuccoliról írott külföldi (olasz, angol és német) munkákat, biográfiákat, továbbá a hazai, leginkább csak kontextusokat teremtő, nemzeti történetünk szempontjából jelentős életrajzi paneleket (magyarországi haditevékenység, Zrínyi–Montecuccoli-viszony) elemző szakirodalmat. A szerző alapos kutatómunkáját dicséri, hogy a kötet megírásakor a firenzei Medici Levéltárban, a Modenai Állami Levéltárban és az Osztrák Állami Levéltár tagintézményeiben végzett levéltári kutatások során fellelt források is felhasználásra kerültek. Levéltári források ennek ellenére szinte alig vannak jelen szerzőnk munkájában, jóláthatóan a meglévő hazai és nemzetközi szakirodalomra építkeznek, amelyre indokul két dolog szolgálhat: egyrészt az ezredfordulót követően mind a német,⁸ mind az olasz⁹ nyelvterületen készültek Montecuccoliról modern, tudományos életrajzok – ezek mellett pedig még levéltári források bevonásával is nehéz új megállapításokra jutni; másrészt a császári hadvezérről magyar nyelven még nem készült biográfiai szintézis, így a magyar közönség számára a külföldi és hazai munkák összefoglalása is óriási előrelépésnek tekinthető a kora újkor változó világát meghatározó személyek sűrű mezején.

Amennyiben ezt összevetjük a kötet könnyen kézbevehető, kicsiny méretével, az esztétikus portrékkal, metszetekkel és térképekkel ellátott oldalaival, a könnyed, gyorsan befogadható nyelvezetével, egy rendkívül kellemes összképet kapunk. Azonban ne essünk tévedésbe: a szerző tudományos igényességű kötet nemcsak a laikus olvasóközönségnek, hanem akár a korszakot kutató történészeknek is tökéletes „első lépcsőfok”, hogy az olvasó általános képet kapva megismerje a kötet főhősét, ugyanis a historiográfia mély ismereteivel felvértezett, modern szintézist foghat kezei között. A könyv szerzője tehát elérte célját: az olvasó számára jól tapintható az az ügyesség, amivel Montecuccoli az ud-

7 *F. Molnár*; 2024. 23. p.

8 *Schreiber, Georg*: Raimondo Montecuccoli. Feldherr, Schriftsteller und Kavalier. Graz–Wien–Köln, 2000.

9 *Rossi, Berardo*: Raimondo Montecuccoli. Un cittadino d’Europa del Seicento. Bologna, 2002.

vari és családi kapcsolatain keresztül bekerül a császári katonaságba, majd az uralkodói kegyen és haretéri sikerein kapaszkodva felküzdötte magát pusztai zászlósból a katonai hierarchia csúcsára, s mindeközben jelentős tudományos munkásságot hagyott hátra maga után. Hogy Raimondo Montecuccoli mennyire sokszínű és fontos karaktere is volt a korszaknak, F. Molnár Mónika így foglalja össze művében: „[...] sikeres zsoldos katona és hadvezér, taktikus és stratég, a modern katonai gondolkodás előfutára, és emellett művelt humanista, költő, író, tudós, illetve filozófus is. Így tehát egyszerre volt a kard és a toll embere, az összhang megteremtője Mars, a háború istene, valamint Minerva, avagy a Múzsák között.”¹⁰

Matolcsi Péter